
EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY, SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

Scientific journal

2021. Vol. 4. Issue 2.

ISSN 2618-1274 (print)
ISSN 2618-1282 (online)

Dnipro

EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY, SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ISSN 2618-1274 (print) ISSN 2618-1282 (online)

2021. Vol. 4. Issue 2.

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS>

Засновник

ДНІПРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Епістемологічні дослідження у філософії, соціальних і політичних науках

Науковий журнал «Епістемологічні дослідження у філософії, соціальних і політичних науках» був заснований у 1993 р. (1993-2017 рр. видавався під назвою «Вісник Дніпропетровського університету. Серія: філософія, соціологія, політологія»). Журнал є одним з провідних наукових видань, в якому висвітлюються сучасні епістемологічні студії у галузі філософських, соціальних і політичних наук.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Голова редакційної колегії, втілює концепції:

Професор, д.філос.н., О. С. Токовенко, ДНУ (Україна).

Головний редактор:

Проф., д.філос.н., В. Б. Окороків, ДНУ (Україна).

Заступники голови редакційної колегії:

Проф., д.політ.н., В. В. Кривошеїн, ДНУ (Україна);

Проф., д. політ.н., О. А. Третяк, ДНУ (Україна).

Відповідальний секретар редакційної колегії:

Доц., к.філос.н., В.А. Вершина, ДНУ (Україна).

Члени редакційної колегії:

Проф., д.філос.н., Г.С.Аляєв, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка» (Україна);

Проф., д.філос.н., В.В.Хміль, Дніпровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В.Лазаряна (Україна);

Проф., д.філос.н., Т.С.Павлова, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (Україна);

Проф., д.філос.н., С.Г.Секундант, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова (Україна);

Доц., к.с.н., Л.М.Сорокіна, Дніпровський державний технічний університет (м. Кам'янське, Україна);

Професор, Кен Робертс, Ліверпульський університет (Великобританія);

К.філос.н., Сергій Троїцький, Інститут філософії СПбГУ (Російська Федерація);

Проф. Тереза Оболевич, Папський університет Іоанна Павла II в Кракові (Польща);

Проф., PhD, Деніел Епстайн, Техаський технологічний університет (США);

Проф., PhD., Октай Транрісєвер, Близькосхідний технічний університет (Туреччина);

Проф., Ph.D, Янг Шин, Університет Центральної Оклахоми (США);

Проф., д.філос.н., П. І. Гнатенко, Інститут соціальної та політичної психології НАПН України (Україна);

Проф., д.філос.н., М.А. Мінаков, Національний університет «Кієво-Могилянська академія» (Україна), Європейський університет Віадрина (Німеччина).

Літературний редактор:

Доц., к.філос.н., І.П.Суїма, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (Україна).

Друкується за рішенням Вченої ради Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (пр. Гагаріна, 72, Дніпро, 49010, Україна).

Журнал внесений у категорію «Б» Переліку наукових фахових видань України з філософії, соціології, політології (наказ МОН України № 1643 від 28 грудня 2019 р.).

Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences

Scientific Journal «Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences» was founded in 1993 (1993-2017 was issued under the name «Visnyk of Dnipropetrovsk University. Philosophy, Sociology, Political Sciences»). The journal is one of the leading scientific publications, which highlights contemporary epistemological studies in the field of philosophical, social and political sciences.

EDITORIAL BOARD

Editor-in-Chief, Author of the Concept:

Professor, Dr. Sc., O. S. Tokovenko, DNU (Ukraine).

Editor-in-Chief:

Prof., Dr. Sc., V. B. Okorokov, DNU (Ukraine).

Deputy Editors:

Prof., Dr. Sc., V. V. Kryvoshein, DNU (Ukraine);

Prof., Dr. Sc., O. A. Tretiak, DNU (Ukraine).

Executive Editor:

Assoc. Prof., PhD., V.A. Vershyna, DNU (Ukraine).

Members of the editorial board:

Prof., Dr. Sc., G.E.Alyayev, Dnipro University of Technology (Ukraine);

Prof., Dr.Sc., V.V.Khmil, Dnipro National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan (Ukraine);

Prof., Dr. Sc., T.S. Pavlova, DNU (Ukraine);

Prof., Dr. Sc., S.Sekundant, I.I. Mechnikov Odessa National University (Ukraine);

Assoc. Prof., PhD, L.M.Sorokina, Dniprovsk State Technical University (Ukraine);

Emeritus Professor Ken Roberts FAcSS, School of Sociology and Social Policy, University of Liverpool (Great Britain);

Dr. Sergey Troitskiy, PhD, Senior Lecturer, Saint Petersburg State University (Russian Federation);

Prof., Dr., Teresa Obolevitch, Pontifical University of John Paul II (Poland);

Prof., PhD. Daniel J. Epstein, Texas Technical University (USA);

Prof., Dr., Oktay Tanrısever, Middle East Technical University (Turkey);

Prof., Dr., Youngtae Shin, University of Central Oklahoma (USA);

Prof., Dr. Sc., Gnatenko P. I., Institute of Social and Political Psychology NAPS of Ukraine (Ukraine);

Prof., Dr. Sc., M. A. Minakov, National University of «Kyiv-Mohyla Academy», European-University Viadrina Frankfurt (Oder) (Germany).

Literary editor:

Assoc. Prof., PhD, I.P.Suima, Oles Honchar Dnipro National University (Ukraine).

Approved by the Decision of the Scientific Council of the Oles Honchar Dnipro National University (72 Gagarin Ave., Dnipro, 49010, Ukraine)

The journal was included into the List of scientific professional editions of Ukraine for Philosophy, Social Science, Political Science (№ 1643 of 28 December 2019).

**EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY,
SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES**

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN [2618-1282](#) (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

ФІЛОСОФІЯ

Олена Ігорівна Астапова-Вязьміна

Доцент кафедри філософських і політичних наук,
Черкаський державний технологічний
університет,
бульв. Шевченка, 460, Черкаси, 18006, Україна

E-mail: ast.elen.ig@gmail.com

УДК 316.346.2:[316.77:659-047.44]

Olena Igorivna Astapova-Vyazmina

Associate Professor at the Department of
Philosophical Sciences,
Cherkasy State Technological University,
460 b. Shevchenko, Cherkasy, 18006, Ukraine,

<https://orcid.org/0000-0003-2104-9703>

**СЕМІОТИКА ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ
(ВІЗУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ РЕКЛАМИ НА ТБ)**

Received 30 October 2021; revised 30 November 2021; accepted 10 December 2021

DOI: 10.15421/342116

Анотація

Метою статті є визначення поля гендерних стереотипів в рекламній продукції вітчизняного телебачення. Семіотичне дослідження спрямовано проаналізувати роль перекладачів комунікативного процесу при використанні знакових систем для трансляції суб'єктивного досвіду. Використання режиму образів дозволяє коректувати версію гендерних стереотипів буденної культури та формувати сучасний погляд на поведінку чоловіків та жінок, їх ціннісні орієнтири. Артикуляція шаблонного розуміння соціальних функцій сучасної родини дозволяє нейтралізувати моделювання оціночного судження щодо упередженого ставлення до гендерної проблематики в соціальному контексті. В якості ілюстрації порівнюємо вербальну складову та візуальний образ реклами кастингу реаліті-шоу «Хата-на-тата».

Ключові слова: *стереотип, візуальне зображення, візуальний текст, знакова система, реклама.*

Semiotics of gender stereotypes (visual analysis of advertising's TV)

Abstract

The purpose of the article is to determine the significant field of gender stereotypes in advertising products of Ukrainian TV. For this, firstly, we articulate the advertising texts of the casting programs, and secondly, we will analyze the advertisement for the reality show «Hata-na-tata». The semantic potential of sign systems is formed from social contexts. In the article, we consider a standard situation in which the social role of a man and a woman is considered in the context of their obligatory actions (they must, must do so) and this neutralizes the diversity of social roles. The purpose of semiotic research is to analyze the role of translators of the communication process. When we use sign systems to convey subjective experience, we define the fact of communication, which is reflected in stereotypes and general statements. The media, television, cinema, advertisements portray and create images of men and women, spreading conventional thinking in the context of a gender perspective. Advertising images create the style of a television channel, construct an assessment of the acceptance of information, fix the space for working with the audience, and reinforce the social conventions of gender roles widespread in society.

The task of the image is to present attractiveness to the viewer, to become as recognizable as possible in the composition of the repertoire. So, a sign field is created for readers of the informational image, the labeling of femininity and masculinity in the process of analyzing the visual structure. The use of sign systems in assessing and characterizing visual images allows us to correct the version of gender stereotypes of domestic culture, to form a more modern view of the behavior of men and women in the family, their characters and interests. culture, formulate a bigger look at the behavior of a man and a woman in his homeland, on their characteristic, interest.

Key words: *stereotype, visual image, visual text, sign system, advertising.*

Постановка проблеми.

Візуальна складова сучасної культури не тільки присутня на телебаченні, в зовнішній рекламі, у вигляді малюнків в підручниках, вона є базою для соціальних мереж Instagram, Pinterest, Facebook тощо. Сьогодні текст виступає ілюстративною складовою зображення, засвідчуючи матеріалізацію семіотичного стилю, знакових систем в картинках та характеризуючи соціальні проблеми суспільства, зокрема, гендерну проблематику, соціальні відносини, владу, ціннісні орієнтири сучасної людини.

Смисловий потенціал семіотичних режимів формується з соціальних контекстів, які ними створюються і в яких вони застосовуються. Інакше кажучи, формуючи правила і норми конкретної соціальної ситуації, знаки трансформуються, набуваючи нових змістів і сенсів. Візуальне зображення може бути двох типів: рухоме та нерухоме. Рухоме буде діяти за всіма правилами звичайного життя (висловлюватись, звучати, пересуватись, жестикулювати тощо), нерухоме – являтиме певний момент в просторі і часі, вихоплюючи життєвий фрагмент і надаючи йому фіксований смисл.

2 червня 2021 року Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення опублікувала презентацію, присвячену аналізу гендерної рівності в телеєфірі: Реклама (квітень 2021 р.). Основний висновок після критичної оцінки 200 рекламних роликів 27 національних каналів засвідчив гендерно-асиметричну репрезентацію соціальних ролей чоловіків та жінок, змісту праці тощо [Аналіз гендерної рівності 2021]. Запропоновані дослідженням результати містять не тільки текстову, але й і візуальну складову. Наприклад, текстові рядки на 6 слайді – «жінки часто змальовуються знервованими, заклопотаними побутовими проблемами» супроводжується зображенням, на якому бачимо молоду жінку, що миє підлогу на кухні; «чоловіків у приватній сфері дому та сім'ї зображують експертами», на картинці бачимо чоловіка з реклами Mr. Proper, поряд – пляшка з рідиною, на якій написано: чисті історії Mr. Proper.

Слова «чистота», «кухня», «дім», «сім'я» мають стале значення в межах правил роботи

мови, підкреслюючи асоціативність предмета, дії та людини, яка зазвичай з цим пов'язується. Отже, маємо справу зі стереотипністю розуміння слів, вкорінених в традицію їх вживання. Слово «сім'я» частіше викликає образ повноцінної родини, яка включає тата, маму, дітей, бабусю, дідуся, ніж неповної сім'ї. Так, наприклад, у тому ж дослідженні (слайд 5), текст «в рекламі хлібопекарських дріжджів жінка готує для всієї сім'ї» ілюструється фотографією, на якій 17 родичів різного віку дякують молодий господині за гарно приготовлені страви. Вся щаслива сім'я з молодою хазяйкою посередині стоїть перед величезним столом, на якому бачимо приготовлені нею торти, булки, пироги, печиво, здоба, плетінки тощо. Отже, співставлення тексту та візуальної складової підкреслило пастку, де, з одного боку, звучить заява про гендерну проблематику, а, з іншого, заява ілюструється шаблоном розумінням соціальних функцій.

Артикульоване дослідження Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення в черговий раз підкреслює семантичність ситуації, в якій перебуває вітчизняне суспільство щодо оцінки та трансляції гендерних стереотипів. Стандартність позиції, коли діяльність чоловіків та жінок розглядається крізь призму обов'язкової дії (мають/повинні так діяти) нівелює різноманітність соціальних ролей, які чоловіки та жінки грають в сучасному світі.

Метою дослідження є окреслення знакового поля гендерних стереотипів в рекламній продукції вітчизняного ТБ. Артикулюємо рекламні тексти телевізійних програм для кастингу та проаналізуємо візуальний образ реклами реаліті-шоу «Хата на тата», порівнявши обидва контексти. Сучасні дослідження ще не повною мірою включають порівняльну складову ресурсів зображення, кольору, текстів для вивчення взаємодії соціальних норм та їх презентації в гендерному аспекті, спробуємо певною мірою заповнити цю прогалину не претендуючи на глибокий аналіз зазначеної проблематики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

У потрактуванні гендерного стереотипу

спиратимосся на документ Об'єднаних націй з прав людини за вересень 2014 року, в якому наголошується, що формування гендерних стереотипів є практикою застосування стереотипного переконання до людини [Гендерні стереотипи/формування стереотипів та права жінок 2014]. У дослідженні будемо посприяти досягненнями візуальної соціальної семіотики, працями Майкла Халлідея (Michael Halliday), Тео ван Леувена (Theo van Leeuwen), Роберта Ходжа (Robert Hodge), Гюнтера Кресса (Gunther Kress), Кері Дживітт (Carey Jewitt). Вперше особливості соціальної семіотики були озвучені М. Халлідеєм в роботі «Мова як соціальна семіотика: соціальна інтерпретація мови і значення» (Language as Social Semiotic: The social interpretation of language and meaning, 1978), де в контексті системної функціональної лінгвістики артикулювалась увага на тому, що вибір в мовній системі здійснюється між значеннями, а не між структурами. Мова має бути пояснена як та, що виражає створені нею в соціальній системі значення. Семіотичний підхід до соціальних структур, запропонований М. Халлідеєм, був доповнений Г.Крессом, Т.ван Леуvenом, які запропонували ре/конструкцію візуальних образів соціального контексту. В роботі «Читаючи зображення: граматику візуального дизайну» [Reading images: The grammar of visual design 2004] автори Г.Кресс та Тео ван Леуven наголошують, що відходять від традиції, коли декрипції візуальної семіотики розглядаються як «еквівалент» слів. Дослідники надали корисні описи основних композиційних структур і проаналізували як вони використовуються сучасними іміджмейкерами для створення змісту [Kress, Leeuwen 2004: 113]. Упорядковуючись лінгвістичним структурам, візуальні структури вказують на певні інтерпретації досвіду та форми соціальної взаємодії. Сенси належать культурі, а не окремими семіотичним режимам [Kress, Leeuwen 2004:19], зауважують автори.

Пропозиції Кресса та ван Леувена використано в дослідженні для аналізу візуальної та текстової складової. Контекст соціальної семіотики є привабливим, оскільки дозволяє виявити ре/конструювання соціальних смис-

лів та соціальних відносин в семіотичних смислових ресурсах за межами мови. Інакше кажучи, маємо аспект залежності від користувача смислом і аспект змін в залежності від використання ресурсом.

Візуальне повідомлення включає учасників процесу, глядачів, висловлювання, інтерпретацію запропонованої інформації. Соціальна семіотика надає можливість сконструювати соціальну реальність, включивши в неї соціально-культурний дискурс та практики, які утворюють смислові комбінації.

Метафункціональна перспектива дозволяє виокремити розповідну та концептуальні структури, окреслити їх зв'язки та презентувати розгортання дій та подій в зазначеному дискурсі [Kress, Leeuwen 2004: 45-113].

Виклад основного матеріалу.

Не конфліктує з мотиваційними та когнітивними підходами, аналіз знакової системи додає компоненту, вказуючи, наприклад, на витoki стереотипів, які використовуються для передавання інформації та лежать поза площиною особистості в знаковому контексті.

Переконання, дієві щодо процесів теперішнього часу, відносяться до знань, отриманих в минулому, а мотивація або бажання відносяться до потреб людини на сьогодні та спрямовуються на майбутнє. Мета семіотичного підходу полягає в тому, щоби окреслити роль трансляторів інформації комунікаційного процесу. Використання знакових систем для передавання суб'єктивного досвіду визначає факт спілкування, що в кінцевому результаті знаходить своє відображення в стереотипах та загально прийнятих твердженнях.

Засоби масової інформації, такі як телебачення, кіно, рекламні оголошення тощо, зображують та створюють зображення чоловіків та жінок, поширюючи шаблонність мислення щодо гендерної проблематики. Люди раді бачити себе в рекламі товарів, тих чи інших послуг і семіотичний аналіз передбачає, що, закладені ЗМІ сенси створюються для формування та придання значення нашій реальності. Так, наприклад, глядач в 2020 році в середньому за день бачив 54 рекламних ролика, а це інформація, яка стосується продуктів харчування, моди, побутової хімії, ліків тощо.

Так, наприклад, зазначеному аналізу гендерної рівності 4 слайд стверджує, що реклама, яку містять телеканали, має гендерний дисбаланс, а саме: стереотипний поділ гендерних ролей, використання жіночого тіла для привернення уваги, гендерно-асиметрична презентація змісту праці.

Аналіз рейтингу телевізійних програм з 2014 по 2020 рік включно демонструє гендерні вподобання вітчизняної аудиторії:

так, в 2014 році аудиторія 18-54, міста 50+ на перше місце вивела телесеріал «Поверни моє кохання», відповідно 6 місце в рейтингу цей серіал посів для глядачів 14-49, міста 50+, 4 місце – вік 18+, міста 50+. В категорії глядачів 4+, міста/села серіал «Поверни моє кохання» посідає 1 місце.

2015 рік: для глядачів категорії 18-54, міста 50+; 14-49, міста 50+; 18+, міста 50+; 4+, міста/села в рейтингу найпопулярніших розважальних програм «Хата на тата», «Кохана, ми вбиваємо дітей», «Супермодель по-українськи-2», для аудиторії 4+, міста/села ще додається передача «Стосується кожного».

2019 рік: для глядачів категорії 18-54, міста 50+; 14-49, міста 50+; 18+, міста 50+; 4+, міста/села 14 місце в рейтингу посідає «Хата на тата», а також передача «Стосується кожного».

2020 рік: для глядачів категорії 18-54, міста 50+; 14-49, міста 50+ четверте місце в рейтингу посідає реаліті-шоу «Холостячка», 27 місце – «Як вийти заміж»; для аудиторії 18+, міста 50+ і 4+, міста/села реаліті-шоу «Холостячка» посідає відповідно 12 та 38 позицію.

Безумовно, цікавими для аналізу поширення гендерних стереотипів є реклама розважальних програм, яка не просто інформує глядача про нові проекти, а спонукає до дії, відповідно формуючи модель поведінки.

Так, наприклад, програми вітчизняних телекомпаній включають реаліті-шоу: «Холостяк» (канал «СТБ», виходить з 2011 року по теперішній час, вийшло 10 сезонів), «Холостячка» (канал «СТБ», з 2020 року, спін-офф чоловічої версії «Холостяк»), «Міняю жінку» (канал «Студія «1+1», виходить з 2010 року по

теперішній час, вийшло 15 сезонів), «Кохана, ми вбиваємо дітей» (канал «СТБ», 2011-2016 рік, вийшло 7 сезонів, але повтори йдуть постійно), «Хата на тата» (канал «СТБ», виходить з 2012 року, випустили 9 сезонів), Панянка-селянка (канал ТЕТ, виходить з 2014 року).

В топ-10 телеканалів за рейтингом 2019 року (оприлюднено Нацрадою по ТБ) увійшли канали 1+1, СТБ і посідають відповідно перше та четверте місця. Серед розважально-інформаційних телеканалів найпопулярнішими стали «1+1», «Україна» та «ICTV» (дані за III квартал 2019 року). Дослідження охопило 232 тис. домогосподарств, підключених до послуги ОТТ/IPTV-операторів «Воля», «Тріолан» і you tv.

На каналі СТБ серед 13 оголошень про кастинги, на 5 зображені чоловіки, на 4 – жінки (на 1 танцююча жінка в тумані власних рухів, на 2 бачимо молоду жінку (спиною до глядача) в весільній сукні з валізою в руках; на 3 молода вагітна жінка, але бачимо тільки її тулуб і як вона руками підтримує живіт (програма «Вагітна у 16»); на 4 – молода жінка у бойовій позі в руках тримає столові прибори).

Наприклад, фоном оголошення кастингу реаліті-шоу «Холостяк» є листівка з трояндою. Імовірно, квітка ідеалізує гендерні норми та жіночність, але листівка занурює глядача у 70-ті роки минулого століття, коли такі поштівки були актуальними.

Рекламні зображення створюють стиль телевізійного каналу, конструюють оцінку прийняття інформації, фіксують простір для роботи з аудиторією, закріплюють поширені в суспільстві соціальні умовності гендерних ролей. Завданням зображення є презентувати привабливість для глядача, стати максимально впізнаним щодо композиції та репертуару. В такий спосіб утворюється знакове поле читачів інформаційного зображення, які через його потрактування ре/конструюють смисли та навішують ярлик жіночності чи маскулінності в процесі аналізу візуальної структури.

Прочитаємо рекламний текст для кастингу передачі «Хата на тата», наголосивши на ключових позиціях, та порівняємо з візуальними елементами реклами (табл. 1).

Таблиця 1

Характеристика тата	Характеристика мами
1. Не допомагає 2. Не цінує працю жінки 3. Не приділяє належної уваги дітям 4. Воліє вільний час проводити з телевізором чи комп'ютером	Змучена багаторічним виконанням домашніх обов'язків,
Бажання тата	Бажання мами
<i>Імовірно, залишити все як є.</i>	Стрибає з парашутом, пірнає з аквалангом, насолоджується спа-процедурами і розслаблюючим масажем робить все, що їй заманеться
Очікуваний результат для тата	Очікуваний результат для мами
Татусь повинен довести, що може облаштувати побут, стати іншим і справжнім батьком для дітей Тато має зрозуміти як міцно любить свою дружину і недооцінює її працю	<i>Імовірно те, що пропонує в якості ствердження рекламний текст – перевиховання тата</i>

Наведена табличка чітко позиціонує соціальні ролі тата і мами очима авторів проєкту. Але сьогодні жінка є активною учасницею зміни суспільства, вона не хатня робітниця, яку нічого не цікавить, крім побуту. Підкреслена авторами проєкту пасивність чоловіка стверджується і пропагується, хоча і суперечить запитам реальності.

З позиції авторів рекламного тексту, героїню можуть зацікавити стрибки з парашутом, пірнання з аквалангом, насолодження спа-процедурами і розслаблюючим масажем, або вона може робити все, що їй заманеться.

Сформульовані в такий спосіб бажання жінки є доволі обмеженими. Жінка, на думку авторів тексту, не захотіла піти на виставу до театру, відвідати художню галерею, піти до бібліотеки, записатись на курси художників, взяти майстер-клас з сучасних технологій чи письменництва, познайомитись з цікавою творчою людиною, почати вивчати іноземну мову. Жінку обмежили в бажаннях згідно поширених стереотипів і тим самим окреслили ще одну гілку шаблонності поведінки жінки. Сучасна б'юті індустрія пропонує чимало послуг, які є доступними мешканкам не тільки великих міст.

«Тато має зрозуміти, що недооцінює працю дружину» – висловлювання є впевненістю в життєвій позиції чоловіка, якого крім «ди-

вану» нічого не цікавить. І той, хто читатиме такі фрази, вдруге чи втретє буде переконуватись в не-зацікавленості чоловіка проблемами родини. Прописана позиція не передбачає можливості недооцінення, можливої або не завжди уваги, а констатується як факт. Автори побудували не індуктивне міркування, за яким маємо робити висновки, а дедуктивне міркування, загальне поняття розуміється як загальний засновок для майже усіх сучасних родин. У ХХІ столітті у чоловіка доволі багато активностей, він може мати свій бізнес, організувати стартапи, цікавитись вивченням іноземних мов тощо.

Реаліті-шоу «Холостяк» чи жіночий варіант «Холостячка» своїх героїв зображують в іншій площині. Основне гасло шоу «холостяк»: Мрієш зустріти чоловіка своєї мрії та закохатись? У шоу «Холостячка» чоловіка зображують амбітним, сильним, розумним, конкурентним, стабільним, романтичним, волевим, а жінку – тендітною, привабливою, стрункою, спокусливою, працюючою, вона має цікаві хобі. Порівнявши зазначені характеристики висновок може бути один: шлюб, діти руйнують попереднє життя, перетворюючи творчих, самостійних людей на невдах, які є не-поціновувачами свого власного життя.

Розшифруємо візуальні ефекти, запропоновані автором картинки. Автори «Читаючи

зображення...» стверджують, що зображення мовою завжди корелюється між різними класами слів, структурою речень, візуальне спілкування виражається за допомогою різного використання кольору та різних композиційних структур [Kress, Leeuwen 2004: 49]. І це суттєво впливатиме на зміст повідомлення. Оскільки ключовим поняттям семіотики є поняття знаку, зосередимось на знаках і спробуємо їх прочитати.

Розповідна та концептуальна позиції дозволяють з'ясувати зображення в розгортанні подій та смислів, як зауважував М.Халлідей: «Формулювання «мова як соціальна семіотика» означає інтерпретацію мови в соціокультурному контексті, в якому сама культура потрактовується в семіотичних термінах – як інформаційна система» [Halliday 1978:2].

Уважно подивившись на ілюстрацію бачимо (див. малюнок):

Малюнок 1

1. Надпис: «твій чоловік ледар і не звертає уваги на тебе і дітей». По-перше, текст подається у ствердній формі, інакше кажучи, реклама шоу безапеляційно заявляє саму таку поведінкову лінію чоловіка. Предикативні характеристики: «ледар», «не звертає уваги на тебе», «не звертає уваги на дітей» презентуються через єднальний сполучник «і», що, в свою чергу, підсилює катастрофічність ситуації. По-друге, нижче звучить вимога: «віддай нам його на перевиховання». Саме вимога, не пропозиція, не побажання, не запрошення, вселяючи у глядача стале ставлення до негативної оцінки соціальної ролі чоловіка в родині.

2. Логотип «хата-на-тата» розміщується над головою чоловіка, тим самим підкреслюючи той тягар, який він має на собі винести. Візуально логотип «висить» над головою го-

ловного героя, створюючи додатковий ефект тяжкості ситуації.

3. Стиль розміщення кольорів на логотипі візуально повторює стиль одягу чоловіка. Його темний костюм ніби огортає білу сорочку всередині, теж саме бачимо і в розміщенні кольорів на логотипі: синій колір, всередині якого білими літерами позначена назва. Жінка вдягнена у білу блузу та чорну спідницю. Праворуч від чоловіка помітна ваза, яка повторює кольори одягу жінки: темний низ і білий верх. І в такий спосіб чоловік опиняється ніби затиснутим з одного боку самою постаттю жінки, а з іншого – прототипом жінки – вазою. Остання, ймовірно, символізує затишок і приємність інтер'єру квартири, за який відповідає саме жінка, чоловіки не часто використовують вази з квіточками для декорації житла.

4. Жінка стоїть на повний зріст, символізує-

ючи ідеал. Так, ми не бачимо її голови, її очей, вони знаходяться над чоловіком і виходять за межі рекламної рамки, підкреслюючи її владу не тільки над ним, але й і над глядачами.

5. Жодний із героїв реклами не має зорового контакту із глядачем, що підтверджує замкненість життя на самому собі, своїх інтересах і цінностях. Герої реклами не обговорюють свої проблеми із глядачем.

6. Ми не зможемо знайти жодної деталі, яка б була спільною для обох героїв, лінія, що проведена між ними посередині засвідчує повну автономність життя кожного учасника події.

7. Візуальна композиція підкреслює вербальну складову ситуації. Проведена лінія від піднятої кисті чоловіка і лінія від циферблату, на який вказує жестом жінка, перетинаються так би мовити за сферою діяльності та інтересів чоловіка.

8. Картинка горизонтально поділяється на дві частини, а вертикально на три, з першого погляду може видатись, що на дві: зображення людей і текст. Ліворуч – чоловік, праворуч – текстуальна частина, посередині – жінка, постать якої і є домінантною розділовою лінією рекламної картини.

Отже, текстуальна складова відповідає за композиційну позицію героїв рекламного зображення, включаючи глядача/читача до інтерактивного спілкування з героями. Зображення динамічне, мова зображення дублюється візуальними елементами, до яких можемо застосувати дієслова: дивиться, спізнюються, привстає, нагадує, підганяє, сердиться тощо. Безумовно, зображення не зможе реалізувати лінгвістичну складову, але підкреслює напругу, емоційність, ситуацію, доволі близьку до конфлікту. Глядач візуально прочитує ті зміни, які відбуваються в окресленій ситуації. Текст, який ми аналізували раніше, такого широкого спектру фарб не надає. В тексті ми можемо додумувати, припускати, а зображення вже зафіксувало подію.

Це рекламне зображення створює соціально значущі речення за допомогою візуального синтаксису, а не просто відтворює реальність.

Візуальні структури не бувають формальними, вони утворюють важливий семантич-

ний вимір [Kress 2004:71]. Зображення завжди включають вбудовані аналітичні процеси, які спершу нам непомітні. Ми можемо інакше оцінити предмети, зображені на картинці: диван, ваза, уявний телевізор, який дивляється чоловік в останні хвилини перед виходом з дому. По тому як вдягнена жінка, визначаємо приблизний вік, її роботу, стиль одягу тощо.

Висновки.

Ніхто не зможе заперечити значний (останнім часом) запит на візуальний контекст в соціальних мережах, ЗМІ. Особливо слід наголосити, що зазначений контекст візуального ресурсу є цікавішим за текстуальну складову, відображаючи світ через культурні, соціальні коди та формуючи різні значення. Прив'язаність до ключових вимірів візуального простору надає можливість зображенню провести міст між минулим і теперішнім, маніфестуючи оцінку подій, явищ, ситуацій певного культурного аспекту. Трансляція гендерних стереотипів вітчизняним телебаченням крім візуалізації шаблонної поведінки окреслює розуміння соціальних ролей чоловіків та жінок на рівні сталих, постійних відносин. Це дозволяє констатувати позицію упередженого ставлення як до перспектив та можливостей реалізації свого життя жінкою та чоловіком, так і до гендерної проблематики загалом. Отже, моделювання контексту відбувається оціночним судженням, яке, в свою чергу, інтерпретує ставлення до соціальної ролі чоловіка та жінки, формуючи моральні правила та індивідуальні емоції. Аксиологічне висловлювання використовується під гаслом «реакція», презентуючи процес оцінювання та контролю якості вербального або візуального тексту, переміщуючи емоційну складову в площину висловлювань про людську поведінку.

Використання знакових систем в оцінці та характеристиці візуальних зображень дозволяє скорегувати версію гендерних стереотипів вітчизняної культури, сформулювати більш сучасний погляд на поведінку чоловіка та жінки в родині, на їх характери, інтереси. Сучасний світ з його постійною мінливістю, новими викликами та запитамі дозволяє не транслювати помилкові та шкідливі гендерні стереотипи.

Бібліографічні посилання

- Fayed, S. (2021). *A Visual Semiotic Analysis of Banksy's Game Changer. Academia Letters, Article 723*. <https://doi.org/10.20935/AL723>.
- Halliday, M. A.K. (1978). *Language as Social Semiotic: The social interpretation of language and meaning*. London: Edward Arnold.
- Jewitt, C., Henriksen, B. (2016). *Social Semiotic Multimodality*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://core.ac.uk/download/pdf/195301796.pdf> (дата звернення 25.09.21)
- Kress, G., Leeuwen, T. Van. (2004). *Reading Images. The Grammar of Visual Design*. London.
- Leeuwen, T. Van, Jewitt, C. (2004). *The Handbook of Visual Analysis Visual Meaning: a Social Semiotic Approach*. London: Routledge.
- Аналіз гендерної рівності у телебаченні: реклама (квітень 2021 р.). *Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.nrada.gov.ua/analytic-reports/analiz-gendernoyi-rivnosti-u-teleefiri-reklama-kviten-2021-r/> (дата звернення 18.09.21)
- Гендерні стереотипи/формування стереотипів та права жінок. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Women/WRGS/OnePagers/Gender_stereotyping_ru.pdf (дата звернення 18.09.21)
- Індустріальний телевізійний комітет (ІТК). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://tampanel.com.ua/uk/rubrics/programms/> (дата звернення 25.09.21)
- Про проєкт. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.stb.ua/hatanatata/ru/o-proekte/> (дата звернення 20.09.21)

References

- Analiz hendernoi rivnostiu teleefiri: reklama (kviten 2021 r.) [Analysis of Gender Equality in Television: Advertising (April 2021)]. *Natsionalna rada Ukrainy z pytan telebachennia i radiomovlennia*. Retrieved September 18, 2021 from <https://www.nrada.gov.ua/analytic-reports/analiz-gendernoyi-rivnosti-u-teleefiri-reklama-kviten-2021-r/> (in Ukrainian)
- Fayed, S. (2021). *A Visual Semiotic Analysis of Banksy's Game Changer. Academia Letters, Article 723*. <https://doi.org/10.20935/AL723>.
- Halliday, M. A.K. (1978). *Language as Social Semiotic: The social interpretation of language and meaning*. London: Edward Arnold.
- Henderni stereotypy/formuvannia stereotypiv ta prava zhinok [Gender stereotypes / Formation of stereotypes and rights of women]. Retrieved September 18, 2021 from https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Women/WRGS/OnePagers/Gender_stereotyping_ru.pdf (in Ukrainian)
- Industrialnyi televiziinyi komitet (ITK) [Industrial Television Committee (ITC)]. Retrieved September 25, 2021 from <http://tampanel.com.ua/uk/rubrics/programms/> (in Ukrainian)
- Jewitt, C. & Henriksen, B. (2016). *Social Semiotic Multimodality* Retrieved September 25, 2021 from: <https://core.ac.uk/download/pdf/195301796.pdf>
- Kress, G. & Leeuwen T. Van. (2004). *Reading Images. The Grammar of Visual Design*. London.
- Leeuwen, T. Van. & Jewitt C. (2004). *The Handbook of Visual Analysis Visual Meaning: a Social Semiotic Approach*. London: Routledge.
- Pro proiekt [About the project]. Retrieved September 20, 2021 from <https://www.stb.ua/hatanatata/ru/o-proekte/> (in Ukrainian)

**EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY,
SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES**

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN [2618-1282](#) (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

ФІЛОСОФІЯ

Дмитро Романович Бажанський
Аспірант кафедри філософії, соціології
та релігієзнавства,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника,
вул. Шевченка 57, Івано-Франківськ, 76018,
Україна

Dmytro Romanovych Bazhanskyi
Postgraduate of Philosophy, Sociology
and Religious Studies Department,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,
57 Shevchenko Str., Ivano-Frankivsk, 76018,
Ukraine

E-mail: dmbazhansk999@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4182-7672>

УДК 005.322-047.82:101(091)

**КОНЦЕПЦІЯ ОСОБИСТОСТІ
В ТЕОРІЇ БІХЕВІОРИСТИЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ**

Received 15 September 2021; revised 25 October 2021; accepted 18 November 2021

DOI: 10.15421/342117

Анотація

У статті на основі дослідження творів Абрахама Маслоу, Дугласа Макгрегора та Фредеріка Герцберга здійснюється реконструкція концепції особистості в дослідницькій програмі школи біхевіористичного менеджменту. Застосування методології суспільствознавчих і людинознавчих наук до вивчення проблем управління дозволило спростувати традиційні уявлення про людину, як лінійну, егоцентричну та жадібну істоту. В ході досліджень мотивації було встановлено, що в основі стратегії поведінки всіх людей незалежно від раси лежать одні й ті самі мотиви. Високі і шляхетні прагнення людини укорінені в її біологічній природі, а найсильніший мотив людської діяльності – прагнення до самоактуалізації. Абрахам Маслоу відмовляється від класичного протиставлення високих потреб нижчим, розглядаючи їх в межах багаторівневої моделі. У ній кожна потреба виникає на певному етапі життєдіяльності і органічно узгоджується з іншими. На найвищих рівнях мотиваційного життя почуття обов'язку може зливатись із задоволенням. Диференціацію людського і тваринного начал у людині Абрахам Маслоу здійснює шляхом розділення нижчих потреб і інстинктів, які не можуть зазнавати суттєвого впливу з боку культури. Дуглас Макгрегор сформулював дві базові теорії менеджменту X і Y, які описують людину. Репресивні методи управління, які опираються на ідеологічні конструкти класичного менеджменту, позбавляють людину ініціативи і не дають реалізувати особистісний потенціал. На противагу їм прибічники людиноорієнтованих підходів заперечують ефективність примусу і наголошують на необхідності забезпечення психологічно комфортних умов праці. Дослідження гігієнічних факторів переконало Фредеріка Герцберга у тому, що складність і суперечливість поведінки людини обумовлена не хаотичністю її бажань, а складною взаємодією умов праці, мотивів і стимулів. Мотиви людини є раціональними і доступними пізнанню. Абрахам Маслоу сформулював і обґрунтував концепцію «нейтральної» людської природи, а також описав багаторівневу модель людських потреб, яка пояснювала базові механізми формування мотивації. Дуглас Макгрегор доповнив її аналізом ідеологічних конструктів класичного і некласичного напрямів менеджменту, які формували власні концепції людини. Фредерік Херцберг описав вплив гігієнічних факторів на мотивацію і пояснив природу «аномалій» в поведінці працівників, які не могла пояснити теорія Абрахама Маслоу.

Ключові слова: людина, історія філософії, школа біхевіористичного менеджменту, мотивація, теорія менеджменту.

Self-Concept in Behavioral Management Theory

Abstract

The article, based on a study of the works of Abraham Maslow, Douglas McGregor and Frederick Herzberg, reconstructs the concept of personality in the research program of the School of Behavioral Management. The

application of the methodology of social and anthropological sciences to the study of management problems has allowed to refute the traditional notion of man as a lazy, egocentric, and greedy being. Studies of motivation have shown that the strategy of behavior of all people, regardless of race, is based on the same motives. The high and noble aspirations of man are rooted in his biological nature, and the strongest motive of human activity is the desire for self-actualization. A. Maslow abandons the classical opposition of higher-order needs to lower-order ones, considering them within a multilevel model. In the model, each need arises at a certain stage of life and is organically consistent with others. At the highest levels of motivational life, a sense of duty can merge with pleasure. A. Maslow differentiates between human and animal principles in man by separating lower needs and instincts that cannot be significantly influenced by culture. D. McGregor formulated 2 basic theories of management which describe the person: theory X and theory Y. Repressive methods of management, which are based on the ideological constructs of classical management, deprive a person of initiative and prevent the realization of personal potential. In contrast, proponents of human-centered approaches deny the effectiveness of coercion and emphasize the need to provide psychologically comfortable working conditions. The study of hygienic factors convinced F. Herzberg that the complexity and inconsistency of human behavior are not due to the chaos of his desires, but to the complex interaction of working conditions, motives, and incentives. Human motives are rational and accessible to knowledge. A. Maslow formulated and substantiated the concept of "neutral" human nature, and also described a multilevel model of human needs, which explained the basic mechanisms of motivation. D. McGregor supplemented it with an analysis of ideological constructs of classical and non-classical areas of management, which formulated their own concepts of man. F. Herzberg described the influence of hygienic factors on motivation and explained the nature of "anomalies" in the behavior of workers, which could not explain the theory of A. Maslow.

Key words: *human, history of philosophy, school of behavioral management, motivation, management theory.*

Постановка проблеми.

На початкових етапах становлення сучасної теорії управління дослідники приділяли основну увагу проблемам оптимізації виробничих процесів та алгоритмам координації елементів системи. Людина розглядалась лише як різновид ресурсів, необхідних для функціонування «організму», або ж «механізму» організації. Статус людини в теорії управління змінився після того, як теоретики гуманістичного напрямку менеджменту зробили так званий антропологічний поворот. Він полягав у відокремленні людини й колективу від інших компонентів системи організації та формуванні нових підходів до дослідження їхнього впливу на ефективність управління. Учені-біхевіористи Абрахам Маслоу, Дуглас Макгрегор та Фредерік Герцберг розробили дослідницьку програму, зосереджену на особистісному вимірі життєдіяльності працівників. Запропонована ними концепція лягла в основу методології гуманістичного напрямку менеджменту.

Відомі вчені та дослідники пропонували різні підходи до проблеми статусу людини в теорії управління. На Заході цю проблему вивчали: Пітер Друкер [Druker 2008], Майкл

Мескон [Mescon & Bovee & Thill 1999], Джон Шелдрейк [Sheldrake 2001]. В Україні проблеми особистості в теорії управління та людських чеснот у філософському дискурсі розглядали у своїх працях: Ірина Шавкун [Shavkun 2008], Юлія Бех [Bekh 2012] та Максим Дойчик [Doichuk 2021].

Мета статті полягає у реконструкції концепції особистості в дослідницькій програмі школи біхевіористичного менеджменту. Результати дослідження дадуть змогу досягнути евристичний потенціал цієї концепції в сучасній теорії управління, зокрема в питанні ролі людського чинника в управлінських процесах та суспільстві загалом.

Виклад основного матеріалу.

Інтерес до дослідження феномену особистості з позиції поведінкових наук був зумовлений специфікою методологічних завдань і стратегічних цілей дослідження, а саме пріоритетом вивчення механізмів мотивації та їх впливу на діяльність. Основою концепції школи біхевіористичного менеджменту є припущення Абрахама Маслоу про неоднорідність людських потреб і наявність ієрархічної системи їх взаємозалежності [Maslow 1970: 51]. На противагу традиційним для класич-

ного менеджменту уявленням про превалювання матеріальних і економічних мотивів в системі мотивації, Абрахам Маслоу висунув припущення, що ключову роль відіграють саме нематеріальні мотиви [Maslow 1970: 14]. Революційною також стала модель взаємовідношення потреб, у якій вони більше не підпорядковувались принципу взаємовиключення. Абрахам Маслоу вважав, що базові потреби та метапотреби тісно переплітаються у соціальній практиці [Maslow 1970: 13].

Проблему актуалізації потреб у свідомості особистості дослідник пояснював за допомогою моделі так званої негативної ієрархії, в якій пріоритетними були ті, які в даний момент спричиняли найбільший дискомфорт [Sheldrake 2001: 228]. Однак ця закономірність була актуальною тільки для базових потреб. Для пояснення механізму переходу від однієї потреби до іншої Абрахам Маслоу висунув припущення, що ключовим чинником тут виступає задоволення [Maslow 1970: 102-103]. Саме порівняння ступеня задоволення потреб дозволяє спрогнозувати порядок їх актуалізації. Варто зазначити, що сам засновник гуманістичної психології припускав можливість порушення порядку задоволення потреб з огляду на наявність додаткових чинників, які були пов'язані з культурним і соціальним аспектами життєдіяльності індивіда [Maslow 1970: 134-135]. Абрахам Маслоу наполягав на заміні методологічного принципу зооцентризму на принцип антропоцентризму [Maslow 1970: 56]. Це дозволяло дослідникам уникнути примітивізації розуміння людських потреб і включити соціальні та культурні чинники в коло факторів мотивації. Для пояснення такого атрибуту діяльності як перманентність вчений запропонував модель циклічної актуалізації потреб. Втративши можливість задоволення нижчих або вищих потреб людина починає знову відчувати прагнення до відновлення психологічного комфорту. Навіть якщо до цього їй здавалось, що потреби були повністю задоволені [Maslow 1970: 71-72].

Ідеалом психічно здорової та соціалізованої людини для Абрахама Маслоу була особистість, якій вдалось вийти на рівень потреб самореалізації. Перелік рис цього психотипу

налічує 15 позицій, серед яких є також доволі дискусійні. Наприклад, дослідник наполягав на принциповій можливості автономності індивіда від культурного впливу та об'єктивності у сприйнятті дійсності [Maslow 1970: 162]. Варто зауважити, що Абрахам Маслоу, вивчаючи способи задоволення потреб, пропонував зосереджувати увагу не на поведінкових реакціях, а на цінностях культури, які надають додаткової, соціально значущої привабливості цілям діяльності людини [Maslow 1970: 22-23].

Вивчаючи методологію дослідження людських потреб представників різних культур і етнічних груп, Абрахам Маслоу дійшов висновку, що на рівні базових потреб абсолютно всі люди не мають принципових відмінностей [Maslow 1970: 54-55]. Він вважав, що запропонована модель ієрархії потреб може служити інструментом подолання ксенофобських настроїв і пошуку загальнолюдських засад людяності. Поведінкові, ціннісні та світоглядні відмінності між представниками різних культур Абрахам Маслоу вважав вторинними та несуттєвими. Їх наявність можна пояснити відмінностями характеру, традицій та іншими особливостями соціального виробництва [Maslow 1970: 54-55]. Фактично, Абрахам Маслоу здійснив спробу наукового обґрунтування гіпотези рівності людей, яка отримала популярність в глобальному наративі середини ХХ ст.

У концепції Абрахама Маслоу описані зміни, які відбуваються в комунікативних практиках й аксіологічній сфері особистості при задоволенні потреб різних рівнів. Наприклад, при задоволенні базових потреб у людини з'являється відчуття неминучості власного благополуччя [Maslow 1970: 21-22]. Відчуття безпеки та задоволення впливає не тільки на рівень тривожності, але й на світогляд, а особливо на цінності. У більшості випадків людина перестає розуміти інших людей з меншим рівнем задоволення потреб і навіть відчуває зневагу до тих, хто відкрито виявляє інтерес до потреб нижчих рівнів [Maslow 1970: 21-22].

У контексті теорії мотивації Абрахам Маслоу поставив під сумнів традиційні уяв-

лення про антагонізм альтруїзму та егоїзму [Maslow 1970: 101-102]. Дослідник аргументував це тим, що незважаючи на відмінності між нижчими і вищими потребами, останні не можна вважати такими, що не властиві людській природі. Відповідно до цього твердження Абрахам Маслоу зробив висновок, що поведінкові стратегії, які вважають альтруїстичними, мають таку ж мету, що й егоїстичні. В обох випадках людина шукає задоволення, яке отримує відповідно до свого світогляду, характеру та ступеня задоволення потреб. Дихотомія романтизму та класицизму, так само як і діонісійського та аполонійського начал, заснована на хибному протиставленні нижчих потреб вищим [Maslow 1970: 101-102]. Абрахам Маслоу пророкував, що диференційований підхід до вивчення людської мотивації призведе до радикального перегляду сучасних йому етичних та антропологічних концепцій: “Пора нарешті, відмовитись від уявлень, що благородні позиви душі схожі на узду, яку одягають на непокірного коня. Їх цінність не у тому, що вони стримують наше інстинктивне, тваринне начало, а у тому, що вони як могутні коні, підносять нас до висот людського буття” [Maslow 1970: 101-102]. На думку дослідника, це припущення дозволяє проголосити біологічну природу людини джерелом як нижчих, так і вищих потреб. В свою чергу такий погляд на людину дає можливість змінити ставлення до нижчих потреб і відмовитись від спроб їх придушення шляхом самодисципліни. Абрахам Маслоу протиставляв цій моделі поведінки вільне прийняття всіх своїх начал, яке супроводжується спонтанністю, свободою організмичного вибору. Дослідник припускав, що керуючись цією логікою людина може більше не бачити принципової різниці між задоволенням та обов’язком. Він дійшов висновку, що на найвищих рівнях мотиваційного життя обов’язок зливається зі задоволенням [Maslow 1970: 102].

Абрахам Маслоу запропонував новий погляд на культуру. Згідно із його концепцією, вона більше не розцінюється, як репресивний апарат придушення тваринних бажань, а вважається силою, яка взаємодіє з індивідом на принципах синергії [Maslow 1970: 102]. Ди-

ференційований підхід до вивчення нижчих і вищих потреб також дає підстави для перегляду традиційних аксіологічних концепцій. Біологічна запрограмованість високих поривань позбавляє людину необхідності культивувати цінності та шукати натхнення поза своєю власною природою. Уважність і пильність при спостереженні за власними бажаннями дозволяє людині віднайти відповіді на питання «як досягти щастя?» [Maslow 1970: 102].

Проблему демаркації людського та тваринного Абрахам Маслоу вирішував шляхом розрізнення нижчих потреб та інстинктів. З погляду дослідника на відміну від останніх нижчі потреби можуть бути придушені на деякий час культурою, тому їх необхідно захистити від її впливу [Maslow 1970: 80-82].

Підсумувавши результати власних шукань, Абрахам Маслоу сформулював концепцію психічно здорової особистості. Її основний постулат – кожна людина наділена власною психологічною конституцією, знання про яку можна отримати лише у ході досліджень [Maslow 1954: 271-272]. Потреби та тенденції їх розвитку частково детерміновані біологічною природою, яка взаємодіє з культурним началом. Сформована особистість є носієм як загальнолюдських рис, так і індивідуальних характеристик, сформованих у певному соціальному середовищі [Maslow 1954: 271-272]. Уявлення про гріховну природу людини, сформувалися під впливом репресивних вчень. На думку Абрахама Маслоу, природа людини або нейтральна, або «хороша» [Maslow 1954: 271-272]. Вищий ступінь розвитку особистості – самоактуалізація. Вона передбачає розкриття закладених у людині потенціалів і переходу до задоволення вищих потреб. Стан патології виникає внаслідок пригнічення людської природи та заперечення закладених у ній внутрішніх потягів. Абрахам Маслоу відзначав той факт, що багато положень його концепції уже були викладені в ученнях мислителів Аристотеля та Спінози. Однак, на протигагу філософським ученням минулого, сучасна психологія оперує точнішими і надійнішими знаннями, з огляду на вищий ступінь обґрунтованості тверджень [Maslow 1954: 271-272].

Варто зазначити, що концепт людини, яка актуалізує свій потенціал, не був революційним для того часу. Прогрес поведінкових і суспільних наук в середині ХХ ст. сприяв перегляду традиційних уявлень про людину та появи нових антропологічних концептів. Представником біхевіористичної школи менеджменту був і Дуглас Макгрегор. Доцільно наголосити, що запропоновані дослідником теорії Х і Y стали методологічними орієнтирами демаркації класичних і некласичних теорій менеджменту, а також різних концепцій особистості на базі яких вони були побудовані. Результати його досліджень доповнюють гіпотезу Абрахама Маслоу про внутрішню орієнтацію людини на самореалізацію.

Дуглас Макгрегор стверджував, що в основі тієї чи іншої управлінської методології лежать антропологічні теорії Х або Y, які містять припущення про природу людини та поведінкові стратегії. Але якщо у першій превалюють песимістичні гіпотези, то у другій – оптимістичні. Наприклад, одне із ключових припущень теорії Х формулюється наступним чином – людина є істотою лінивою і не має потягу до праці [Sheldrake 2001: 260].

У свою чергу в теорії Y це твердження спростовується протилежним за змістом – людина може бути ініціативною та зацікавленою у продуктивній праці [Sheldrake 2001: 266]. На базі цих гіпотез вибудовуються дві принципово відмінні теорії менеджменту. Та що базується на теорії Х сприймає людину як інертну, або ж ворожу цілям організації «субстанцію», яку необхідно постійно контролювати та змушувати до виконання своїх обов'язків. Будучи репресивною за своїм характером, вона передбачає створення суворої ієрархії, встановлення знеособленого порядку та побудову структури взаємовідносин у середині організації на принципах детермінізму. Відповідно до теорії Х пересічна людина більш комфортно почуває себе в патерналістській системі управління, де вона може відчувати себе захищеною [Sheldrake 2001: 263].

На думку Дугласа Макгрегора, прихильники теорії Х часто й самі не усвідомлюють, якою саме методологією прийняття рішень вони послуговуються [Sheldrake 2001: 261]. Такі

керівники впроваджують репресивні моделі управління, засновані на примусі, декларуючи повагу до принципів гуманізму. У класичному менеджменті подібна ситуація спостерігалась у системі управління, впровадженій Генріхом Фордом. Підприємець наголошував на необхідності встановлення дружніх відносин у колективі, повазі до працівника, але водночас допускав можливість втручання в його особисте життя та застосування штрафних санкцій за недотримання загальноприйнятих норм поведінки у вільний від роботи час [Ford1923: 127-128]. Дуглас Макгрегор вважав, що ще однією причиною популярності систем управління, розроблених на базі теорії Х, є побоювання, що групові цілі колективу можуть не відповідати цілям організації [Sheldrake 2001: 262]. Усвідомлюючи всі ризики застосування складних систем мотивації, менеджери обирають метод «батога і пряника» [Sheldrake 2001: 263-264]. Прогресивнішою та ефективнішою, на думку Дугласа Макгрегора, є теорія Y. Допускаючи існування «середньої людини», вчений висуває припущення про можливість прийняття та навіть пошуку такою людиною відповідальності [Sheldrake 2001: 266]. Апатія та небажання приймати активну участь у житті організації, на думку Дугласа Макгрегора, пов'язані не з вродженими особливостями психічної конституції, а з набутими негативним досвідом соціалізації у несприятливих умовах [Sheldrake 2001: 266].

Аналізуючи управлінську практику сучасних йому організацій, дослідник доходить висновку, що пасивність працівників може бути викликана некоректними методологічними підходами до організації роботи [Sheldrake 2001: 266]. Намагання керівництва встановити суворий контроль за діями всіх працівників обмежує їх потенціал і викликає підсвідоме прагнення до неявного саботажу [Sheldrake 2001: 266]. Таким чином реалізація положень теорії Х у сфері управління стає однією з причин безініціативності робітників. Використання методології, побудованій на теорії Y, навпаки передбачає застосування інтегративних підходів, орієнтованих на створення умов для включення працівника в життя організації, а не строго вивірених траєкторій руху

[Sheldrake 2001: 266-267]. Цінним у концепції Дугласа Макгрегора є те, що у ній виокремлено базові принципи класифікації теорії управління та пояснено механізми деструктивного впливу на свідомість людини традиційних підходів менеджменту. Дослідник вказав на різницю у методологічних підходах шкіл класичного та гуманістичного менеджменту та завершив теоретичне обґрунтування необхідності доповнення методів класичного менеджменту соціально й антропологічно орієнтованими підходами. Сам Дуглас Макгрегор вважав, що методологічний потенціал теорії Y є невичерпним, її можна доповнювати новими положеннями й уточненнями деяких принципів [Sheldrake 2001: 268].

Дослідження природи мотивації дало змогу побудувати гнучку модель, яка б пояснювала порядок актуалізації різних потреб і їх комплексний вплив на поведінку людини. Однак спроби її застосування на практиці не давали можливості інтерпретувати різноманітні «аномалії» в поведінці працівників і управлінців. Американський психолог-біхевіорист Фредерік Герцберг теж працював над моделлю мотивації. Аналізуючи напрацювання теоретика школи людських відносин Елтона Мейо, дослідник критикував його за недостатню увагу до особистісного виміру життєдіяльності працівників [Herzberg 2007: 41]. Варто зазначити, що як і його колеги зі школи біхевіористичного менеджменту, Фредерік Герцберг проводив свої дослідження у контексті вирішення теоретичних проблем, які виникали в ході становлення дослідницької програми школи людських відносин. По-перше дослідник, звернув увагу на відсутність надійної методологічної бази експериментів в Хоторні [Herzberg 2007: 41]. По-друге, на його думку, осмислення самих результатів досліджень носило ретроспективний характер [Herzberg 2007: 41]. Фредерік Герцберг запропонував власну методологію дослідження проблем мотивації працівників, у ході апробації якої були отримані нові дані, які дозволили доповнити новими положеннями концепцію особистості школи біхевіористичного менеджменту.

Фредерік Герцберг сформулював мотиваційно-гігієнічну теорію з дещо іншим варі-

антом відповіді на питання: «чого прагнуть люди?». Дослідник стверджував, що люди хочуть усього [Herzberg 2007: 22]. Фредерік Герцберг аргументував необхідність переходу в дослідженнях від поверхового аналізу бажань до вивчення загальних схем мотивації. Він вважав, що на поведінку працівників впливають не лише мотиви, але й умови праці [Herzberg 2007: 22]. Запропонована методологія передбачала більш глибоке розуміння складності процесів кореляції чинників, які впливають на стратегію прийняття рішень. На думку Фредеріка Герцберга, існує велика кількість чинників, які він називає «факторами-мотиваторами», здатних як позитивно так і негативно впливати на оцінки свого становища та ступінь задоволення від роботи [Herzberg 2007: 16]. Присутність додаткових позитивних чинників змінює зміст і якість роботи, їх введення у робочий процес дослідник називає «збагаченням роботи» [Herzberg 2007: 16].

У ході польових досліджень Фредеріку Герцбергу вдалось виокремити 16 факторів-мотиваторів першого рівня, які слугували джерелом позитивних і негативних емоцій. Серед них були як ті, що стосувались безпосередньо гігієнічних умов праці, так і ті, які стосувались нематеріальних чинників: визнання, успіх, міжособистісні відносини, відповідальність, статус, стабільність, зміст роботи [Herzberg 2007: 131-132]. З'ясовано, що самі по собі ці чинники не є визначальними. Опитування працівників і контент-аналіз дозволив встановити наявність ще однієї групи факторів, яка регулювала ставлення працівників до перелічених вище факторів-мотиваторів. Вони отримали назву факторів другого рівня [Herzberg 2007: 186]. Така структура чинників мотивації була зумовлена важливим методологічним нововведенням.

Фредерік Герцберг відмовився від класичної схеми, в якій той чи інший чинник обов'язково викликає позитивну або негативну реакцію. Він запропонував нову модель поведінкових реакцій на чинники, в якій передбачається можливість емоційно нейтральних реакцій [Herzberg 2007: 14]. Варто зазначити, що нейтральність у цьому випадку не слід ототожнювати із байдужістю. Нейтральні ре-

акції так само, як і позитивні, можуть викликати відчуття задоволення [Herzberg 2007: 14-15]. На нашу думку, в методологічному плані Фредеріку Герцбергу вдалось здійснити революцію. Дослідник запропонував раціональне пояснення окремих аспектів поведінкових стратегій, які раніше вважались проявом ірраціональності людської природи та несистемності людського мислення. З'ясування нових аспектів процесу формування поведінкових стратегій суттєво вплинуло на уявлення дослідників про людину.

Фредерік Герцберг вважав, що варто враховувати ступінь розвитку соціального виробництва в соціумі, члени якого працюють в організації [Herzberg 2007: 182]. Наприклад, у розвинутих суспільствах потреби в безпеці та їжі задовольняються завжди. В таких умовах фокус уваги людини буде зміщуватись в сферу психологічно і соціально орієнтованих потреб [Herzberg 2007: 182-183]. Концепція факторів-мотиваторів дала можливість отримати більш точну шкалу для оцінки чинників, які впливають на почуття задоволення. У ході досліджень Фредерік Герцберг також з'ясував, що зміст діяльності та умови її здійснення по-різному впливають на емоційний стан і ступінь задоволення людини. В той час як сама робота в основному стає причиною появи відчуття задоволення, умови праці лише запобігають появі невдоволення [Herzberg 2007: 195]. Звідси випливає, що гігієнічні фактори, які не стосуються психічно і соціально орієнтованих потреб, не можуть забезпечити почуття глибокого особистісного задоволення від діяльності [Herzberg 2007: 195].

У своїй роботі Фредерік Герцберг послуговувався концепціями самоактуалізації Карла Юнга та Альфреда Адлера. Він висунув припущення, що найсильнішим мотиватором для людини стає можливість самореалізації [Herzberg 2007: 187]. Полемізуючи з традицією класичного менеджменту, в якій фактично допускалась можливість задоволення вищих потреб високою заробітною платою, дослідник вважає, що насправді гроші в даному випадку сприймаються в якості еквіваленту поваги та визнання заслуг [Herzberg 2007: 187].

Висновки.

Підводячи підсумки, зазначимо, що дослідження проблем мотивації та ефективності праці з позиції психології та соціології дало можливість науковцям відкрити нові горизонти не тільки для теорії управління, але й для гуманітарних дисциплін. В теорії гуманістичного менеджменту людина перетворюється зі знеособленого «гвинтика» великого механізму на активного учасника життя організації, свідомість якого формується під впливом соціальних і культурних явищ. Особистість отримала в теорії управління право на глибину, дослідження якої потребує застосування складних методів гуманітарних дисциплін. Завдяки ідейним здобуткам Абрахама Маслоу людина в дослідницькій програмі школи біхевіористичного менеджменту також отримала своєрідну індульгенцію: егоїзм більше не вважався її головною ціннісною орієнтацією. Дослідник обґрунтував необхідність розрізнення інстинктів та нижчих потреб, а також запропонував інноваційну для теорії управління концепцію біологічної обумовленості шляхетних поривань людини. Усуваючи протиставлення альтруїстичної й егоїстичної етичної орієнтації Абрахам Маслоу сформулював гіпотезу нейтральної людської природи, в якій досягнути стану щастя людині вдається через самоактуалізацію, а не шляхом застосування репресивних практик самовдосконалення. Абрахам Маслоу не вважав культуру ворожою людині: в його концепції вона розглядається як середовище, в якому особистість отримує можливість реалізувати свій духовний потенціал. Важливим внеском дослідника в теорію людинознавчих наук вважаємо обґрунтування тези про рівність всіх людей. Антропологічна концепція дослідника суттєво вплинула на сучасників і стала теоретичним підґрунтям боротьби проти ксенофобії і расової дискримінації.

Дуглас Макгрегор доповнив концепцію людини детальним описом механізму впливу ідеологічних уподобань управлінців на мотивацію та поведінку працівників. Провівши чітке розмежування між підходами класичного та гуманістично орієнтованого менеджменту, дослідник окреслив свою позицію щодо розуміння сутності людини та проблем взаємо-

відносин у середині колективу. Фредерік Герцберг здійснив справжній прорив у психології та соціології праці. Йому вдалось обґрунтувати тезу про пізнаваність сфери людської мотивації та з'ясувати особливості взаєморегуляції мотивів, стимулів і умов праці.

Доходимо висновку, що концепція людини школи біхевіористичного менеджменту обґрунтувала необхідність захисту людської гідності, як істоти яка в силу своєї біологіч-

ної природи керується не лише егоїзмом; зняла традиційне протиставлення добра та зла в уявленнях про людську природу; визначила найсильніший мотив людської діяльності – самоактуалізацію; звернула увагу на те, як ідеологічні концепти керівництва впливають на поведінкові стратегії працівників, спростували ряд стереотипних уявлень про людську природу, розповсюджених в теорії класичного менеджменту.

Бібліографічні посилання

- Doichyk, M. & Doichyk, O. (2021). Epistemological premises for the concept of dignity in John Locke's philosophical discourse. *Epistemological studies in Philosophy, Social and Political sciences*, 4(1), 3-12.
- Ford, H. (1923). *My Life and Work*. New York: Doubleday.
- Maslow, A. (1954). *Motivation and Personality*. New York: Harper.
- Mescon, M., Bovee, C., Thill, J. (1999). *Business Today*. Pearson College Div.
- Бех, Ю. (2012). *Філософія управління соціальними системами*. К: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова.
- Друкер, П. (2008). *Менеджмент: задачі, обов'язності, практика*. М: Вільямс.
- Херцберг, Ф., Моснер, Б., Блох Снідерман, Б. (2007). *Мотивація к работе*. СПб: Вершина.
- Шавкун, І. (2008). *Менеджмент як соціокультурне явище: соціально-філософський аналіз*. Запоріжжя: Вид-во Запорізького національного університету.
- Шелдрейк, Дж. (2001). *Теория менеджмента: от тейлоризма до японизации*. СПб: Питер.

References

- Bekh, Yu. (2012). *Filosofia upravlinnia sotsialnyimi systemamy* [Philosophy of social systems management]. К: Vyd-vo NPU imeni M.P.Drahomanova. (in Ukrainian)
- Doichyk, M., & Doichyk, O. (2021). Epistemological premises for the concept of dignity in John Locke's philosophical discourse. *Epistemological studies in Philosophy, Social and Political sciences*, 4 (1), 3-12.
- Druker, P. (2008). *Menedzhment: zadachi, obyazannosti, praktika* [Management Tasks, Responsibilities, Practices]. М: Vil'yam
- Ford, H. (1923). *My Life and Work*. New York: Doubleday.
- Herzberg, F., Mausner, B., Bloch Snyderman, B. (2007). *The Motivation to Work*. Sankt-Peterburg: Vershyna. (in Russian)
- Maslow, A. (1954). *Motivation and Personality*. New York: Harper.
- Mescon, M., Bovee, C., Thill, J. (1999) *Business Today*. Pearson College Div.
- Shavkun, I. (2008). *Menedzhment yak sotsiokulturne yavyshe: sotsialno-filosofskyi analiz* [Management as a sociocultural phenomenon: socio-philosophical analysis]. Zaporizhzhia: Vyd-vo Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. (in Ukrainian)
- Sheldrake, J. (2001) *Management Theory: From Taylorism to japanization*. Sankt-Peterburg: Piter (in Russian)

**EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY,
SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES**

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN [2618-1282](#) (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

ФІЛОСОФІЯ

Ігор Васильович Павленко

Кандидат філософських наук, доцент,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара,
пр. Гагаріна, 72, Дніпро, 49010, Україна
E-mail: abissum0@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6798-4903>

Igor Vasilievich Pavlenko

Ph.D. in Philosophy, Associate Professor,
Associate Professor of Department of Philosophy,
Oles Honchar Dnipro National University,
72 Gagarin Ave., Dnipro, 49010, Ukraine

УДК 165.43

МОВНІ ІГРИ ЯК КОНТЕКСТ МЕТАФІЗИКИ

Received 21 September 2021; revised 29 October 2021; accepted 18 November 2021

DOI: 10.15421/342118

Анотація

Розглядаються основні аспекти використання мови в сучасній філософії, яка сама є набором специфічних мовних ігор, що відбуваються за певними правилами. Вказано, що мовні ігри в філософії, використання слів з нечітко визначеним сенсом, застосування метафор і тропів, є не стільки недоліком метафізичного дискурсу, як вважають представники аналітичної філософії, а необхідністю, оскільки більш-менш повне відображення антропологічної і екзистенціальної проблематики вимагає саме таких лінгвістичних форм. Внутрішня картина свідомості людини не є чітко спланованою будовою, або планом, на якому відображаються всі ментальні компоненти, скоріше це сутінкова зона із невизначеною топологією, яка до того ж дуже рухлива. В той час, коли досліднику вдається вхопити щось постійне і чітке у внутрішньому світі людини, картина починає змінюватися, об'єкт трансформується до невпізнаності, що робить недоречною будь-яку класичну наукову методологію. Теж саме можна сказати про філософські дослідження мови, культури, релігії, які постіно уникають чітких визначень і локалізації. Саме тому мова метафізики є відносно оптимальною для дослідження цих складних утворень і завдання полягає не в тому, щоб спростити і деметафоризувати мову філософії, а навпаки, в її подальшому розвитку і ускладненні.

Ключові слова: *метафізика, мова, мовні ігри, складність, конвенція, значення, смисл, контекст.*

The Language Games as a Context of Metaphysics

Abstract

The main aspects of the use of language in modern philosophy are considered, which itself is a set of specific language games that take place according to certain rules. Language games in philosophy, the use of words with a vague meaning, the use of metaphors and tropes, is not a disadvantage of philosophical discourse, according to analytical philosophy, but a necessity, because more or less complete reflection of anthropological and existential issues requires such linguistic forms. The inner picture of human consciousness is not a clearly planned structure, or a plan that reflects all the mental components, but rather it is a twilight zone with an indeterminate topology, which is also constantly changing. At the time when the researcher manages to grasp something fast and clear in the inner world of man, the picture begins to change, the object is transformed beyond recognition, which makes any classical scientific methodology inappropriate. The same can be said about philosophical studies of language, culture, religion, which constantly avoid clear definitions and localization.

The main task of this article is to show that modern criticism of the language of metaphysics does not achieve its goal, since the language game that underlies it precisely involves the use of metaphors, tropes, existentials, concepts with unclear meanings, or phrases that are more inherent in poetic speech. The presence of such a language is a necessary consequence and reflection of the metaphysical problematics itself, which eludes the attention of modern science and its language, which simply does not have the means to consider it.

As a result of the analysis, it should be said that the complexity of philosophy and the ambiguity of its problems stem not from the insidious intent or evil will of philosophers, but from the actual complexity of the most reasonable activity and the ambiguity of the human situation. Wittgenstein wants to simplify philosophy

when in reality it is not complex enough to fit its purpose.

This is why philosophical systems provide so many criticisms. Philosophy is born from initial dumbness and non-ness, or as a reaction to vain talking, chatter, sliding over something important, essential in the world and in man. As noted long ago, this circumstance makes philosophy much more related to art and religion than to science, which is called upon to rely on so-called “facts”. Therefore, it is not necessary to fight with the redundancy of the philosophical language, which supposedly creates pseudo-problems incomprehensible to modern sophists. The fight should be against the lack of complexity of philosophy, which is still too simple to solve its problems.

Keywords: metaphysic, language, language games, complexity, convention, meaning, sens, context.

Постановка проблеми.

У сучасній філософії дослідження її власної мови вже давно стало законною проблемною галуззю. Широко відома критика мови філософії, точніше, – мови метафізики, з боку представників аналітичної філософії, по суті, сучасної версії номіналізму та скептицизму. Ця критика стосується не мови як такої, але деяких її характеристик, які на їхню думку заважають правильно ставити і вирішувати філософські проблеми, які за певних обставин перетворюються на псевдопроблеми, що існують лише як постаті мови. До таких проблем відносяться майже всі питання метафізики, починаючи з Платона та Аристотеля – питання про буття, сутність, абсолютну істину та ін., по суті, – вся традиційна онтологічна проблематика. Ще суворіший скептик, уважно вдивляючись у метафізику, вказує також проблемність поняття ментального, всього, що пов'язане з розумінням нашого Я, свідомості тощо.

Принципова важливість та актуальність цього питання полягає у необхідності розмежування споконвічної та екзистенційно важливої проблематики метафізики, перспективи розгляду якої, на наш погляд, пов'язані з подальшим розвитком та ускладненням філософської мови.

Огляд останніх досліджень.

Серед численних досліджень даної проблеми на особливу увагу заслуговують насамперед роботи самого Л.Вітгенштайна, які ми тут розглянемо [Wittgenstein 1984, 1985]. Велику увагу цій проблематиці приділяють дослідники та визнані коментатори Вітгенштайна – Г.Бейкер та П.Хакер [Baker, Hacker 1984, 2005]. Серед досліджень зазначимо також коментарі до «Філософських досліджень» А.Лагга [Lugg 2000], словник Л.Вітгенштайна [Glock 1996] та роботу Д.Кука [Cook 1994], в якій розглядається рецепція метафізики у роботах Вітгенштайна.

Мета дослідження – показати, що поширена в наш час критика мови метафізики не досягає мети, оскільки та мовна гра, яка лежить в її основі, якраз передбачає використання метафор, тропів, екзистенціалів, понять з непроясненими значеннями або оборотів, властивих швидше поетичної мови. Наявність такої мови є необхідним наслідком та відображенням самої метафізичної проблематики, яка вислизає від уваги сучасної науки та її мови, яка просто не має засобів для розгляду метафізичних питань.

Йтиметься не про складність вивчення філософії чи про складність розуміння тих чи інших авторів. Слід говорити про внутрішню складність як *складання* та *злагодженисть* філософського дискурсу, тобто, філософської мови, говоріння та вимовляння філософських проблем. Як говорять про віршування, так само слід говорити і про складання та архітектоніку філософських побудов, про їх внутрішню узгодженість (ή σύνθεσις – ή σύγκρισις).

Виклад основного матеріалу.

Говорячи про складність філософії, ми говоримо про впорядковану складність, про взаємодію семантичних елементів різних мов і національно-культурних парадигм як таку цілісність, яка не зводиться до властивостей її частин. Саме з урахуванням властивостей цього Цілого слід розглядати ту чи іншу філософську проблему.

Чи правильно ми говоримо про філософські проблеми, або хоча б – чи правильно ми їх називаємо? Можливо, багато філософських проблем ми «знаємо» на певному дологічному рівні і лише потім намагаємося уявити їх у раціональній формі. Можна сподіватися, що мова філософії досить складна, щоб хоча б поставити або просто експлікувати філософські проблеми. Але філософська мова і, відповідно, сама філософія, все ще надто прості і не-

достатньо складні, щоб дати відповідь на наші запитання.

Нинішня складність філософії, таким чином, це всього лише ілюзія повсякденної мовної свідомості, яка не впізнає свій власний лексикон у хитромудрому словесному малюнку філософських концептів.

Якби філософія та її мова була адекватною характеру філософських проблем, то навряд чи ми потребували б, наприклад, поезії. Чому остання часто здається нам «філософською»? Чому у філософії XIX-XX ст. настало т.зв. «століття поетів»? Те саме можна сказати і про релігію, яка, як здається, теж дає відповіді на філософські питання: що таке буття, сутність, істина, добро і зло тощо.

Мова поезії часто туманна, гранично метафорична, але при цьому ми не вимагаємо від поета «прояснення» його метафор. Поет не виправдовується перед Вітгенштейном за нечіткість формулювань, надмірність лексики чи складність розуміння його віршів. Якщо хтось не розуміє віршів поета, це зазвичай розглядається як проблема читача, а не самого поета. Чому ж у своїх текстах філософ має бути обов'язково «зрозумілим»? Чому за читачем філософського тексту утримується презумпція розуміння?

Як тільки був написаний «Логіко-філософський трактат» Вітгенштайна, всіляко схвалений, перекладений, як тільки Віденський гурток сформулював свою програму і, здавалося б, завдання очищення філософії від ненавсичних псевдопроблем стало наочним, наче на глузування з цих потуг виходить «Буття і час» М.Гайдеггера, де і без того нечітка і логічно туманна мова філософії ще більше ускладнюється.

Більше того, сам «Трактат...» піддається постійної, по суті – нескінченної, інтерпретації, причому саме через свою метафоричність, тож і досі важко знайти двох аналітиків, які зійшлися б на думці щодо цієї книги Вітгенштайна.

Що вже казати про т.зв. «пізнього» Вітгенштайна та його спроби повірити алгеброю мовну прагматику. Його пізні роботи переповнені абсолютно неоднозначними висловлюваннями, натяками та метафорами. Що це за

«прояснення» філософської мови, якщо воно спричиняє цілий шлейф довільних інтерпретацій?! Чого тільки вартує чотири томи коментарів Бейкера та Хакера до «Філософських досліджень».

Мовна гра – певна лексична новація, концепт Вітгенштайна, важливий для розуміння будь-якої аналітичної (і не тільки) теорії мови. Йдеться про відомі параграфи «Філософських досліджень»: «66. <...> А результат цього розгляду такий: ми бачимо ускладнену мережу з подібностей, які охоплюють одна одну і перетинаються. Подібності у великому та малому. <...> 67. Я не можу охарактеризувати ці подібності краще, ніж словом “Сімейні подібності” [»Familienähnlichkeiten«]; оскільки так само накладаються і перетинаються різні подібності, які є між членами сім'ї: зріст, риси обличчя, колір очей, хода, темперамент, тощо. і т.д. – І я сказав би: «ігри» утворюють сім'ю» [Wittgenstein 1984: 278]. «69. Як ми все ж таки пояснимо комусь, що є грою? Я вважаю, ми опишемо йому ігри, і ми могли б додавати до опису: “це і схоже на це називають “ігри”. А чи знаємо ми самі більше за це? Хіба ми лише іншим не можемо пояснити, що є грою? – Але це не незнання. Ми не знаємо кордонів, оскільки вони ніким не встановлені» [Wittgenstein 1984: 279].

Ймовірно, ми можемо встановити межі гри, якщо скористаємося генетичним методом (до речі, як і у випадку з сім'єю). Досить згадати про фізіологічні, адаптаційні, розвиваючі функції гри. А численні відмінності, що привнесені до ігор різними культурами, епохами, різними людьми, зовсім не скасовують деяких вихідних, базисних характеристик. І так завжди ми користуємося подібними розмитими визначеннями тільки якщо не хочемо дістатися до суті тієї чи іншої проблеми. І наші ігри, і сім'ї, і інші складні речі (наприклад, «філософія») все ж таки підлягають визначенню. Інша річ, що з низки причин, ці визначення нас не влаштовують, скажімо, саме через свою абстрактну загальність.

Вітгенштайн неоднозначно оцінює поняття гри: «71. Можна казати, що поняття “Гра” – це поняття з розпливчастими краями [Begriff mit verschwommenen Rändern]. – «Але чи є роз-

пливчаєте поняття взагалі поняттям?» – Чи є нечітка фотографія людини картиною людини? Та й чи завжди можна замінити нечітку картину чіткою? Чи не є нечітке [невиразне – *unscharfe*] часто саме те, чого ми потребуємо?» [Wittgenstein 1984: 280].

Тут можна казати про рівноправність мовних ігор, мовних практик, свідомо чи мимоволі призводить до думки про рівноправність також і поведінкових практик будь-якого роду і, отже, етичних і оцінок. У зв'язку з цим слід показати: 1) що мовні ігри справді рівноправні; 2) що система норм і оцінок є системою дискурсу, тобто системою особливим чином побудованих мовних практик, поза якими жодних норм немає.

Мовні практики стимулюють та закріплюють певні поведінкові стереотипи. Так виникають нормативи та оцінки. Далеко не всі вони зручні для життя і обґрунтовані особистісно, багато з них просто заважають жити, схоже, що вони створені спеціально для цього, деякі з них – просто смертельні. Правильно і зворотне: найбільш бажана і зручна для нас поведінка, так само, як і не бажана, провокує виникнення відповідних і оцінок. Так, максима «Не вбий» виникла як вербальне вираження дійсного небажання більшості людей вбивати собі подібних. Як тільки виникає таке бажання (війна, помста, ревнощі тощо) негайно з'являються норми, що виправдовують вбивство, хоча б як виняток. Корекція поведінкових актів здійснюється насамперед за допомогою інших поведінкових актів, зокрема і вербальних. Такими є імперативи різних етик, які не просто викладають ті чи інші норми, але прямо і безпосередньо спонукають їх виконувати: «роби», «чини» тощо.

Як ми бачимо, пізній Вітгенштайн значно переосмислив своє ставлення до філософської мови та можливостей логіки щодо її «прояснення»: «81. Ф.Рамсей підкреслив якимось у розмові зі мною, логіка – це “нормативна наука”. Я точно не знаю, яку ідею він собі уявляв, проте, без сумніву, вона була тісно пов'язана з тією, яка пізніше спала на думку мені: що ми саме у філософії часто можемо порівнювати вживання слів з іграми, обчисленнями, що йдуть за твердими правилами, але не те, що ця

мова має грати в цю гру. Якщо тепер кажуть, що наш мовний вислів тільки наближається до таких обчислень, то це є непорозумінням. Так як може здаватися, що ми використовуємо в логіці ідеальну мову. Начебто наша логіка була логікою, ніби для безповітряного простору. – У той час як логіка, розглядаючи мову – і, відповідно, мислення, все ж таки, не діє в тому ж сенсі, як природознавство, розглядаючи явища природи, і можна найбільше сказати, що ми конструюємо ідеальні мови. Але тут дезорієнтувало б слово “ідеальні”, бо це звучить, ніби ці мови кращі, досконаліші, ніж наша розмовна мова; і ніби остання потребує логіки, щоб вона показала нарешті людині, як виглядає правильна пропозиція» [Wittgenstein 1984: 286].

Або ще одне важливе зауваження філософа: «83. <...> І чи не трапляється так, що ми граємо та “встановлюємо правила по ходу руху”? І навіть змінюючи їх – у процесі руху» [Wittgenstein 1984: 287].

Що таке всі ці «трапляється», «навіть». Насправді ситуація якраз протилежна. «Трапляється», що ми заздалегідь більш менш чітко встановлюємо правила, за якими гратимемо, трапляється, що ми навіть дотримуємося їх. В інших випадках, і таких більшість, ми діємо, відповідно до своєї мотивації, яка змушує нас постійно змінювати правила гри. Це відбувається в численних і різноманітних іграх повсякденності, в науці, релігії, філософії і, звичайно, в мистецтві, творчій діяльності, яка за своєю природою не терпить жорстко встановлених рамок, правил і обмежень. Що стосується обговорення філософських проблем, то воно часто заходить у безвихідь саме з цієї причини. Взагалі всякий значущий мислитель створює свою мову і свої правила роботи з нею. Він же стежить, щоб ці правила не порушувалися хоча б у процесі його власного міркування, у його владі їх змінити чи запровадити нові. Перш ніж критикувати такий стан справ, можливо слід подумати, а чи це не добре? Адже мовний суб'єкт – не лише законослухняний користувач мови, а й творець останньої, новатор, хуліган, який не визнає жодних правил, у тому числі тих, які не усвідомлює.

Можливо, існуючі проблеми у філософії пояснюються і виправдовуються наявністю

надзвичайно важливих мовних ігор, в яких варіативність правил сама є правилом. Художня література, любовний дискурс, лайка, каламбур, дитячий нонсенс тощо. формують наше мовне середовище не меншою, а більшою мірою, ніж штучні мови науки. Наше найважливіше вміння – здатність створювати та змінювати правила в процесі гри, та й взагалі у будь-якої діяльності. Зрештою, саме ця обставина формує того самого інтелектуала, який згодом може боротися з неправильним вживанням мови і, як наслідок, із філософськими «псевдопроблемами». Вітгенштайн міг би розпочати свою критику з власного дитинства, оскільки саме тоді, не змовляючись, люди створюють ці псевдопроблеми та звикають ставитися до них дуже серйозно.

Вітгенштайн вважає, що ми перебуваємо в ілюзії, що особливість, глибина, суть нашого дослідження в тому, що воно прагне зрозуміти «... незрівнянну істоту мови, тобто порядок, який існує між поняттями: речення, слова, висновки, істина, досвід, і т.д. Цей порядок є якийсь *понад*-порядок, так би мовити, *над*-схоплювання. У той же час, якщо слова ‘мова’, ‘досвід’, ‘світ’ мають застосування, вони повинні мати таку ж простоту, як і слова ‘стіл’, ‘лампа’, ‘двері» [Wittgenstein 1984: 294-295].

Гайдеггер сказав би, так і є, але в самій простоті цих слів таїться загадка, ключ до якої – герменевтичний розгляд, в результаті виявилось б, що будь-яке поняття, яке ми виставляємо як якусь простоту, саме над-поняття, дійсно включене у надпорядок. Можливо, досконалої простоти, яка залишалася б байдужою до смислових напластунів, не існує зовсім. Питання глибини та культури аналізу, що вважати більш складним, вишуканим, своєрідним: слова *мова*, *досвід*, *світ* чи *стіл*, *лампа*, *двері*. У кожному з них – відсвіт багатотрудного шляху, праці та розуміння і якщо це слова нашої мови, то в глибині кожного з них лежить духовний початок. Простота і звичність повсякденного слововживання нікого не повинна обманювати, як у випадку з дитиною, яка пустує і вередує, але це не заважає нам бачити в ньому генія або, наприклад, короля.

По суті, все залежить від масштабу та погляду на предмет. Вітгенштайн наївно вважав,

що зрівнянням ставлення гравця до різних груп слів, він сприяє зменшенню плутанини у філософії. Але це ще не знімає жодної «псевдопроблеми», оскільки зменшення (приниження, усунення) онтологічного статусу загальних понять (тобто, власне, категорій), що по-своєму робив і Гайдеггер, створює особливий методологічний вакуум, який непереносимий також і психологічно. Ця порожнеча негайно заповнюється традиційними екзистенціалами, тобто. словами, ніби приреченими ними стати (страх, свобода, турбота тощо), а також черевиками, лампами, столами, ландшафтами, топосами тощо. Напевно, нічого страшного, але існує умовне проблемне поле філософії з незмінним чи практично незмінним характером філософських проблем. Останні інваріантні до вихідного онтологічного та семантичного характеру мовних одиниць, за допомогою яких ведеться дослідження.

Заборона використання одних слів і виразів неминуче призведе до онтологізації інших і, відповідно, перелицюванню (перевдяганню) старих філософських проблем. Але останні виникають не через неправильне вживання слів. Це ми під натиском справді нагальних питань, званих філософськими, починаємо говорити невпопад, злякано перекручуючи слова, долаючи свою початкову немотність. У кожній фразі таїться перешкода чи пастка, але не тому, що ми чогось не розуміємо, скоріше ми розуміємо і відчуваємо занадто багато, щоб говорити ясно, коли надлишок слів і почуттів породжує чи крик, чи мовчання.

Світ, мова, свідомість – завжди надмірні для людини, непомірні, нескінченні, неохопні. Тільки в цій взаємній надмірності та неохопності і полягає їхній прихований ізоморфізм. Саме у цьому вони відповідають один одному. Це виявляє Вітгенштайн, але, парадоксально, саме це і засмучує його.

«105. ... Пропозиція, слово, з якими має справу логіка, має бути чимось чистим і строго окресленим. І тут ми ламаємо голову над сутністю справжнього знака. – Чи є вона, наприклад, уявлення про знак чи речення у даний момент?» [Wittgenstein 1984: 297].

Справжність будь-якого знаку безсумнівна на момент виконання ним своєї знакової ролі.

Питання справжності знаку аналогічне питання справжній грі. Дитина кидає м'яч у стіну та ловить його. Чим ця гра менш справжня, ніж шахи, наприклад? Мовні ігри, можливо зовсім і не ігри, принаймні, багато з них. Просто аналогія сподобалася Вітгенштайну. Також із знаками. Які знаки не є справжніми? Які ознаки справжнього знака? Можливо критерій справжності у тому, щоб знак не можна було використовувати не за призначенням, тобто. не як знак. Але це навряд чи вдасться. Інша справа, що можна забути про знаковість знака і тоді останній стане орнаментом, лінією на папері, який нічого не виражає. Чи каже така можливість про несправжність цього знаку? Або справжність знаку – це уявлення про його знакову роль у даний момент. У такому разі, якщо не залишиться жодної людини, яка має уявлення про китайську писемність, то зламана гілка, що вказує мисливцеві шлях його жертви, буде більш справжнім знаком, ніж китайські ієрогліфи. Якщо загальна властивість символів – уявляти те, чим вони самі не є, то знаком може бути все, що завгодно і тоді метод сімейних подібностей до них цілком застосовний. Чи можливий знак, який ніколи не втрачає своєї знаковості (знакової ролі)? І якщо так, то чи буде такий знак справжнім знаком? До речі, і сама філософія – це також не формальна єдність, а сімейство більш-менш споріднених мовних ігор.

Зрозуміло, після знайомства з філософськими та богословськими спекуляціями різних епох і народів, аналітична філософія діє протверезно. Проте, згодом її оманлива наукоподібність починає дратувати, як і претензія піднятися над екзистенційною проблематикою, споконвічно властивій філософії. Те, заради чого це варто було б зробити – недосяжно, а решта завдань під силу більш вузьким фахівцям – психологам, лінгвістам, математикам. Філософ у Вітгенштайна стає якимсь реєстратором: «109. <...> всяке пояснення слід відкинути і замінити лише описом». Сама ж філософія перетворюється на няньку, а може і в поліцію – для нашого інтелекту: «<...> Ці проблеми вирішуються не набуттям нового досвіду, а зіставленням давно відомого. Філософія – це боротьба проти зачарування (Verhexung) нашо-

го розуму засобами нашої мови» [Wittgenstein 1984: 299].

Хоча фрагмент 81. «Філософських досліджень», схоже, говорить про протилежне. Логіка не є ментором для філософських проблем, і вона «ідеальна» аж ніяк не в сенсі більшої досконалості по відношенню до філософії.

Але, по-перше, будь-який опис у такій галузі, як філософія, є також і поясненням. По-друге, всі ці описи, які розуміються як боротьба проти філософського чаклунства, надто нагадує полювання на відьом і здійснюється засобами тієї ж мови, нічого не змінюючи по суті. Ми повинні пам'ятати, що універсальної знакової системи, гри в бісер, на зразок тієї, що існувала в Касталії, немає. Тому ідея позбавити нас можливості зачаровуватися мовою, наскрізь утопічна, а може бути, – й нелюдська. Ще один привід для людей певного складу розуму виявити свій скептицизм щодо того, що виходить за межі їхнього розуміння.

Коли Вітгенштайн критикує метафізику з усіма її псевдопроблемами, він робить це, знаходячись зовні, а тому його критика ковзає по дотичній, не зачіпаючи чогось дуже важливого, заради чого люди і стають філософами. Взагалі кажучи, як у аналітиків, так і у метафізиків добре розвинені цехові амбіції та зарозумілість стосовно опонентів. Метафізики представляють аналітиків повзучими емпіриками, які не бачать лісу за своїми «фактами», верифікаціями та конвенціями. Ален Бадью взагалі називає Вітгенштайна та його послідовників сучасними софістами, які давно втратили саму суть філософування. Аналітики, у свою чергу, дорікають метафізікам у безглуздому бурмотанні та фантазіях про речі неіснуючі, артефакти, створені в процесі самого словесного продукування. І в цьому не було б нічого поганого, якби метафізики не стверджували, що ці артефакти існують і суттєві не менше, а навіть більше, ніж усі інші речі.

Поетична мова з її метафорами – не єдиний натяк на недостатність філософії. У рамках самої філософії здійснюється постійна робота зі зміни дискурсу. Мова структуралізму, мова психоаналізу, когнітивізм, герменевтика, постструктуралізм – усі ці умовні «мови» по-своєму ускладнюють філософію.

Та й майже тотальне домінування в сучасній філософії історико-філософських досліджень, крім своїх прямих завдань, здійснює також лінгвістичний пошук смислів, захованих, «упакованих» у мовних поєднаннях культур і філософських пошуків минулого.

Яку саме філософію намагався нігілювати Вітгенштайн? Схоже, його не влаштовують будь-які маргінальності, про що або про кого не йшла мова. Гіпостазування понять, експресивні звороти, релігійний екстаз, різного роду двозначності та безглуздість, що виникають під час використання мови, Вітгенштайн намагався виключити. Відповідно, всякий філософський розгляд подібних речей приречений або слідувати їм і тоді він уподібниться до свого матеріалу, або елімінувати цю проблематику, виключивши саму можливість розмови про це. Вітгенштайн, та й вся аналітична філософія вибирає другий варіант, «перемагаючи» тим самим філософські псевдопроблеми, але це піррова перемога, що усуває з філософії те, заради чого вона взагалі існує.

Можна грати у будь-яку гру, наприклад, у шахи, дещо змінивши правила. Наприклад, критерієм поразки для одного з гравців буде мат, для іншого – або мат, або втрата всіх пішаків, після чого він здається, причому суперник може нічого не підозрювати. Можна грати на сферичній або циліндричній дошці, а також на умовній дошці, будь-який рух по якій має здійснюватися за певним і до того ж дуже складним маршрутом-сценарієм, як би дошка була не чорно-білою, а скажімо, трьох або чотириколірною. Можна ускладнити гру, надавши кожній фігурі особливі додаткові властивості і так до безкінечності. У результаті виникне

нова гра, для вивчення якої знадобиться ціла наука, хоча, попри всі ускладнення, ця гра залишиться лише розвитком теми шахової гри. Подібні ситуації виникають і у філософії. Вітгенштайну не подобається плутанина, що виникає, зайва складність (філософських «шахів») і він скасовує сам принцип гри і пропонує грати, наприклад, в доміно.

Висновок.

У якості висновку слід сказати, що складність філософії та неоднозначність її проблем виникають не з підступного наміру чи злої волі філософів, але з дійсної складності розумової діяльності людини, її психологічних якостей та неоднозначності людської ситуації. *Вітгенштайн хоче спростити філософію, тоді як насправді вона недостатньо складна, щоб відповідати своєму призначенню.*

Тобто філософія не дає «вірних» відповідей на фундаментальні питання не тому, що вона ускладнена та затуманена нашою мовою, а тому, що вона, якщо завгодно, недостатньо «туманна», щоб говорити нам про нас самих. Саме тому філософські системи дають багато приводів для критики. Філософія народжується з початкової німоти або ж як реакція на суттєве говоріння, балаканину, що ковзає поверх чогось важливого, суттєвого у світі та людині. Як давно було помічено, ця обставина значно більше ріднить філософію з мистецтвом і релігією, ніж з наукою. Тому боротися треба не з надмірністю філософської мови, яка нібито створює псевдопроблеми, незрозумілі сучасним софістам. Боротися слід із недостатньою складністю філософії, яка все ще надто проста для вирішення своїх завдань.

Бібліографічні посилання / References

- Baker, G.P., Hacker, P.M.S. (2005). *Wittgenstein: Understanding and Meaning, Vol. 1 of An Analytical Commentary on the Philosophical Investigations. Part II: Exegesis §§1–184.* Oxford.
- Baker, G.P., Hacker, P.M.S. (2005). *Wittgenstein: Understanding and Meaning, Vol. 2 of An Analytical Commentary on the Philosophical Investigations. Part II: Exegesis §§185–242.* Oxford.
- Baker, G.P., Hacker, P.M.S. (1984). *Language, Sense and Nonsense. A Critical Investigation into Modern Theories of Language.* Oxford.
- Cook, J.W. (1994). *Wittgenstein's Metaphysics.* Cambridge University Press.
- Glock, H.-J. (1996). *A Wittgenstein Dictionary.* Blackwell Philosopher Dictionaries.
- Lugg, A. (2000) *Wittgenstein's Investigations 1-133. Interpretation.* London& NY, Routledge.
- Wittgenstein, L. (1984). *Philosophische Untersuchungen, in Wittgenstein L. Werkausgabe in 8 Bänden.* B.1. Frankfurt am Main, 225-580.
- Wittgenstein, L. (1985). *Über Gewißheit, in Wittgenstein L. Werkausgabe in 8 Bänden.* B.8. Frankfurt am Main, 113-257.

**EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY,
SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES**

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN [2618-1282](#) (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

ФІЛОСОФІЯ

Тетяна Сергіївна Павлова

Доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара,
пр. Гагаріна 72, Дніпро, 49010, Україна

E-mail: pavlova_tatyana@ukr.net,

Роман Анатолійович Павлов

Кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки, підприємництва та
управління підприємствами,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара,
пр. Гагаріна 72, Дніпро, 49010, Україна

E-mail: r.pavlov.dnu@gmail.com,

Валентин Хмарський

Аспірант кафедри банківської справи та фінансів,
Цюрихський університет,
Платтенштрассе 14, Цюрих, 8032, Швейцарія

E-mail: valentyn.khmarskyi@bf.uzh.ch,

УДК 316.62:17.022

**MORAL EMOTIONS PHENOMENON WITH POSITIVE VALENCE
AS A SOCIAL BEHAVIOR INCENTIVE**

Received 11 October 2021; revised 25 October 2021; accepted 18 November 2021

DOI: 10.15421/342119

Abstract

The study aims at determining the role and significance of such moral emotions as nobility, gratitude, admiration for the socially significant behavior of a person in society. That involves identifying a close relationship between those emotions and personality's social behavior and that they can be one of the main incentives for socially significant behavior – theoretical basis. The importance of ethical emotions with positive valence when making decisions with their implementation in society determines the research's theoretical and methodological basis. Those are studied in the cognitive dimension of human social activity, considering their subjective experience and objectification. The authors determined that ethical emotions with positive valence, pleasant emotions stimulate a person to experience them again and behave socially desirable as such behavior allows reliving those emotions and self-actualizing. Emotions with a positive valence are most desirable for a person and are the essential behavior incentives in society. A person can act actively to achieve them, to experience them repeatedly, which is the basis of motivation for socially desirable and meaningful behavior. From exclusively subjective experiences, those emotions move into objectification, i.e., those motivated to act in conditions of a definite or indefinite social continuum. In due time, these socially crucial actions acquire normative content, sometimes even a form, since they serve as a model for others. Moral emotions with positive valence, empathy, rule-making, high culture, and responsibility to oneself and others form a good way of a person's self-realization through positive social behavior. Furthermore, moral emotions with positive valence are the most important incentive for such behavior.

Keywords: *person, moral emotions with positive valence, cognitive processes, social behavior, society.*

**Феномен моральних емоцій з позитивною валентністю
як стимул соціальної поведінки**

Анотація

Дослідження спрямоване на визначення ролі і значення таких моральних емоцій як благородство, вдячність, захоплення для соціально значимої поведінки особистості в суспільстві, що передбачає виявлення не тільки тісного взаємозв'язку між цими емоціями і соціальною поведінкою людини, а й того, що вони можуть виступати одним з основних стимулів соціально значущої поведінки. Теоретичний і методологічний базис дослідження визначається важливістю етичних емоцій з позитивною валентністю в процесі прийняття людиною рішень і їх реалізації в соціумі. Вони досліджені в когнітивному вимірі соціальної діяльності людини де розглядається не тільки аспект їх суб'єктивного переживання, але і об'єктивності. Авторами було визначено, що етичні емоції з позитивною валентністю - ці приємні емоції, стимулюють людину не тільки до того, щоб відчувати їх знову, але і до соціально бажаної поведінки, оскільки така поведінка не тільки дає можливість знову пережити ці емоції, а й самореалізуватися. Емоції з позитивною валентністю є дуже бажаними для людини і виступають найважливішими стимулами поведінки в суспільстві. Людина здатна до активної діяльності щодо їх досягнення, до переживання їх знову і знову в цьому лежить основа мотивації до соціально бажаної і значимої поведінки. З виключно суб'єктивних переживань вони переходять в сферу об'єктивності тобто мотивують до дії в умовах визначеного або невизначеного соціального континууму. Згодом ці соціально значимі дії набувають нормативного змісту, а з часом і форми, оскільки виступають зразком для інших. Моральні емоції з позитивною валентністю, емпатія, здатність до нормотворчості, висока культура, відповідальність перед собою та іншими - все це формує сприятливий спосіб самореалізації людини через позитивну соціальну поведінку. І моральні емоції з позитивною валентністю є найважливішим стимулом до такої поведінки.

Ключові слова: *людина, моральні емоції з позитивною валентністю, когнітивні процеси, соціальна поведінка, суспільство.*

**Феномен моральных эмоций с позитивной валентностью
как стимул социального поведения**

Аннотация

Исследование направлено на определение роли и значения таких моральных эмоций как благородство, благодарность, восхищение для социально значимого поведения личности в обществе, что предполагает выявление не только тесной взаимосвязи между этими эмоциями и социальным поведением человека, но и того, что они могут выступать одним из основных стимулов социально значимого поведения. Теоретический и методологический базис исследования определяется важностью этических эмоций с позитивной валентностью в процессе принятия человеком решений и их реализации в социуме. Они исследованы в когнитивном измерении социальной деятельности человека где рассматривается не только аспект их субъективного переживания, но и объективации. Авторами было определено, что этические эмоции с позитивной валентностью – эти приятные эмоции, стимулируют человека не только к тому, чтобы испытывать их снова, но и к социально желательному поведению, поскольку такое поведение не только даёт возможность вновь пережить эти эмоции, но и самореализоваться. Эмоции с позитивной валентностью являются очень желательными для человека и выступают важнейшими стимулами поведения в обществе. Человек способен к активной деятельности для их достижения, к переживанию их снова и снова в этом лежит основа мотивации к социально желательному и значимому поведению. Из исключительно субъективных переживаний они переходят в сферу объективации то есть мотивируют к действию в условиях определенного или неопределенного социального континуума. Со временем эти социально значимые действия приобретают нормативное содержание, а порой и форму, поскольку выступают образцом для других. Моральные эмоции с позитивной валентностью, эмпатия, способность к нормотворчеству, высокая культура, ответственность перед собой и другими - все это формирует благоприятный способ самореализации человека через позитивное социальное поведение. И моральные эмоции с позитивной валентностью являются важнейшим стимулом такого поведения.

Ключевые слова: *человек, моральные эмоции с позитивной валентностью, когнитивные процессы, социальное поведение, общество.*

Introduction

A person's social behavior combines rational and irrational in the most wonderful way. Furthermore, philosophers still cannot answer what is considered truly rational and the criteria for rationality. That raises many questions. What are the limits of rational social behavior? Do irrational behavioral acts hide behind rational? Are there any mechanisms of rational behavior, and how can they be identified? If one acts according to the same rational principles, is it possible to achieve a new result? How often the reason or emotions in social activities guides a person [Pavlova et al. 2019]? Therefore, the question arises about constructiveness and non-constructiveness, predictability and unpredictability, success and failure of human behavior, its benefit or harm both for a particular person and society as a whole.

Modern philosophical thought follows the path of criticism of any rational way of thinking claims to the exceptional possibility of achieving truth. That tendency is typical for philosophy and the entire culture. In essence, it shows the cultural meaning of the era that we call modern today and defines the value continuum where the modern person exists. If we mean such complex and multifaceted spheres of the human being as a society, thinking, consciousness, psychological phenomena, the behavior of an individual and social groups, only one way of cognition, namely, rational one is not enough as it cannot provide by itself true knowledge about those phenomena.

Current conditions of new philosophical approaches formation demand to study of the role of positive emotions in various social processes [Petrażycki 1907] in human behavior and their influence on the cognitive level. Since emotionality is a state of mind that can become the epistemological basis for studying various psychological and behavioral reactions, social behavior was considered a complex phenomenon.

Nevertheless, the clear separation of the rational and the emotional in human social behavior [Haidt 2003] is more theoretical and methodological since, in practice, both of these human qualities always interact and realize together. Current philosophy proceeds from the assertion that universality in the cognitive realm is impos-

sible these days [Adolphs & Anderson 2018]. We cannot argue that the rational, irrational, and emotional interaction in thinking can be somehow unified. In the up-to-date philosophical literature, there is no longer the rationality term. Instead, various types of rationality interact differently with the unconscious, intuition, corporeality, representation, fantasy, and emotions. Therefore, the non-universal, complex, mixed rational-irrational way of thinking and behavior comes to the fore in philosophical research [Tangney et al. 2007], where its irrational component is of particular research interest.

Speaking about the positive emotions ontology, it is notable that they are available both at the internal and subjective level, when the person experiences them, and at the external objective level when emotions are expressed outside as certain reactions, behavior. Social phenomena have an emotional component. It is essential to comprehend that events occurring objectively in society are of great importance and how they are subjectively, psychologically perceived [Brohmer et al. 2019]. The existence of society has two sides: objective and subjective, and it is wrong not to consider the latter in scientific research. It is emotions that allow subjectively studying the reactions with various social phenomena, processes, and events, and which, by influencing human behavior, form that very social being, where moral emotions phenomenon with a positive valence take a special place.

Concept, typology of emotions and their role in cognition

Many factors cause emotions; therefore, humanities have difficulties in defining them. In particular, one can say that those cover subjective feelings and have a physical expression in facial gesture and voice. Those also include a cognitive assessment of the situation, a physiological stimulus, or the desire to act [Frijda 1986]. Thus, some experts [e.g., Cowen et al. 2019] propose a multi-factorial or multi-component definition of emotions where those appear as ways of biological perception, impressions, physiological states, actions, and communication that are episodic, short-term, and occur in response to various situations, processes, phenomena relating to a person in the physical, spiritual and social ways.

The most fascinating for this research are such approaches to studying emotions that are directly connected with human activity. Thus, A. Leont'ev [Leont'ev 1974] considers emotions mainly as an internal regulator of activity that constitutes the key content of a person's emotional life at higher emotional processes such as social, intellectual, and aesthetic ones. According to this approach, emotions are viewed as a vital regulator of human social behavior, largely determining its value, significance, and character.

The views on ethical emotions of L. Petrazycki are also of interest. He viewed them as an essential factor in human life that generally affects behavior. In particular, he noticed the ability of such emotions, especially those arising concerning law and morality, to act as motives of behavior. Those motivate people to do one action and not do another [Petrazycki, 1907]. The emotional ability to influence the motivation of human behavior reflects, first of all, the internal tendencies of human activity oriented to outside, the ability to make internal regulation of one's social behavior. Herein not only the emotion itself becomes essential, but also its appearance source, the incentive, and its consequences. The emotional source must be both real and imaginary. Furthermore, emotion is the result of an accomplished event and a presumed one.

Based on the above, it is clear that there is no single definition of emotion; there are different approaches to understanding it. In this study, the greatest interest is the consideration of emotions in their impact on human behavior in society and such behavior reasons, which does not preclude the multi-factor of this phenomenon. Emotion, thus, is a complex phenomenon that can act not only as an inner experience of a person but also as an external manifestation of such experience and a motive of human behavior. It is essential to note that emotion is one of the vital regulators of mental life, and its occurrence is closely related to the person's social being.

Thus, emotion is triggered by an event or incentive that initiates it and can manifest differently. Firstly, it is expressed through changes in the person's physiological state due to the activation of certain brain parts, which alter depending on the emotion. Some of them can lead to a change

in the person's physiological state that becomes a source of pleasure, including joy, gratitude, nobility, etc. While others cause the change of the physiological state to suffering or discomfort, those cover sadness, anger, guilt, and so forth.

Therefore, one can classify the perception of personal emotions on a bipolar scale, called valence. Positive valence refers to pleasant emotional states, while negative valence to unpleasant ones.

The physiological impact of an emotional incentive can also be measured as the physiological activation level or the emotional engagement level. That corresponds to an intensity measurement of the psychophysiological effects of various emotions, which can be high in anger or boredom.

The emotion often occurs in behavior and actions they encourage to perform. That is a «tendencies for action» [Frijda 1986] term with many definitions. For instance, an angry person may seek revenge, the emotion of guilt pushes the person to correct the mistake, and acting in shame tends to withhold information or focus and shutting into oneself. Here, we mean «tendencies for action» and not specific actions. Nevertheless, one should not underestimate their role in a person's decision-making process in one's social activities. A person often acts exclusively under emotions, and in this case, those «tendencies to action» set by emotions have a more important role in a person's social behavior than all other factors. Besides, one needs to understand that any so-called «tendency to action» has the full potential to be realized.

Emotion can lead to different behaviors allowing adapting to all kinds of situations, where the same emotions may arise, e.g., anger will not lead to the same reaction if directed against a close person or a stranger. «Tendency for action» is an important aspect of the processes occurring in emotional perception. According to N. Frijda [Frijda, 1986], emotion dominates the control of a person's behavior because it is primary over other actions. However, even if a person cannot suppress emotions, one can suppress some emotional responses and retain some degree of control over such «tendencies to action». Nevertheless, showing and non-showed emotion in action or behavior is important for a person's social life. In any

case, whether the emotion is experienced only at the internal level or externally, it forms the person's vibrant culture, one's habits, and intentions manifested in one way or another.

«Tendencies for action» are not the only indicators of a certain emotional state of a person. There are many ways of expression used consciously or unconsciously and may include postural (crossing the arms or head down), vocal (voice intensity and vocabulary), behavioral (trembling or decreased social presence), and facial expressions (tears, grimaces, smiles). For others, such expression indicates that a person is in one or another emotional state. However, as in the case of «action tendencies», people can control those means of expression. The internal control of one's emotional state is often referred to as the problem of upbringing and a person's self-development, the emotional intelligence level, and whether a person wishes to show the emotions.

Cognition and emotions are closely related as emotions can regulate cognition to influence them. Emotions can accentuate mental processes or suppress them; moreover, they can trigger the search for new information necessary for solving situations. In addition, emotions influence imagination and fantasy and are sometimes considered as a special kind of cognition.

Emotions strongly influence cognition and lead to the suspension of ongoing automatic actions, and the mind focuses on the emotional context. Attention resources focus on information processing and assess the context associated with emotion. That cognitive assessment can play a role at the level of emotion or the intensity of the emotional response resulting from a particular event. For instance, the emotion of gratitude occurs when a person realizes that someone did something useful intentionally and voluntarily. Besides, the cognitive aspect of the emotional process can also implement or limit the «tendency to action» or the expression of emotion that can be estimated as desirable or, conversely, undesirable towards a specific context where the emotion arises. Finally, the cognitive aspect of emotions is of particular importance because certain expectations and predictions are possible. Thanks to the cognitive assessment of the situation wherein people find themselves, they can use

their memory and thinking to predict emotions. As noted by A. Smith [Smith 1759], expected or imagined emotions, although not very perceptible, can also influence the moral decision-making process of people. Forecasting through the search for positive emotions or, conversely, attempts to avoid negative emotions - particularly the adoption of various decisions. In particular, decisions about socially significant or antisocial behavior. So a person with a sufficiently high cultural level and seeing oneself as a part of society, in addition to recognizing the regulations, rules, norms of the society, is emotionally connected with it. That is, one seeks to avoid negative emotions as a reaction to one's behavior on the part of society and oneself; therefore, in addition to other factors, such as respect for the law, personality, freedom, responsibility, and others, the emotional factor has a great influence on one's social behavior [Pavlova & Bobyl 2018].

In psychology, such a phenomenon is known as the «feedback-loop», when an action leads to more positive or more negative results. That phenomenon builds a transition from conscious to unconscious or nonconscious actions. There is positive and negative feedback. In the first case, positive actions lead to the same positive or even better results, while negative actions lead to the same negative or even more negative results. Applying that approach and concerning the relationship between cognition and emotions, one can say that they are not necessarily contradictory or conflicting. In thinking about an emotion that occurred, a person can determine its origin, cause; at the same time, emotions can interfere with the cognitive process and make their adjustments. Positive emotions can lead to even more positive action, while negative emotions can lead to even more negative action. A person may or may not be aware of those connections and processes. This study requires considering different approaches to the emotions typology. That allows combining emotions with common features into groups to classify and organize them, providing an opportunity for their orderly consideration.

The emotions typology is an essential point in their study. Developing an up-to-date and comprehensive typology is challenging due to the variety of emotions and the relatively blurred boundaries.

In particular, E. Ilin [Ilin 2011] divides emotions into several groups: 1) emotions of expectation and prediction that include excitement, anxiety, fear, despair; 2) emotions of satisfaction and joy; 3) frustrating emotions that cover resentment, disappointment, annoyance, anger, frenzy, sadness, despondency, melancholy, nostalgia, and grief; 4) communicative emotions that include fun, embarrassment, confusion, shame, guilt, and contempt; 5) intellectual emotions that cover surprise, interest, a sense of humor, the emotion of guesswork, and doubt.

This typology is interesting as it distinguishes emotions according to their manifestation and experience valence and from the point of view of their occurrence about future prediction.

However, one can apply the typology suggested by J. Elster [Elster 1998], which is relevant for this study. The author, in his typology, proposes to divide emotions into five groups.

The first group includes social emotions, including the emotions of anger, hatred, guilt, shame, nobility, admiration, and affection. Such emotions can be self-directed or directed at another person and relate to the behavior accepted in society, and the nature of the individual goal pursued by a person is the source of the emotions. Social emotions are also associated with a positive or negative assessment of a person's goal. Those emotions can play a critical role in social, philosophical, ethical, political, and economic studies considering such social interaction as cooperation, negotiation, trust, responsibility, agreement, commitment, etc. [e.g., Taleb, 2019; Krupskyy & Grynko, 2018; Pavlov et al., 2020; Bayer et al., 2020]. Aleksandr Ivin also stresses the importance of social emotions and their connection with collective sensibility. He interconnects those two phenomena and notes that collective creativity finds its expression in various social patterns, and social creativity occurs as the highest form of social activity [Ivin, 2017]. Indeed, with cultural development, society becomes more sensitive to antisocial behavior. On an emotional level, people are increasingly outraged by such negative phenomena as violations of law and morality. Moreover, those social regulators are changing, e.g., European countries' legislation becomes more demanding and categorical on the prohibi-

tion of violating natural human rights [Pavlova et al. 2019].

The second group, by J. Elster typology, includes counterfactual emotions generated by comparing what happened and what might have happened [Elster 1998]. First of all, here we mean the emotions of regret, joy, disappointment, and delight. Such emotions are closely related to economic research (especially in uncertainty) and play an important role in modeling the decision-making process of economic agents [Van de Calseyde et al. 2017]. In the third group, J. Elster [Elster 1998] combines emotions arising from events that may occur in the future, including fear and hope. The fourth group includes such emotions as joy and sadness resulting from good or bad events that have happened. The fifth group includes such emotions as envy, indignation, ill will, i.e., caused by assessing what other people have. Also, according to J. Elster [Elster 1998], some emotions are beyond any particular group, such as contempt, disgust, or romantic love. It should be noted that within the typology, there are also contradictory emotions on the border of several groups, particularly surprise, boredom, sexual desire, pleasure, anxiety, and dissatisfaction.

The Elster typology is interesting as it highlights social and evaluative emotions and distinguishes a whole group of emotions related to the temporality and the likelihood of a particular event. That allows considering emotions as a reaction to what has happened or is happening at the moment and as a reaction to what could be or may happen in the future. However, unlike the previous Ilin [Ilin 2011] typology, where the emotions of temporality include excitement, anxiety, fear, and despair, J. Elster [Elster 1998] also includes regret, joy, disappointment, delight, fear, hope, joy, and sadness.

The Elster typology [Elster 1998] allows exploring emotions productive for the philosophical and social sciences in the humanities. However, it is not exhaustive, and it cannot reveal the critical role that moral emotions play in the decision-making process. Interest in moral emotions should be considered in the context of the advent of a large number of researches on social or moral behavior [Adolphs & Anderson 2018]. That is since the influence of emotions on behavior is an im-

portant area of scientific knowledge and requires research. Giving priority to target motivation in human activity, its equally important component, emotions, is overlooked. Depending on objective and subjective factors and the context, emotions sometimes decisively impact human behavior. Furthermore, of course, it is of great importance whether emotions are positive or negative.

Emotions with negative valence affect social behavior so that a person under their influence is capable of active socially negative behavior in society, leading to the same negative consequences both for society and the person who commits them. If such emotions block the cognitive sphere strongly enough, then this can manifest in various forms of deviant behavior, offenses, and aggression.

Positive emotions of nobility, gratitude, admiration as incentives for socially significant behavior

Emotions with negative valence are partially discussed in the scientific literature. At the same time, positive emotions (e.g., joy, nobility, gratitude, admiration, and love) are relatively poorly studied. It is worth noting that negative emotions are undesirable for a person, as one tries to avoid them in every possible way. While positive emotions, on the contrary, are pleasant and desirable, a person strives to experience them as often as possible. In this regard, emotions with positive valence act as an additional incentive for socially significant behavior. Such emotions perform social, cultural, and educational functions since they largely determine human behavior, always a certain pattern. Over time, under the influence of positive emotions, a person develops the habit of acting according to the norms, rules, traditions, and ideas common in society. At the same time, the negative influence of emotions on behavior in society is weakened. Moreover, that socially significant behavior gets stronger in personal consciousness, and through social activity becomes an example, a model influencing other people's behavior. Therefore, studying this emotion is an essential part of social life study in general.

However, it is necessary to clarify that when it comes to emotions with positive valence and a person's desire to experience them as often as possible, it is also necessary to consider the ade-

quacy of emotions and human behavior in a particular situation. Such emotions are pleasant to a person; however, emotions with negative valence for a person in a difficult life situation, possibly other unfavorable or psychologically uncomfortable circumstances, are natural and appropriate to the prevailing circumstances.

For emotions with positive valence, we distinguish self-conscious emotions, first of all, nobility and emotions on assessments of others, firstly, gratitude and admiration.

Positive events that can be attributed to one's personality initiate nobility. Therefore, it can be seen as a contrast of the shame emotion, which is experienced when one thinks that one could not meet the ideal image of oneself in the face of others. The nobility emotion, on the contrary, is experienced when a person believes to be justified.

M. Mascolo and K. Fisher [Mascolo & Fisher 1995] define nobility as an emotion occurring when a person realizes one's responsibility for accepting socially valuable behavior or when a person is highly valued socially. Nobility encourages behavior that conforms to particularly valuable social norms. Such encouragement appears in anticipation of the nobility emotion, which is a pleasant emotion to experience. It encourages adherence to what the relevant moral standards dictate or even motivates to improve. It also discourages incentives to act immorally, encompassing the essential function of rewarding and reinforcing people's adherence to established moral and social norms [Tangney et al. 2007]. There is also a close relationship between the emotions of shame and nobility about those norms - adherence is encouraged, and non-observance leads to informal punishments [Scheff 1988]. Nobility acts as a hidden reward for the acceptance and implementation of morally appropriate behavior. Thus, the considered reward mechanism can be an incentive for the implementation of certain behavior. A person with respect for self-respect and respect for others and wants to realize high spiritual ideals by one's behavior strives for the emotion of nobility since it shows the person's depth and moral loftiness. The fulfillment of social norms is always realized as a certain behavioral act; it cannot be theoretical as it is always practical. This practicality of socially significant behavior allows

bringing the gratitude emotion from a purely subjective into the social being sphere since actions associated with this emotion are always realized and have a socially significant effect.

Speaking about the gratitude emotion, it is notable that even in the second half of the 18th century, A. Smith emphasized the primary role of this emotion in social relations. The Theory of Moral Sentiments [Smith, 1759] considered gratitude as a basic social emotion that allows people to be guided for their attitudes and moral behavior. Gratitude also plays a critical role in social life, as it contributes to greater stability of relations in society. Despite A. Smith's interest in that issue, only a few scholars had focused on studying this emotion until the middle of the 20th century [Ma et al. 2017].

Gratitude is defined as a positive valence emotion experienced when a stranger has performed or attempted to perform a deliberate and voluntary action that benefits others and is of value to others and to the person who performs it without immediate monetary compensation [McCullough et al. 2001]. According to R. Emmons and C. Crumpler [Emmons & Crumpler 2000], gratitude promotes personal well-being, strengthening of civil position, and spiritual satisfaction, people, strive for it because it is a positive valence emotion. The gratitude emotion has four socially directed functions: 1) a moral barometer; 2) an incentive for direct positive reciprocity; 3) an incentive for indirect positive reciprocity; 4) «moral reinforcement».

Gratitude can be regarded as an emotional reaction to the awareness of a person's benefits arising from the action, providing a measure of moral assessment (barometer) of one's behavior.

The second socially directed function comes from the tendency towards the gratitude emotion action that implies a form of positive reciprocity, i.e., the desire and intention to do the same with the one who is the object of gratitude. Therefore, when we feel gratitude to a person who has done good for us, we feel a desire to thank that person by taking some action in one's favor. Thus, the gratitude emotion acts as a «moral engine», encouraging people in society to show positive reciprocity. According to R. Trivers [Trivers 1971], gratitude is an integral part of the emotional al-

truistic reciprocity mechanism. In this regard, the gratitude emotion that promotes the rewarding process can be seen as the exact opposite of the anger emotion, which tends to punish morally and socially inappropriate behavior. This tendency to action is essential in social relations. The gratitude emotion, along with guilt and love, plays a key role in building trusting relationships among people by encouraging acceptance of behaviors that support and strengthen this kind of relationship, even when the response actions in positive reciprocity bring short-term costs to individuals who did them [Forster et al. 2017]. Consequently, the gratitude emotion can help maintain and strengthen the good relationships between people in society and thus play a role in the formation of social structures and social communication.

The gratitude emotion can also encourage taking socially directed actions, not only for the benefactor benefit but also for others [Forster et al. 2017; McCullough et al. 2001]. In this case, indirect reciprocity may arise when a person experiencing the gratitude emotion in connection with the benefactor's socially directed and socially desirable behavior decides to behave in the same way towards a third person or group of persons. Thus, the gratitude emotion does not always evoke a certain targeted reaction; a person who experiences it is not only imbued with great trust in the world, society, and other people but is also ready to relay a certain socially significant line of behavior to other people who are not a source of gratitude. Thus, a model of desirable social behavior is formed, compliance with which entails adherence to socially binding norms and a higher goal of altruism and disinterestedness.

Motivating and encouraging benefactors, who cause others to feel grateful to persist in their socially directed behavior, the gratitude emotion serves as a «moral reinforcement». That is where the reward mechanism is triggered by the gratitude emotion, allowing benefactors to continue to adhere to their socially significant behavior and relay it as a model for others.

Besides gratitude, there are other emotions in the praise emotion group, first of all, the admiration that corresponds as closely as possible to the «elevation» and is found in works of Anglo-Saxon authors. According to J.Haidt [Haidt 2003], this

emotion occurs when there is a manifestation of moral beauty, i.e., in the highest degree, moral action, such as mercy, charity, benevolence, decency, and self-sacrifice. J.Haidt [Haidt 2003] points out that the emotion is, to a large extent, the opposite of the disgust emotion, which, in turn, is experienced when moral decay is observed in others. The tendency to the admiration emotion action is the positive assessment awareness to the person who causes the experience of such emotion. However, in contrast to the gratitude emotion, the tendency to act is significantly focused on the benefactor; the tendency to act of the admiration emotion can be more general and relate to the desire of the individual to become much better morally. Thus, the admiration emotion can lead to the reward of the person being admired; however, it is mainly about the intention to accept highly moral behavior by the person who experiences this moral emotion. That indicates the ability of gratitude, especially admiration, to create mechanisms of chain reactions or «spillover effects» of moral behavior that can benefit society as a whole.

Empathy and sympathy as emotions of compassion

J.Haidt [Haidt 2003] distinguished in the emotions typology a special group, emotions associated with empathy, which includes two relatively close types: emotions of empathy and sympathy. Historically, the empathy emotion first appeared as sympathy in the scientific literature of A.Smith [Smith 1759] and D. Hume [Hume 1740]. J.Haidt emphasizes that those authors characterize the ability of people to experience painful sensations when they see another person suffering, which often prompts them to help people in trouble [Haidt 2003]. According to C.Batson [Batson 2011], empathy is the process of perceiving events from the inside. J.Haidt [Haidt 2003] believes that empathy should be viewed as an emotional response to an emotional state or position, a situation of one person, which is consistent with the emotional state, position, situation of another person. Thus, empathy is the ability to experience one or more emotions based on the perception of one or more similar emotions experienced by another person.

Empathy and sympathy, rather than purely discrete emotions, are emotional processes by

which some people experience such emotions as anger, sadness, or joy, depending on the emotions that other people experience. According to N.Feshbach [Feshbach 1975], the ability to express empathy requires three skills: a) the cognitive ability to put oneself in the place of another; b) the cognitive ability to recognize and distinguish the emotions experienced by another person; c) the emotional ability to personally experience a wide range of emotions. That is, all those skills are socially significant.

The perception of suffering or sadness in another person causes emotions of empathy or sympathy, whether a person is a close relative or a complete outsider. Those kinds of moral emotions often lead people who experience them to provide help, attempts at comfort, and other actions to reduce the suffering of others. Consequently, those emotional processes play a critical role in social and moral behavior since the ability of people to show empathy determines their ability to adhere to socially significant behavior, e.g., to help a person in distress. According to Brohmer et al. [Brohmer et al. 2019], empathic people are more likely to respond with compassion and empathy to the suffering of others, and they are also more likely to accept socially significant behaviors. In society, they can play the role of a behavioral model of how trusting, constructive, and useful social interactions can be and how important mutual socially significant behavior is.

Concerning such positive emotions as nobility, gratitude, admiration, empathy plays the role of a motivator of socially significant behavior since empathy acts as an understanding, acceptance, and approval of such emotions and stimulates their repeated manifestations.

Another important aspect of the emotional empathic process is that, in a sense, various mechanisms of punishment and reward are linked, which have been developed within other groups of moral emotions to improve their effectiveness. The empathy emotion is, to a large extent, comparable to the guilt emotion, and this ability to experience empathy facilitates actions and behavior in the context of correction and compensation on the part of the person who feels guilty [Tangney et al. 2007]. Moreover, according to Brohmer et al. [Brohmer et al. 2019], psychopaths or some

patients who suffered from accidents, as a result of which some parts of the brain got damaged, could exhibit immoral behavior, including such antisocial behavior as aggression, only because they could not predict the emotions of judgment, anger, disgust, and contempt from other people. Thus, the lack of empathic abilities in this category does not allow, firstly, to realize the harm that can be done to others, it implies the impossibility of experiencing emotions of guilt or shame, and secondly, to predict the negative emotions, anger, and disgust in others and activating appropriate punishment mechanisms. In this case, there is a connection between empathy emotion and negative moral emotions, regardless of whether they are self-conscious or not. Therefore, empathy emotion can also correlate with positive moral emotions. According to R.Lazarus and B.Lazarus [R.Lazarus & B.Lazarus 1994], gratitude is a full-fledged empathic emotion. Indeed, it is necessary to determine and expect the direction of the actions performed by the benefactor, and that ability can manifest through the emotional process of empathy. In addition, the benefactor can still be motivated in actions, on the one hand, by expectation, perhaps even through the empathic process of others' emotions of gratitude, and, secondly, by the expectation of experiencing the nobility emotion or a pleasant feeling of «warm glow giving» as a result of committing a socially significant act.

Conclusions

The analysis result demonstrated that emotions with a positive valence, as their influence on human activity, have a rather serious effect on cognitive processes and act as a key incentive of social behavior.

Emotions with a positive valence pleasure a

person, as one strives for them. The desired effect of their occurrence is precisely what gives socially significant behavior. Being subjective reactions, they, in fact, also have an objective meaning since they set a certain tendency to action by realizing which a person behaves socially. An essential point of social emotions is that they are formed not just as exclusively subjective reactions to social phenomena and processes but also as socially conditioned reactions that emerge in the development of society, culture and are expressed in the norms and rules that act in the society. Emotions with positive valence not only motivate the socially significant behavior but also make it a model, contributing to the formation of a habit in oneself and others to behave the same way.

The development of empathy is of particular importance since it allows the formation of high emotional intelligence, developed legal and moral consciousness. Moral emotions with positive valence and developed empathy are the main motivators of socially significant behavior, which, along with a fairly high cultural development of the individual, awareness of own responsibility to oneself and others, are the basis of socially significant behavior.

Those emotions are based on social, cultural, and personal values like kindness, mutual recognition, responsibility to others. Hence, the person realizes the axiological component of their being, striving for those emotions and directing them in a socially significant way. Positive emotions and target motivation affect social behavior and enable a person to realize oneself as a person through socially significant behavior.

References / Бібліографічні посилання

- Adolphs, R., & Anderson, D. J. (2018). *The neuroscience of emotion: A new synthesis*. Princeton; Oxford: Princeton University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctvc77b1j>
- Batson, C. D. (2011). *Altruism in humans*. New York: Oxford University Press.
- Bayer, O., Krupskyi, O., & Bondarenko, E. (2020). Subordinate evaluations of high-performance managers. *Leadership & Organization Development Journal*, 41(7), 927-938. <https://doi.org/10.1108/loj-02-2019-0080>
- Brohmer, H., Fauler, A., Floto, C., Athenstaedt, U., Kedia, G., Eckerstorfer, L. V., & Corcoran, K. (2019). Inspired to lend a hand? Attempts to elicit prosocial behavior through goal contagion. *Frontiers in Psychology*, 10, 545. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00545>
- Cowen, A.S., Elfenbein, H.A., Laukka, P., & Keltner, D. (2019). Mapping 24 emotions conveyed by brief human vocalization. *American Psychologist*, 74(6), 698-712. <https://doi.org/10.1037/amp0000399>
- Elster, J. (1998). Emotions and economic theory. *Journal of Economic Literature*, 36(1), 47-74. Retrieved from

<https://www.jstor.org/stable/2564951>

- Emmons, R.A., & Crumpler, C.A. (2000). Gratitude as a human strength: Appraising the evidence. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 19(1), 56-69. <https://doi.org/10.1521/jscp.2000.19.1.56>
- Feshbach, N.D. (1975). Empathy in children: some theoretical and empirical considerations. *The Counseling Psychologist*, 5(2), 25-30. <https://doi.org/10.1177/001100007500500207>
- Forster, D.E., Pedersen, E. J., Smith, A., McCullough, M. E., & Lieberman, D. (2017). Benefit valuation predicts gratitude. *Evolution and Human Behavior*, 38(1), 18-26. <https://doi.org/10.1016/j.evolhumbehav.2016.06.003>
- Frijda, N. (1986). *The emotions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Haidt, J. (2003). *The moral emotions*, in R.J.Davidson, K.R.Scherer, & H.H.Goldsmith (Eds.), *Handbook of affective sciences* (pp. 852-870). New York: Oxford University Press.
- Hume, D. (1740/2007), *A treatise of human nature*, ed. Fate Norton D., & Norton M. J., 2 vols. Oxford: The Clarendon Press, 2007. (First published 1739-1740.)
- Ilin, E.P. (2011). *Emotcii i chuvstva* [Emotions and feelings]. St. Petersburg: Piter. (in Russian)
- Ivin A.A. (2017). *Filosofiya kollektivnogo tvorchestva. Istoriya, yazyk, moral', religiya, igry, ideologiya i dr.* [The philosophy of collective creative work. History, language, morals, religion, games, ideology et al.]. Moscow: Prospekt Publ. (in Russian)
- Krupskiy, O.P., & Grynko, T. (2018). Role of cognitive style of a manager in the development of tourism companies' dynamic capabilities. *Tourism and Hospitality Management*, 24(1), 1-21. <https://doi.org/10.20867/thm.24.1.5>
- Lazarus, R.S., & Lazarus, B.N. (1994). *Passion and reason: Making sense of our emotions*. New York: Oxford University Press.
- Leont'ev, A.N. (1974). The Problem of Activity in Psychology. *Soviet Psychology*, 13(2), 4-33. <https://doi.org/10.2753/rpo1061-040513024>
- Ma, L. K., Tunney, R.J., & Ferguson, E. (2017). Does gratitude enhance prosociality?: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 143(6), 601-635. <https://doi.org/10.1037/bul0000103>
- Mascolo, M.F., & Fischer, K.W. (1995). *Developmental transformations in appraisals for pride, shame, and guilt*, in J.P.Tangney, & K.W.Fischer (Eds.), *Self-conscious emotions: The psychology of shame, guilt, embarrassment and pride* (pp. 64-113). New York: Guilford Press.
- McCullough, M.E., Kilpatrick, S.D., Emmons, R. A., & Larson, D. B. (2001). Is gratitude a moral affect? *Psychological Bulletin*, 127(2), 249-266. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.127.2.249>
- Pavlov, R., Grynko, T., Pavlova, T., Levkovich, O., & Pawliszczycy, D. (2020). Influence of monetary information signals of the USA on the Ukrainian stock market. *Investment Management and Financial Innovations*, 17(4), 327-340. [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.17\(4\).2020.28](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.17(4).2020.28)
- Pavlova, T.S., & Bobyl, V.V. (2018). The phenomenon of negative emotions in the social existence of human. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 14, 84-93. <https://doi.org/10.15802/ampr.v0i14.115314>
- Pavlova, T., Zarutskaya, E., Pavlov, R., & Kolomoichenko, O. (2019). Ethics and law in Kant's views: The principle of complementarity. *International Journal of Ethics and Systems*, 35(4), 651-664. <https://doi.org/10.1108/ijoes-04-2019-0080>
- Petrażycki, Leon (1955) *Law and Morality*, trans. Babb, H.W. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Scheff, T. (1988). *Shame and conformity: The deference-emotion system*. American. Sociological Review, 53(3), 395-406. <https://doi.org/10.2307/2095647>
- Smith, A. (1759/2002). *The theory of moral sentiments*. New York: Cambridge University Press. (Original work published 1759)
- Taleb, N.N. (2019). How much data do you need? An operational, pre-asymptotic metric for fat-tailedness. *International Journal of Forecasting*, 35(2), 677-686. <https://doi.org/10.1016/j.ijforecast.2018.10.003>
- Tangney, J., Stuewig, J., & Mashek, D. (2007). Moral emotions and moral behavior. *Annual Review of Psychology*, 58, 345-372. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.56.091103.070145>
- Trivers, R.L. (1971). The evolution of reciprocal altruism. *The Quarterly Review of Biology*, 46(1), 35-57. <https://doi.org/10.1086/406755>
- Van de Calseyde, P., Keren, G., & Zeelenberg, M. (2017). The hidden cost of insurance on cooperation. *Journal of Behavioral Decision Making*, 30(5), 1182-1192. <https://doi.org/10.1002/bdm.2033>

**EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY,
SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES**

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN [2618-1282](#) (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Віктор Кузьмін

Кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи та психології,
Національний університет «Запорізька
політехніка»,

вул. Жуковського 64, Запоріжжя, 69063, Україна

E-mail: kuzmin2v@gmail.com,

Альона Стадник

Кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри філософії та соціології,
Маріупольський державний університет,
пр. Будівельників 129, Маріуполь, 87500,
Україна

E-mail: a.g.stadnyk@gmail.com,

Victor Kuzmin

Candidate of Sociological Sciences, Associate
Professor,

Associate Professor of Social Work and Psychology,
Zaporizhzhya Polytechnic National University,
Street Zhukovsky 64, Zaporozhye, 69063, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4940-9395>

Alona Stadnyk

Candidate of Sociological Sciences,
Associate Professor of Philosophy and Sociology,
Mariupol State University,

129 Budivelnykiv Ave., Mariupol, 87500,
Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2986-9765>

УДК 331.108.4: 316.4] (091) (477)

СОЦІАЛЬНИЙ ЕКСКУРС КАР'ЄРНИХ ВПОДОБАНЬ УКРАЇНЦІВ

Received 16 September 2021; revised 22 October 2021; accepted 10 November 2021

DOI: 10.15421/342120

Анотація

В рамках дослідження був розглянутий екскурс кар'єрних вподобань українців. Дослідження кар'єрних вподобань, освітніх траєкторій та професійних компетентностей українців здійснювалося за допомоги змішаної методології, яка включала застосування методів аналізу документів та контент-аналізу документів. Зазначені методи є загальнонауковими та навіть класичними і їх використання було продиктованим метою дослідження.

Кар'єрні вподобання українців в рамках української науки є майже не дослідженими так як поняття кар'єрних вподобань не ставало об'єктом наукових досліджень. В рамках дослідження були виявлені особливості формування та реалізації кар'єрних вподобань українців в різні епохи та в рамках різних держав в які входили українські землі. В подальшому кар'єрні вподобання українців стали відповідати загальним тенденціям кар'єризму, які панували в світі. Цьому сприяла монотипізація кар'єрних вподобань глобальної економіки.

Ключові слова: *людина, сенс життя, ідентичність, кар'єрні вподобання, кар'єрні звершення, освітні траєкторії, професійні компетентності, кар'єра, кар'єрний сценарій, розвиток кар'єри, кар'єризм.*

Social Excursion for Career Preferences of Ukrainians

Abstract

The study examined the digression of the career preferences of Ukrainians. The study of career preferences, educational trajectories and professional competencies of Ukrainians was carried out using a mixed methodology, which included the use of methods of document analysis and content analysis of documents. These methods are general scientific and even classical and their use was dictated by the purpose of the study. An additional element of the research methodology was the application of extrapolation of the development of certain sectors of the economy of the Ukrainian lands to the career preferences, educational trajectories and professional competencies of Ukrainians. In the absence of a significant array of data on this topic, we decided to use just such a research methodology.

For the first time in the framework of Ukrainian science, a study of career preferences, educational trajectories and professional competencies of Ukrainians was conducted.

The career preferences of Ukrainians in the framework of Ukrainian science are almost unexplored,

as the concept of career preferences has not been the subject of scientific research. The study revealed the peculiarities of the formation and implementation of career preferences of Ukrainians in different eras and within different states that included the Ukrainian lands. Later, the career preferences of Ukrainians began to correspond to the general career trends that prevailed in the world. This was facilitated by the monotyping of career preferences in the global economy.

Keywords: *Man, meaning of life, identity, career preferences, career achievements, educational trajectories, professional competencies, career, career scenario, career development, careerism.*

Постановка проблеми.

Поняття кар'єри є відносно новим як в рамках філософської науки так і не було воно характерним і для соціальних, і для управлінських наук. Ця ситуація пов'язана з тим, що це поняття виникло в управлінських науках на початку ХХ століття і вживалося переважно в наукових статтях американських вчених. В той же час одним з факторів не популярності даного терміну в науковому словнику українських та радянських вчених можна назвати негативний зміст, який начебто вкладався вченими так званого «капіталістичного світу» в поняття «кар'єра». Основний негатив приходився не на саме поняття «кар'єра», а на його похідні «кар'єризм» та «кар'єрист». Так як кожна радянська людина повинна була з одного боку сумлінно працюючи по можливості перевиконувати норми та плавти на виробництві в стилі видатних працівників радянської доби. В той же час працівники, яким вдавалося йти у фарватері державної ідеології в сфері реалізації державної промислової політики не могли або навіть сказати не мали права відкрито наполягати на своєму кар'єрному зростанні. Тобто в рамках радянської ідеології працівники мали право працювати, але не могли мати власних кар'єрних зазіхань і свої кар'єрні звершення вони могли сприймати як винагороду від держави та партії не за якісну роботу, а як вірність ідеалам держави та за виконання власних ідеологічних ролей. В той же час кожна людина розуміла, що сприйняття кар'єрних звершень на загал є штучним та є проявом суспільного конформізму, а в той же час не проявляючи на загал кожна людина мала власне розуміння кар'єрних звершень. Не в останню чергу мати латентні кар'єрні вподобання для українця було проявом генетичної пам'яті українців, які функціонували в інших історичних епохах за інших історичних та ідеологічних умов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Існує декілька теорій, які вивчають питання професійного та кар'єрного розвитку людини. До основних ми можемо віднести наступні: психодинамічна модель вибору кар'єри (З.Фрейд, У.Мозер, А.Маслоу та інші); теорія походження професійних інтересів (Е.Рое); теорія розвитку (Е.Шпрангер, У.Джейд та інші); теорія вибору кар'єри (Дж.Голланд) теорія соціального навчання (Дж.Роттгер).

Метою статті є проаналізувати соціальний екскурс кар'єрних вподобань українців.

Виклад основного матеріалу.

Кар'єрні вподобання, освітні траєкторії та професійні компетентності українців змінювалися в угоду історичним формаціям. Так як кожне кар'єрне вподобання є продуктом історичних умов розвитку економічних відносин в яких існували українці. Про певні кар'єрні вподобання людей, які проживали на сучасній українській території ми можемо говорити ще з часів неоліту та бронзової доби, але через те, що відносини між людьми в давні часи базувалися на вдоволенні фізіологічних потреб та форми ведення господарства. Головним чином вподобання людини в сфері кар'єрних зазіхань залежали від того чи займається спільнота в якій виховувалася людина охотою чи збиральництвом. Інші варіанти поведінки люди в сфері праці просто не могли розглядатися так як в житті людини були відсутні інші моделі самовираження в сфері праці і їй приходилося вдосконалювати власні навички в тій сфері, яка була поширена в рамках їхнього племені або інших форм суспільного впорядкування.

Для формування кар'єрних вподобань, освітніх траєкторій та професійних компетентностей людини важливим фактором є розвиненість економіки так як розвинені господарські та торгівельні відносини. Саме в та-

кій ситуації особистість отримує можливість вибрати свої кар'єрну стратегію виходячи з запропонованих на ринку праці. Історичним етапом коли виникла можливість такого вибору можна вважати Київську Русь.

На нашу думку початком багатомірності вибору кар'єрних стратегій в Київській Русі стало активне зростання виробництва ремісницької продукції. Так М.С.Пасічник вважає, що особливо високого рівня розвитку в Київській Русі досягло ремісниче виробництво. Воно було багатопрофільним, а ремісничі майстерні – спеціалізованими. Існувало понад 60 різних спеціальностей. Центрами ремесел були міста [Пасічник 2006]. Як бачимо зміна універсальності на спеціалізацію виробництва стала тим рубіконом, коли пересічний ремісник почав задумуватися над своєю спеціалізацією виходячи не з питання перспективи реалізації своїх вмій та навичок, а з точки зору перспективи отримання матеріальної вигоди. Тобто вперше з'явилася мотивація освоєння ремесла через можливість отримання кращих матеріальних статків. Крім того, це стало зародженням ремісничих освітніх програм, які надавали можливість будь-якій особистості отримати можливість освоєння певного ремесла будучи учнем майстра.

Крім спеціалізації кар'єрні стратегії почали формуватися та реалізовуватися і не в останню чергу через формування елітності тих чи інших видів економічної активності. Наприклад, «великої слави зажили давньоруські ювеліри, їм були відомі всі технічні прийоми, які знали майстри передових країн тодішнього світу. Вони оволоділи складною технікою черні, фігурного литва, і, нарешті, перегородчатої емалі, створили справжні шедеври художнього ремесла. Різні вироби з міді, золота, срібла були широко відомі не тільки на Русі, а й далеко за її межами» [Пасічник 2006]. Як бачимо, розвиток ремісництва в часи Київської Русі заклав основи формування кар'єрних стратегій серед українців.

За часів Галицько-Волинської держави уявлення про кар'єрні стратегії розширилося через формування інституції феодальної челяді. «У дворах, окрім власників, проживало обслуговуюче населення. Челядь прислуго-

увала феодалу, працювала на різних господарських службах, наглядала за роботами у господарстві. Сюди потрібно віднести і ремісників, що працювали у феодальному дворі» [Петрик 2007]. Тобто ремісники та представники інших видів діяльності почали обслуговувати представників феодальних еліт, що суттєво розширило сферу різноманіття видів діяльності та можливості кар'єрних зазіхань українців.

Наприкінці XIV ст. на розвиток кар'єрних стратегій українців почали впливати європейські тенденції. Зокрема «від кінця XIV ст. на Галичині мешканці сіл із німецьким правом займалися переважно вирощуванням худоби. Жителі цих сіл, об'єднані в общини, не відробляли панщину, оброк і податок вони сплачували худобою, а судилися за стародавніми звичаями і правом» [Говорун 2010]. Тобто галичани почали вести власні господарські справи враховуючи принципи протестантської етики, які зароджувалися в країнах Західної Європи. Українці у своїх кар'єрних вподобаннях почали йти «веберіанським» шляхом. Тобто орієнтуватися на будь-які актуальні шляхи матеріального збагачення і побудови кар'єрної стратегії зважаючи на актуальні способи лояльного відношення до представників еліти. Цей підхід не змінився навіть під час започаткування «панщини» та «кріпацтва» і дуже явно проявився під час створення фільварків на Західній Україні.

«Найбільшого поширення фільваркові господарства набули в Галичині, Західній Волині, Західному Поділлі, Київському Поліссі. На решті українських земель вони поширилися лише від середини XVI ст. Для існування фільварків було потрібно багато землі, тому феодали почали відбирати її в селян, водночас збільшуючи панщину та запроваджуючи кріпацтво» [Говорун 2010]. Відбираючи землі у селян господарі фільварків стимулювали економічну діяльність людей, яка була спрямована на служіння їм як класу та на продукування ремесел та інших актуальних для того часу послуг, щоб задовольнити прагнення побутового комфорту. Ця тенденція є цікавою і через те, що прагнення до розвитку власної кар'єри було вищим ніж

розуміння того, що ця форма суспільно-економічного буття призводила до повного закріпачення власних родин та всього українського народу.

Розвиток кар'єрних вподобань українців через систему фільваркових господарств та інших видів локального соціально-економічного впорядкування мав своє поширення і на протязі XVII століття. Головним фактором розвитку такої форми кар'єрної активності українців був розвиток економічних та торгівельних відносин на території земель з домінуванням українського населення. На думку О.Стрішенець: «втягування феодальних господарств у торговельно-економічні відносини у різних частинах України відбувалося по-різному. Найбільш інтенсивним воно було на Лівобережжі і Слобідській Україні, де в ході національно-визвольної війни українського народу (середина XVII ст.), було ліквідовано велике феодальне володіння, зруйновано фільваркову систему [Стрішенець 2009: 15]. Як бачимо після ліквідації фільваркової системи на території Лівобережної України та Слобожанщині сприяло мультиплікації нових форм ведення господарства, що автоматично сприяло розвитку нових кар'єрних стратегій українців. Вони здебільшого мали сільськогосподарське спрямування, але й не виключали популярну стратегію кар'єрного розвитку у всі часи як військову. Так як тотальний рівень милітаризації на протязі XV-XVIII століть дає нам привід розглядати значний пласт розвитку кар'єрних вподобань українців у розрізі саме милітаристських тенденцій. Тому важливим процесом формування кар'єрних вподобань українців можна вважати економічну діяльність представників козацтва та безпосередньо козацького старшини, особливо в період Гетьманщини.

Проаналізуємо формування такого соціально-політичного явища як козацтво. Так як жага до функціонування у стані козацтва можна розглядати як альтернативу розвитку кар'єрних вподобань у рамках фільваркових господарств. Тим більше, що започаткування козацтва стало формою освоєння українських степів селянами та військовими, яких не влаштовували умови соціально-економічного

існування в рамках Речі Посполитої. «Окрему категорію становили так звані «уходники»: професійні мисливці за бобрами («бобрівники»), степовим звіром - оленями та козами, рибалки, бортники, добувачі соліта селітри. Ці люди на літо йшли ватагами на свої промисли, а восени вертались у прикордонні містечка та замки, реалізуючи свою здобич [Солодка імперія 2020: 56]. Тобто представники ремісництва віднайшли можливість розвитку власних кар'єрних стратегій через освоєння малозаселених українських степів, що можна розглядати як форму внутрішньої колонізації «дикого поля». У розумінні соціальної психології та соціології ми маємо справу з формуванням нового українського національного соціально-економічного наративу українського народу як «вільного степового народу». Він став поруч з наративами: «європейського галицько-волинського народу» та «Київської Русі». Кожен з цих наративів мав свою соціально-економічну та адміністративно-правову спрямованість, що і визначало особливості формування кар'єрних стратегій українців.

В рамках кожного із зазначеного наративів значну роль відігравали милітарні кар'єрні спрямування особистості. Та все ж в рамках козацтва милітарні здібності особистості були і формою соціально-економічної самоідентифікації і в той же час давали змогу ведення класичної господарської діяльності. Так як в рамках феодального господарства представники козацтва отримували додаткові земельні наділи користуючись якими представники козацької старшини могли самостійно вести господарство за феодальним типом. Саме це і стимулювало багатьох українців до вступу до козацьких лав та реалізації милітарної кар'єрної стратегії, яка повинна була б забезпечити їх матеріально як через здобуття військових трофеїв так і через отримання земельних наділів. Ще одним стимулом розвитку військової кар'єри в рамках козацтва була можливість отримувати зарплату в рамках реєстрового козацтва.

«Військо реєстрових козаків було створене універсалом короля Сигізмунда II Августа 2 червня 1572 р., коли було доручено коронному гетьманові Єжи (Юрію) Язловецькому

найняти з низових козаків на службу 300 осіб» [Чуткий 2013]. В даному випадку представники реєстрового козацтва заради матеріальних благ та кар'єрних звершень відокремилися від вільного українського козацтва. В майбутньому вони зрозуміли свою помилку і прийняли участь у національно-визвольній війні, але ця тенденція проявлялася не раз, коли вояки українських національних визвольних рухів заради реалізації власних кар'єрних зазіхань йшли проти представників активної частини українського народу і цей кар'єризм на благо іноземних держав не сприяв реалізації прагнення українського народу до створення української національної держави.

Реалізація мілітарних кар'єрних стратегій українців як в рамках козацтва так і інших мілітарних утворень призвела до формування соціального прошарку заможних козаків, які почали активну господарську діяльність. В рамках же західноукраїнських земель продовжувало розвиватися фільваркова форма феодального устрою економіки.

«У господарствах козацької старшини та російських поміщиків важливе місце посідало тваринництво, все більше проявлялася спеціалізація. Виробництво мало товарний характер. У Східній Галичині (1773 р.) нараховувалося 6450 фільварків, які спеціалізувалися переважно на виробництві зерна, у підгірних та гірських районах – на відгодівлі овець, свиней, худоби. Організовувалися тваринницькі ферми. На полях вирощувалося жито, пшениця, ячмінь, овес, гречка, горох. Значна частина посівного клину припадала на овес. Він займав 34,2% від усіх посівів [Стрішенець 2009: 16]». Тобто незважаючи на відмінності за організацією ведення господарств було багато чого спільного за формою і саме в цей час був сформований рефрен «українця землероба» та «українця тваринновода». Саме ці два види кар'єрної діяльності починають домінувати серед українців як правобережної так і лівобережної України. В подальшому українські літературні класики Г.Квітка-Основ'яненко, Т.Шевченко, О.Кобилянська, М.Коцюбинський та інші описуючи соціально-політичні та соціально-економічні проблеми українського народу вони ненароком

створили стійкі образи реалізації найпопулярніших кар'єрних стратегій, які представники українського народу по обидва берега Дніпра реалізовували у масовому порядку. Не можна стверджувати про визначальність такого кар'єрного вибору через літературні твори, але з іншого боку діячі культури та просвітники могли сформувані за європейськими та американськими зразками запит на участь у побудові модерних господарств промислового змісту, але відсутність такого попиту можна докоряти і представникам культури та лідерам суспільної думки. Натомість саме в ці часи серед українців починає стверджуватися соціальний міф про «Україну житницю Європи» та стимулює їх реалізовувати власні кар'єрні зазіхання саме в царині сільського господарства саме в часи актуалізації в Європі та Північній Америці промислового виробництва. Політичне керівництво Російської Імперії та Речі Посполитої, а в подальшому і Пруссії стимулювали саме розвиток зернового виробництва на українській території задля подальшого експорту до країн Західної Європи. Хоча немає на сьогодні фактів, які б стверджували виправданість такого стану речей. Українці крім реалізації кар'єрних зазіхань в аграрній сфері мали потенціал до розвитку в інших сферах господарства, але пропаганда саме зерновиробництва призвела до викривлення свідомості українців і не дала можливість побудувати кар'єру в модерному виробництві.

На думку Ю.Кирилова цей соціальний міф про «Україну житницю Європи» був сформований французькими підприємцями, які під час власних подорожей українськими землями на власні очі побачили велику кількість зерна яке гнило на підводах через відсутність налагоджених каналів його реалізації. Через дешевизну зерна в Європі та відсутності мотивації у французьких селян мотивації до його вирощування та переорієнтацію на вирощування винограду та виробництва сирів і виникла ідея про експорт українського зерна до країн Західної Європи [Крилов 2014]. Головним фактором формування соціального міфу про «Україну житницю Європи» був фактор низької собівартості українського зерна. Цей соці-

альний міф живий і донині. Він є шкідливим для розвитку сучасного українського суспільства. Його шкідливість полягає в неадекватній оцінці можливості вести аграрне господарство українцями. Сучасний світовий тренд у сільському господарстві полягає у максимальній технологізації аграрного виробництва. Сьогодні аграрне виробництво є конкурентоспроможним в пустельних місцевостях Мексики, Марокко, Ізраїлю та навіть оазах Сахари є великий хаб з вирощування томатів. В той час як серед українців існує міф про сакральну українську землю, яке є скарбом, а не інструментом власного розвитку та модернізації національної економіки. Саме тому українці проти приватизації землі. Як можна створити ринок землі, сільський технопарк або IT-хаб, якщо земля це святина або скарб? І тому велика кількість людей стримує свій кар'єрний розвиток через важливість обробки землі, яка дісталася у спадок. І навіть закордон українці їдуть здебільшого оброблювати землю для польських та чеських аграріїв. Про вкоріненість цих практик свідчить і традиція інженерів, програмістів та представників інших інтелектуальних професій влітку допомагати своїм сільським родичам копати картоплю на їх присадибних ділянках. Тобто для значної кількості українців до сих пір фахова робота є доповненням процесу обробки власної землі. Ця традиція є пережитком панщини, коли після роботи на пана у вихідні українці йшли обробляти свій маленький городик з якого і харчувалися.

Друга половина XIX століття на території України це у першу чергу відміна кріпосного права, яка сформувала контекст всього соціально-економічного життя.

15 травня 1848 р. селяни Королівства Галиції та Володимирії були звільнені від панщини. Скасування панщини дало можливість галицьким селянам стати господарями своєї землі та власної долі, відчутти себе окремим народом й стати на шлях громадського поступу, розбудови освіти, творення незалежного політичного життя [Мельник 2013]. Це дало поштовх для нових кар'єрних сценаріїв на території Західних українських земель. Здебільшого вони мали сільськогосподар-

ський характер, але це стало початком вільного пересування українських містян та селян правобережної України. Як наслідок в них з'явилась можливість проявити себе у переробних підприємствах та модернізованих мануфактурах на промислові підприємства, де вони могли отримувати управлінські посади низової та середньої ланок.

Відміна кріпосного права на Лівобережній Україні відбулося лише в 1861 році і сприяло інституціоналізації феодального капіталу в капіталістичних умовах, що дало шанс накопичувати капітал колишнім підневільним кріпакам [Винар 1964]. Випадки успішного накопичення капіталу були здебільшого винятковими, але вони сформували соціальний запит на кар'єрні стратегії в сфері підприємницької діяльності хоча здебільшого вони базувалися на аграрному підприємстві та переробці аграрної продукції і здебільшого у вигляді родинного підприємництва про що свідчать кар'єрні успіхи Терещенків та Семеренків.

«Артемій Терещенко та його сини представляли свою продукцію на найпрестижніших промислових виставках Європи. Робітники на їхніх заводах отримували до 12 рублів на місяць. За дві такі місячні зарплати у той час можна було купити корову або чотири годинники. Робітник, який постійно працював у Терещенка, міг розраховувати на безплатне житло й харчування. При кожному заводі була школа, лікарня, ремісниче училище і навіть чайна для проведення вистав» [Смолій 2007]. Тобто можна констатувати, що після відміни кріпосного права на території Лівобережної України за рахунок кількох десятків родин, яким вдалося розбудувати підприємницькі мережі, які стали основою україно-центричного капіталу, що дозволив українцям розбудувати не тільки власні кар'єри з урахуванням матеріальних заробітків, але й з урахуванням соціального пакету, який був запропонований на підприємствах родини Терещенків. Слід зазначити, що подібна тенденція до соціалізації праці була в тренді тодішнього розвитку соціально-трудова відносин. Це був час зародження соціальної філантропії і соціально відповідального підприємництва. І тому після цього кар'єрні стратегії українців хоч і реалі-

зовувалися в основному в сфері аграрної переробки, але вже крім професійних зазіхань вони сформували і соціальні стандарти до яких повинні прагнути українські кар'єристи на різних етапах власних кар'єрних зазіхань.

Початок ХХ століття ознаменувався розвитком промисловості та гірничої справи. Галицько-Волинський басейн та Донбас стали авангардом розвитку української промисловості, що увінчало поєднання аграрного та промислового виробництва.

«Концентрація промислового виробництва сприяла процесу монополізації, і тому утворення монополій почалося спочатку саме у найбільш «концентрованих» галузях – металургійній, кам'яновугільній, залізорудній тощо. Це були досить могутні об'єднання. Наприклад, утворений 1904р. синдикат «Продуголь», до якого входило 18 окремих акціонерних товариств, контролював 75% видобутку кам'яного вугілля в Донецькому басейні» [Господарський 2018]. Монополізація української промисловості призвела до зниження соціальних стандартів працівників українських земель, що призвело до створення профспілкових рухів. В рамках роботи яких відкрився ще один альтернативний спосіб реалізації кар'єрних стратегій.

Після жовтневої революції 1917 року і створення СРСР активізувалися можливості до реалізації державницької, науково-викладацької та кар'єри в рамках силових структур. В майбутньому видозмінювалися різноманітні напрями розвитку радянської економіки, але домінування зразків кар'єри промислового ти залишалося незмінним.

Після розпаду СРСР у 1991 році суспільство опинилося у певному вакуумі так як більшість людей, які реалізовували власні кар'єри в сфері промислового виробництва втратили орієнтири розвитку власного кар'єрної стратегії. 90-роки ХХ століття стали часом формування нових орієнтирів кар'єрних стратегій українців. Здебільшого українці почали розвивати власні кар'єрні зазіхання в сфері торгівлі. Кілька мільйонів українців, які не

з змогли віднайти себе в торгівлі емігрували з України або долучилися до кримінальної діяльності.

На початку ХХІ століття основною зміною кар'єрних стратегій, освітніх траєкторій та професійних компетентностей українців можна вважати залучення значної кількості українців до програмування та банківського сектору. Та головним фактором розвитку кар'єрних стратегій українців стала синхронізація з громадянами європейських країн. Сьогодні кар'єрні стратегії європейців та українців є майже ідентичними і з високою вірогідністю будуть розвиватися синхронно з похибкою на національний менталітет та традиції локальних європейських економічних секторів.

Висновки.

Кар'єрні стратегії, освітні траєкторії та професійні компетентності українців беруть свій початок з часів Київської Русі та спираються на особливості розвитку економік держав до складу яких входили українські землі та домінуючої на їх території історико-економічної формації. Встановлено що перші свідомо сформовані кар'єрні стратегії українців у ХІ-ХІV століттях базувалися на ремеслах та сфері обслуговування. Визначено що в подальшому вони модернізувалися і набули національного забарвлення в рамках фільваркових та козацьких форм ведення господарської діяльності. З розвитком світового капіталізму та відміни кріпосного права українці почали розвивати власні форми підприємницької діяльності та реалізовувати кар'єрні стратегії на підприємствах з переробки аграрної продукції та промислового виробництва. З'ясовано що в ХХ столітті більшість кар'єрних стратегій українців були пов'язані з промисловим виробництвом та державною службою. Після розпаду СРСР українці пережили кардинальну зміну популярних кар'єрних стратегій та суттєво збільшили кількість працівників торгівлі та сфери обслуговування. В ХХІ столітті кар'єрні стратегії українців синхронізувалися з європейськими.

Бібліографічні посилання

- Винар, Л. (1964). Початки українського реєстрового козацтва. *Український історик*, 2-3, 12-17.
- Говорун, К. (2018). *Українська промисловість на початку ХХ ст.* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://narodna.pravda.com.ua/history/4b4f61d0e3c5c/> (дата звернення: 21.01.2020).
- Господарський розвиток українських земель у другій половині ХІV-ХV ст.* (2018). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://narodna-osvita.com.ua/6572-gospodarskiy-rozvitok-ukrayinskih-zemel-u-drugyu-polovin-xiv-xv-st.html> (дата звернення: 23.12.2019).
- Кирилов, Ю.Є. (2014). Бренд «Житниця Європи»: міф чи реальність. *Економіка АПК*, 3, 101.
- Мельник, І. *Скасування панщини.* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/7102> (дата звернення: 21.01.2020).
- Пасічник, М.С. (2006). *Історія України: державницькі процеси, розвиток культури та політичні перспективи.* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://politics.ellib.org.ua/pages-9765.html> (дата звернення: 21.01.2020).
- Петрик, А.М. (2007). *Боярство Галицько-Волинської держави (ХІІ-ХІV ст.).* Спеціальність: 07.00.01 – Історія України автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Львів.
- Солодка імперія родини Терещенків.* (2020). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://agroprod.biz/2013/08/07/solodka-imperiya-rodyny-tereschenkiv/> (дата звернення: 21.01.2021).
- Смолій, В.А. (2007). *Історія українського козацтва.* К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія».
- Стрішенець, О.М. (2011). *Товарна форма організації суспільного виробництва (на прикладі України другої половини ХVІІ-кінця ХVІІІ ст.).* НАН України, Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин.
- Стрішенець, О.М. (2009). *Товарне виробництво і торгівля в Україні (друга половина ХVІІ-кінця ХVІІІ ст.).* Чернівці: Місто.
- Чуткий, А.І. (2013). *Нариси з економічної історії України.* Книга 1. На перехресті торгових шляхів. К.: Темпера.

References

- Chutkyi, A.I. (2013). *Narysy z ekonomichnoi istorii Ukrainy* [Essays are from economic history of Ukraine]. Knyha 1. Na perekhrecti torhovykh shliakhiv. K.: Tempera. (in Ukrainian)
- Hospodarskyi rozvytok ukrainskykh zemel u druhii polovyni XIV-XVst.* (2018). [Economic development of Ukrainian earth in the second half of XIV - XVst.]. Retrieved December 23, 2019 from <https://narodna-osvita.com.ua/6572-gospodarskiy-rozvitok-ukrayinskih-zemel-u-drugyu-polovin-xiv-xv-st.html> (in Ukrainian)
- Hovorun, K. (2018). *Ukrainska promyslovisť na pochatku XX st.* [Ukrainian industry at the beginning XX of century]. Retrieved January 21, 2020 from <http://narodna.pravda.com.ua/history/4b4f61d0e3c5c/> (in Ukrainian)
- Kyrylov, Yu.Ie. (2014). Brend «Zhytnytsia Yevropy»: mif chy realnist [A brand is "Granary of Європи": myth or reality]. *Ekonomika APK*, 3, 101.
- Melnyk, I. *Skasuvannia panshchyny* [Abolition of corvee]. Retrieved January 21, 2020 from <https://zbruc.eu/node/7102> (in Ukrainian)
- Pasichnyk, M.S. (2006). *Istoriia Ukrainy: derzhavnytski protsesy, rozvytok kultury ta politychni perspektyvy* [History of Ukraine : state processes, development of culture and political prospects]. Retrieved January 21, 2020 from <http://politics.ellib.org.ua/pages-9765.html> (in Ukrainian)
- Petryk, A.M. (2007). *Boiarstvo Halytsko-Volynskoi derzhavy (XII-XIV st.)* [Boyars of the Galychi-

- na-Volyn state(XII-XIV of century)]. Spetsialnist: 07.00.01 – Istoriiia Ukrainy avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata istorychnykh nauk. Lviv. (in Ukrainian)
- Smolii, V.A. (2007). *Istoriiia ukrainskoho kozatstva* [History of the Ukrainian cossacks]. K.: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia». (in Ukrainian)
- Solodka imperiia rodyny Tereshchenkiv.* (2020). [Sweet empire of family of *Tereshchenko*]. Retrieved January 21, 2021 from <https://agroprod.biz/2013/08/07/solodka-imperiya-rodyny-tereschenkiv/> (in Ukrainian)
- Strishenets, O.M. (2009). *Tovarne vyrobnytstvo i torhivlia v Ukraini (druha polovyna XVII-kinets XVIII st.)* [A commodity production and trade are in Ukraine (the second half of XVII- is an end of XVIII of century)]. Chernivtsi: Misto. (in Ukrainian)
- Strishenets, O.M. (2011). *Tovarna forma orhanizatsii suspilnoho vyrobnytstva (na prykladi Ukrainy druhoi polovyny XVII-kintsia XVIII st.)* [Commodity form of organization of public production(on the example of Ukraine of the second half of XVII - end of XVIII century)]. NAN Ukrainy, In-t svit. ekonomiky i mizhnar. vidnosyn. (in Ukrainian)
- Vynar, L. (1964). Pochatky ukrainskoho reiestrovoho kozatstva [The beginnings of the Ukrainian registered Cossacks]. *Ukrainskyi istoryk*, 2-3, 12-17. (in Ukrainian)

**EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY,
SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES**

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN [2618-1282](#) (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Вікторія Євгенівна Іванова-Биканова

Аспірантка кафедри політології,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара,
пр. Гагаріна 72, Дніпро, 49010, Україна

E-mail: Ivanova_Bykanova_VE@protonmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7080-179X>

УДК 32.019.51

Victoria Yevgenivna Ivanova-Bykanova

Postgraduate student of the
Political Science Department,
Oles Honchar Dnipro National University,
72 Gagarin Ave., Dnipro, 49010, Ukraine

**ПОЛІТИЧНИЙ ПЕРФОМАНС У КОНТЕКСТІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ
ПОЛІТИЧНИХ АЛЬТЕРНАТИВ**

Received 23 October 2021; revised 18 November 2021; accepted 30 November 2021

DOI: 10.15421/342121

Анотація

Стаття присвячена політичному перформансу, який стає політичною технологією, що збільшує імовірність зміни політичної поведінки в умовах нерівномірності ресурсного забезпечення політичних акторів. Мета дослідження – встановлення потенціалу політичного перформансу як чинника репрезентації альтернативних політичних позицій. Охарактеризовано політичні альтернативи як ознаку опозиційності до перехідного політичного режиму. Було підкреслено, що ідейний зміст альтернативної політичної позиції має бути досить вагомим та креативним. Проаналізовано причини та механізми за якими політична альтернатива може отримати значний розголос за короткий період часу. У світлі подій, що відбуваються, особливої важливості набуває політика політичного перформансу. З'ясовано, що основною метою ситуативного політичного перформансу є надання оцінки подіям та висловлюванням політичної лінії або політичному курсу. Розкрито особливості «носіїв» політичної альтернативи, які повинні використовувати політичний момент, експлуатувати ситуацію суспільної уваги до певного аспекту медійної дійсності. Доведено, що як альтернативний засіб політичної комунікації (альтернативної по відношенню до офіційних або контрольованих ЗМІ, соціальних мереж тощо) політичний перформанс повинен бути критично налаштований або висвітлювати конфліктогенні частини соціально-політичної дійсності. Встановлено, що максимальною метою політичного перформансу як засобу просування політичної інформації має бути створення стійких переконань та зміна поведінки громадянина. Припущено, що індивідуальні мотиви перформансної політико-комунікаційної поведінки є визначальними для обрання цього способу політичної дії. Встановлено, що вихідною умовою представництва політичних альтернатив на основі політичного перформансу є стан політичної публічної сфери. Зроблено висновок, що політичний перформанс як нестандартна політична дія вибуховим чином змінює медійний порядок денний та протистойть повідомленням офіційного дискурсу.

Ключові слова: *політичний перформанс, політична альтернатива, політична опозиція, владний дискурс, медійний порядок денний.*

Political performance in the context of the representation of political alternatives

Abstract

The article is devoted to political performance, which becomes a political technology that increases the likelihood of changes in political behavior in conditions of uneven resource provision of political actors. The purpose of the study is to establish the potential of political performance as a factor in the representation of alternative political positions. Political alternatives are characterized as a sign of opposition to the transitional political regime. It was emphasized that the ideological content of the alternative political position should be quite meaningful and creative. The reasons and mechanisms by which the political alternative can get considerable publicity in a short period of time are analyzed. In light of current events, performance policy is of particular importance. It was found that the main purpose of situational political performance is to assess

the events and statements of a political line or political course. It is revealed that the «bearers» of the political alternative must use the political moment, exploit the situation of public attention to a certain aspect of the media reality. It is proved that an alternative means of political communication (alternative to the official or controlled media, social networks, etc.) political performance should be critical or cover conflict-generating part of the socio-political reality. It was found that the maximum purpose of political performance as a means of promoting political information should be to create strong beliefs and change the behavior of citizens. It is assumed that the individual motives of performing political and communication behavior are decisive for the choice of this method of political action. It is established that the initial condition for the representation of political alternatives on the basis of political performance is the state of the political public sphere. It is concluded that political performance as a non-standard political one acts in an explosive way, sometimes changing the media agenda and opposing the message of the official discourse.

Key words: *political performance, political alternative, political opposition, power discourse, media agenda.*

Политический перформанс в контексте репрезентации политических альтернатив

Аннотация

Статья посвящена политическому перформансу, который становится политической технологией, увеличивающей вероятность изменения политического поведения в условиях неравномерности ресурсного обеспечения политических актеров. Цель исследования – установление потенциала политического перформанса как фактора репрезентации альтернативных политических позиций. Охарактеризованы политические альтернативы как признак оппозиционности к переходному политическому режиму. Было подчеркнуто, что идейное содержание альтернативной политической позиции должно быть достаточно весомым и креативным. Проанализированы причины и механизмы, по которым политическая альтернатива может получить значительный резонанс за короткий период времени. В свете происходящих событий, особую важность приобретает политика перформанса. Выяснено, что основной целью ситуативного политического перформанса является предоставление оценки событиям и высказываниям политической линии или политическому курсу. Раскрыты, особенности «носителей» политической альтернативы, которые должны использовать политический момент, эксплуатировать ситуацию общественного внимания к определенному аспекту медийной реальности. Доказано, что как альтернативное средство политической коммуникации (альтернативное по отношению к официальным или контролируемым СМИ, социальным сетям и т.п.) политический перформанс должен быть критически настроен или освещать конфликтогенную часть социально-политической действительности. Установлено, что максимальной целью политического перформанса как средства продвижения политической информации должно быть создание устойчивых убеждений и изменение поведения гражданина. Сделано предположение, что индивидуальные мотивы перформансного политико-коммуникационного поведения являются определяющими для избрания этого способа политического действия. Установлено, что исходным условием представительства политических альтернатив на основе политического перформанса является состояние политической публичной сферы. Сделан вывод, что политический перформанс как нестандартная политическая технология действует взрывным образом, иногда меняет медийную повестку дня и противостоит сообщениям официального дискурса.

Ключевые слова: *политический перформанс, политическая альтернатива, политическая оппозиция, властный дискурс, медийная повестка дня.*

Постановка проблеми.

В умовах інтенсивного розвитку цифрових та інформаційних технологій значення політичних подій вимірюється їх та яскравістю та впливом на чуттєві засоби сприйняття людини. Можливість змінити сприйняття певних подій визначається здатністю політичних повідомлень викликати цікавість, утримати

увагу, вплинути на емоції тощо. У цій ситуації політичний перформанс стає політичною технологією, яка збільшує імовірність зміни політичної поведінки в умовах нерівномірності ресурсного забезпечення політичних акторів. В умовах конкурентної політики трансформаційної демократії провладні та опозиційні політичні сили мають різні рівні популярнос-

ті та підтримки електорату. При цьому владна команда зазвичай має перевагу в контролі над медійним порядком денним. Вона транслює офіційний дискурс, перебуває у центрі подій. Опозиційні або альтернативні політичні сили перебувають у «затінку» інформаційного простору та можуть орієнтуватися в основному на «створення» подій, яким мають потенціал для поширення через соціальні медіа та мережі. Розкриття потенціалу політичного перформансу як чинника представництва альтернативних політичних позицій у суспільстві має значення не лише для уточнення конфігурації сучасної системи політичних комунікацій. Цей концепт стає важливим для виявлення механізмів презентації міноритарних груп на макрополітичному рівні. Нетрадиційність, креативність та оригінальність політичних перформансів дозволяє судити про рівень підготовки політичних кадрів та їх заявку на статус контролі. Масштаб перформансних політичних акцій дозволяє судити про можливість задіяння політичних інвесторів до альтернативних політичних проєктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Особливості засобів представлення політичних альтернатив досліджує низка зарубіжних та вітчизняних вчених. Є.Баккешков, О.Рубін та П.Оберг розглядають переваги та диференціацію монотонного та плюралістичного публічного дискурсу на тлі подій поширення COVID-19 [Baekkeskov, Rubin, Öberg 2021], А.Колорні та А.Цукіяс аналізують проєкування альтернатив у проблемах вирішення [Colorni, Tsoukiàs 2020], К.Куенхансс досліджує проблеми поведінкового розуміння для ефективного розробки політики [Kuehnhanss 2018], П.Оберг, М.Лундін, Дж.Теландер вивчають обмеженість альтернатив політики у контексті діяльності політичної влади та планування політики [Öberg, Lundin, Thelander, 2015], А.Тершек розкриває вибір політичних альтернатив конституційної демократії між утопією, пандемією та антиутопією [Teršek 2021]. Поряд з цим, необхідно встановити зв'язки між пояснювальним потенціалом політичного перформансу та його значенням для представлення політичних альтернатив.

Метою статті є встановлення потенціалу політичного перформансу як чинника репрезентації альтернативних політичних позицій. Завданнями статті є виявлення властивостей опозиційного політичного перформансу.

Виклад основного матеріалу.

Політична альтернатива в сучасному світі виступає чинником комунікаційного представництва міноритарних соціально-політичних груп. Зазначені спільноти в умовах інформаційно-кібернетичної революції можуть бути не лише маргінальними, але також мати низький рівень репрезентації в офіційному дискурсі та медійному порядку денному.

В умовах трансформаційної демократії політична альтернатива як правило слугує ознакою опозиційності до перехідного політичного режиму. Належним чином представити ідейний зміст та значення альтернативних політичних концепцій програм вимог та позицій досить складно, якщо носії альтернативної політичної думки не мають можливості серйозного представництва в медіа-сфері.

Разом з тим, низька представленість у політичному дискурсі закликає до пошуку неординарних підходів, серед яких може бути використаний політичний перформанс. Умовами його застосування мають бути радикалізм політичної групи, його екстремістська налаштованість або схильність до активних дій.

Також ідейний зміст альтернативної політичної позиції має бути досить вагомим та креативним. Він має апелювати до широких верств населення, нести критику дискурсу домінантної соціальної або правлячої групи, набувати характеру сенсаційності тощо. Взаємозв'язок між художнім змістом політико-перформансної дії та її ідейним змістом політичної альтернативи встановлюється на рівні свідомості політичного актора.

Крім того, слід брати до уваги здатність претендента на політичну значущість виразити абстрактні думки в театралізованих діях. Якщо умови та вимоги збігаються, то політична альтернатива може отримати значний розголос за короткий період часу. Політична сила набуде популярності та створюватиме певний електоральний потенціал. Перформансні політико-комунікаційні технології можуть розгор-

татися як дисперсно, тобто не будучи пов'язаними між собою в рамках єдиної смислової послідовності, так і здійснюватися в рамках певної логіки, поетапно, із досягненням проміжних та кінцевих цілей тощо.

Вираз політичної альтернативи на основі перформансної дії може здійснюватися як реакція на певну політичну ситуацію, яка привертає увагу медіа та громадськості. При цьому перформансна дія має бути чітко прив'язана до смислового аспекту політичної ситуації та надавати їй певного тлумачення. Отже основною метою ситуативного політичного перформансу є надання оцінки подіям та висловлюванням політичні лінії або політичному курсу, проти якого висловлюється опозиційний речник.

Що більш резонансною є політична подія, то більш масштабним і якісним є політичний перформанс. Особливо ефективним політичний перформанс є в умовах, коли владна група намагається забезпечити замовчування або дискредитацію певної події, явища особистості. У таких умовах носіїв політичної альтернативи повинні використовувати політичний момент, експлуатувати ситуацію суспільної уваги до певного аспекту медійної дійсності.

Здатність політичного перформансу досягти комунікаційної мети визначається готовністю аудиторії сприймати альтернативну політичну інформацію. Перформансна політична дія з високою ймовірністю буде штучною та неефективною, якщо медійне середовище не буде сформоване в рамках певної послідовності подій та наявності смислових акцентів. Як альтернативний засіб політичної комунікації (альтернативної по відношенню до офіційних або контрольованих ЗМІ, соціальних мереж тощо) політичний перформанс повинен бути критично налаштований або висвітлювати конфліктогенні аспекти соціально-політичної дійсності. За таких умов компліментарність перформансу до владної групи (правлячої політичної сили) буде розглядатися як спроба демонстрації лояльності і ефект буде слабким. Альтернативність політичного перформансу розташовує його за межами домовленостей між політичними силами та лідерами, оскільки привернення уваги та інтерпретація

можливі лише за наявності відмінностей від смислового поля офіційно дискурсу та позиції панівної групи. У протилежному випадку політико-перформансне повідомлення не буде відрізнятися від решти ординарних повідомлень. Також слід враховувати, що альтернативний політичний перформанс має бути «вбудований» до схеми так званої «воронки обізнаності». Тобто висвітлюватися мають факти і явища, вже відомі аудиторії.

Максимальною метою політичного перформансу як засобу просування політичної інформації має бути створення стійких переконань та зміна поведінки громадянина [див.: Аністраненко 2016]. Разом з тим, можлива велика кількість проміжних результатів у вигляді схильності сприймати певну інформацію як більш достовірну, ніж інформацію з інших джерел або центрів політичного мовлення.

Слід також враховувати, що в рамках владного дискурсу також можлива трансляція політико-перформансних повідомлень і тому формується конкурентне середовище політичних перформансів.

У цілому політична альтернатива в перехідних державах має безліч варіантів для загострення уваги на суспільних проблемах. Однак мета застосування політичного перформансу – це привернення уваги до найбільш резонансних подій та явищ. Вона має реалізуватися одночасною пропозицією щодо вирішення проблеми або покарання «винуватців». Якщо політико-перформансна дія або кампанія має такі складові, вона має шанси досягти бажаного політико-комунікаційного результату.

Перформансне представництво політичних інтересів, а також політичних позицій здійснюється на основі індивідуальних інтенцій політичного актора. Це можуть бути претензії на значущість, а також конкретні вимоги до влади в межах політичного представництва. Разом з цим, індивідуальні мотиви перформансної політико-комунікаційної поведінки є визначальними для обрання цього способу політичної дії. Як слушно стверджує Л.Новак-Калаяєва, «надмірний і непропорційний розвиток однієї, хай дуже талановитої, або – ні, особи може бути згубним для суспільства, так само як згубні порушення алгоритмів розвитку для

живих організмів. Окремі громадяни або цілі їх групи чи класи, можуть володіти свободою за умови, що вони користуються нею на користь усього суспільства і в межах суспільних запитів; свобода ж, як і інші права особи, дається державою та нею ж гарантується» [Новак-Каляєва 2013: 56].

Вихідною умовою представництва політичних альтернатив на основі політичного перформансу є стан політичної публічної сфери. Інтернет-засоби та системи на сучасному етапі визначають необхідність продукування якісного медіа-контенту. При цьому його політичне значення не завжди є раціональним та таким, що підпорядковане політичним діям, доцільності та менеджменту. О.Третяк одночасно з конструктивними рисами, інтернет-комунікації як структурно-інституційної основи публічної сфери політики глобального рівня виокремлює низку викликів. «Вони пов'язані з широким простором інтернет-спілкування та неможливістю відразу заповнити всі лакуни політичного представництва якісними публічними виступами. Крім того, традиційні актори публічної сфери політики прагнуть до обмеження свободи неконтрольованої політичної участі», вказує науковець [Третяк 2014: 107].

Статус альтернативних політичних акторів здебільшого утверджується на основі їх диференціації з публічною владою. В умовах трансформаційного суспільства відокремленість та відмінність від державної влади «автоматично» означає опозиційний характер політичної діяльності. Відповідно і перформансна політична дія має контрдержавний характер. На думку О.Третяка, «взаємодія держави і новітніх форм масової дисперсної політичної комунікації становить процесуальне підґрунтя перспективного розвитку сучасної публічної сфери політики. Водночас зниження ролі держави в міжнародних справах і формування мегатенденцій глобального керування надають статусу недержавної публічної політичної активності постійно діючого елементу глобальної політичної структури. Держави як дискурсивні актори мають певну перевагу в реалізації публічної дискурсивної активності. Однак через традиційний консер-

ватизм й обмежені можливості модернізації, гнучкого реагування держава поступається іншим діючим особам публічно-дискурсивної реальності» [Третяк 2014: 108].

Політична альтернатива в громадській сфері публічної політики має здійснюватися як противага базовим офіційним тенденціям політичного мовлення, які формують владний дискурс. У такому випадку зміст політичної альтернативи є помітним та зрозумілим для суспільства. Але це не означає довільного критиканства та конфліктної позиції. «Вічне опонування» владі без конкретних конкурентних пропозицій також стає зрозумілим і відчутним для свідомих і та мислячих громадян. О.Третяк обґрунтовано стверджує, що «в сучасній Україні держава є одним з основних ньюсмейкерів, фактично займає велику частину політичного інформаційного простору. У той же час громадські організації дедалі більше стають активними гравцями в процесах політичної комунікації. різновидів публічної сфери політики – це процес створення нових видів діяльності у взаємодії громадськості та держави, які забезпечують їх зв'язок у сфері передавання інформації. У цілому вдосконалення інфраструктури публічної сфери політики має істотно модернізувати інфраструктуру держави як політичного інституту, а також підвищити рівень розвитку громадянського суспільства» [Третяк 2014: 109].

Крім позитивного значення політичної альтернативи у вигляді позитивних змін та демократичних реформ можливі і ретроградні зміни та альтернативні пропозиції. Ці форми політичної діяльності також можуть набути перформансного характеру, зокрема вони можуть спиратися на значний масив символіки періоду соціалізму. Г.Лавриненко справедливо вказує, що «доцільно взяти на озброєння сценарій різного, в тому числі й негативного, розвитку політичних подій та їх можливих наслідків, а також досвід пострадянських країн на шляху «воскресіння» і розвитку «радянських традицій» [Лавриненко 2015: 47].

Значення політичної альтернативи у контексті соціального тла політичної комунікації формується відповідно до рівня свободи соціального само виразу. У цьому контексті полі-

тичний перформанс саме виступає втіленням необмеженості форм політичного самовиразу. Дискурсивна свобода сприяє альтернативним способом виразу політичного смислу. Г.Сичик обґрунтовано зауважує, що «коли йдеться про інтерсуб'єктивність розуміння свободи, ми наголошуємо на тому, що яким би різноманітним не було якісне його бачення, об'єктивно існує певне погоджене соціальне розуміння цього поняття, яке розділяє кожен соціальний агент, як учасник соціального дискурсу, проте, в даному контексті це погоджене розуміння не стосується лише необхідності відсутності перешкод, чи то наявності окремих свобод, а воно вже зачіпає певні більш глибинні розуміння власне суті самої свободи людини, цінність якої визнається усіма, як один з базових моментів функціонування соціального організму» [Сичик 2016: 35].

Базові ліберальні цінності також передбачають активне представлення політичних альтернатив. У цьому політико-теоретичному вимірі політичний перформанс буде не виключенням, а правилом. Також слід брати до уваги, що ліберальна демократія перетворює публічну владу з «вічного опонента» на партнера громадськості. Г.Сичик аргументовано підкреслює, що «ліберальна концепція не може собі дозволити якісне розуміння свободи, оскільки той процедурний зміст, яким вона оперує, без особливих перешкод може спричинити умови тоталітарного «за-мене-визначення». Проте, коли ми говоримо про дискурсивну практику та необхідність соціального консенсусу, ми тим самим віддаляємо себе від загрози тоталітаризму, переносючи тягар відповідальності за впровадження погоджених цінностей на самих учасників дискурсу» [Сичик 2016: 35].

Політико-модернізаційні підходи також вказують на місце політичних альтернатив у розвитку політичної системи. Відповідно, вираз політичної альтернативи на основі перформансу є свідченням руху вперед. При цьому в умовах демократичного транзиту представлення політичної альтернативи має не лише демонстраційний смисл. Воно має значення комунікаційного тиску з метою ухвалення конкретних політичних рішень, а також альтернативного політичного курсу.

О.Іванілов вірно пояснює «наявність альтернатив у розвитку української політичної системи. Вона здебільш пов'язується зі своєрідним «дискретним» механізмом модернізації, при якому кожна фаза модернізаційного циклу визначається змінами у певних сферах життя при різкому відставанні в інших галузях. Дія цього механізму задає періодичні повороти і радикальні перегляди політичного курсу, оскільки зміни у кількох «пріоритетних» сферах загрожують цілісності та й самому існуванню держави» [Іванілов 2008: 26].

Розгляд політичних альтернатив на макrorівні здійснюється владними акторами саме на основі врахування можливих наслідків ухвалених рішень. Якщо соціальні групи або політичні актори здатні створити враження проблемності впроваджуваного політичного курсу, то рішення потребують коригування вже на стадії планування та координації. На слушну думку О.Іванілова, «визначальними складовими, що формують принцип альтернативності, є: націленість логічного аналізу і кінцевий результат дослідження та їх реалізація; використання досвіду здійснених досліджень, інформації, матеріалу, які стосуються проблеми; обґрунтування всіх елементів та процедур дослідження; гнучкість висновків, які припускають можливість уточнення позицій» [Іванілов 2008: 27].

Таким чином, здатність політичного перформансу представити політичні альтернативи ґрунтується на умовах сприйняття різних політико-комунікаційних форм у суспільстві. Одним з ключових чинників є стійкість політичної альтернативи, її внутрішня логіка та зв'язок із соціальними та політичними вимогами.

Висновки.

Таким чином політичний перформанс виступає формою політичної участі, яка характеризується високою інклюзивністю, демократизмом, значним протестним потенціалом. Політичний перформанс як нестандартна політична дія вибуховим чином змінює медійний порядок денний та протистоїть повідомленням офіційного дискурсу. Політичний перформанс немовби «розриває» політичну буденність та рутину й надає можливість опозиційним полі-

тичним акторам репрезентуватися в медійному просторі як нові креативні політичні сили. Висока спектакулярність політичного перформансу гарантує увагу аудиторії. Разом з тим, ця форма медійного політичного дійства має досить короткочасний ефект. Відповідно політичний перформанс не є єдиною формою представництва опозиційних або альтернативних політичних сил або рухів.

Політичний перформанс перш за все важливий для короткочасної «екстремальної» заявки нової політичної сили або опозиційного руху, який давно не був у центрі уваги. Подальша присутність у медіа-просторі вимагає постійних «рутинних» дій та «створення» подій, які будуть свідчити про системність діяльності того чи іншого політичного утворен-

ня. Найкращим способом нейтралізації впливу політичного перформансу як чинника репрезентації альтернативних та опозиційних політичних сил є поступове замовчування, відсутність уваги до певної акції або події. Внаслідок втрати інтересу до «яскравої» політичної події її ефект втратить новизну та привабливість. Також владні сили можуть застосувати альтернативні політичні перформанси в іншій тематиці медійного порядку денного. Ця асиметрична відповідь може «перемкнути» увагу аудиторії. Вона також буде слугувати нейтралізації сенсаційного ефекту яскравої події та її вірусного поширення. Перспективою подальшого розвитку теми, порушеної в даній статті, є деталізація етапів політико-технологічного застосування політичного перформансу.

Бібліографічні посилання

- Baekkeskov, E., Rubin, O., Öberg, P. (2021). Monotonous or pluralistic public discourse? Reason-giving and dissent in Denmark's and Sweden's early 2020 COVID-19 responses. *Journal of European Public Policy*, 10, 1-23.
- Colorni, A., Tsoukiàs, A. (2020). Designing alternatives in decision problems. *Journal of Multi-Criteria Decision Analysis*, 3-4, 150-158.
- Kuehnhanss, C.R. (2018). The challenges of behavioural insights for effective policy design. *Policy and Society*, 3, 1-27.
- Öberg, P., Lundin, M., Thelander, J. (2015). Political Power and Policy Design: Why Are Policy Alternatives Constrained? *Policy Studies Journal*, 43(1), 93-114.
- Teršek, A. (2021). Political alternatives for constitutional democracy: between utopia, pandemic and dystopia. *Open Political Science*, 4, 45-63.
- Аністраненко, А. (2016). Літературна альтернатива політичного реваншу України. *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини*, 1, 98-102.
- Іванілов, О. (2008). Принцип альтернативності як чинник функціонування сучасних політичних систем. *Політичний менеджмент*, 5, 25-35.
- Лавриненко, Г.А. (2015). Концепція «залученості в процес ретрадиціоналізації» як альтернатива подальшого розвитку політики України. *Грані*, 10(1), 43-47.
- Новак-Каляєва, Л.М. (2013). Альтернативи концепції прав людини у європейських соціально-політичних процесах початку ХХ ст. *Ефективність державного управління*, 36, 52-59.
- Сичик, Г. (2016). Роль лівих течій політичної думки ХХ ст. у формуванні альтернативного змісту свободи як засадничої категорії теорії демократії. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*, 8, 31-37.
- Третяк, О.А. (2014) Публічна сфера політики та інституційна структура політичної системи: взаємодоповнення чи альтернативні виміри політичної дійсності? *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія*, 22(24-1), 106-111.

References

- Anistranenko, A. (2016). Literaturna alternatyva politychnoho revanshu Ukrainy [Literary alternative of political revenge of Ukraine]. *Aktualni pytannia suspilnykh nauk ta istorii medytsyny*, 1, 98-102 (in Ukrainian)
- Baekkeskov, E., Rubin, O. & Öberg, P. (2021). Monotonous or pluralistic public discourse? Reason-giving and dissent in Denmark's and Sweden's early 2020 COVID-19 responses. *Journal of European Public Policy*, 10, 1-23.

- Colorni, A. & Tsoukiàs, A. (2020). Designing alternatives in decision problems. *Journal of Multi-Criteria Decision Analysis*, 3-4, 150-158.
- Ivanilov, O. (2008). Pryntsyp alternatyvnosti yak chynnyk funktsionuvannia suchasnykh politychnykh system. [The principle of alternative as a factor in the functioning of modern political systems]. *Politychnyi menedzhment*, 5, 25-35. (in Ukrainian)
- Kuehnhanss, C.R. (2018). The challenges of behavioural insights for effective policy design. *Policy and Society*, 3, 1-27.
- Lavrynenko, H.A. (2015). Kontsepsiia «zamuchenosti v protses retradytsionalizatsii» yak alternatyva podalshoho rozvytku polityky Ukrainy [The concept of «involvement in the process of re-traditionalization» as an alternative to further development of Ukrainian policy]. *Hrani*, 10(1), 43-47. (in Ukrainian)
- Novak-Kaliaieva, L.M. (2013). Alternatyvy kontseptsii prav liudyny u yevropeiskykh sotsialno-politychnykh protsesakh pochatku XX st. [Alternatives to the concept of human rights in European socio-political processes of the early twentieth century] *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia*, 36, 52-59. (in Ukrainian)
- Öberg, P., Lundin, M. & Thelander, J. (2015). Political Power and Policy Design: Why Are Policy Alternatives Constrained? *Policy Studies Journal*, 43(1), 93-114.
- Sychyk, H. (2016). Rol livykh techii politychnoi dumky XX st. u formuvanni alternatyvnoho zmistu svobody yak zasadnychoi katehorii teorii demokratii [The role of left-wing currents of political thought in the XX century. in the formation of an alternative content of freedom as a fundamental category of the theory of democracy]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filosofsko-politologichni studii*, 8, 31-37. (in Ukrainian)
- Teršek, A. (2021). Political alternatives for constitutional democracy: between utopia, pandemic and dystopia. *Open Political Science*, 4, 45-63.
- Tretiak, O.A. (2014). Publichna sfera polityky ta instytutsiina struktura politychnoi systemy: vzaiemodopovnennia chy alternatyvni vymiry politychnoi diisnosti? [Public sphere of politics and institutional structure of the political system: complementarity or alternative dimensions of political reality?]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriiia : Filozofia. Sotsiologia. Politologia*, 22, (24-1), 106-111. (in Ukrainian)

**EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY,
SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES**

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN [2618-1282](#) (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Маргарита Вадимівна Кондратова

Аспірантка кафедри політології,
Дніпровський національний університет імені
Олеса Гончара,
м. Дніпро, пр. Гагаріна, 72, Україна

E-mail: kondratova_margharyta@protonmail.com,
УДК 321.022

Margarita Vadimivna Kondratova

Postgraduate student of the Department
of Political Science,
Oles Honchar Dnipro National University,
Dnipro, 72 Gagarina Ave., Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3531-7679>

**СТАЛИЙ РОЗВИТОК У ПОЛІТИЧНОМУ ПОРЯДКУ ДЕННОМУ:
ТЕНДЕНЦІЇ ПРОСУВАННЯ**

Received 05 September 2021; revised 18 October 2021; accepted 29 October 2021

DOI: 10.15421/342122

Анотація

Стаття присвячена особливостям застосування маркетингових і менеджерських технологій у рамках узгодження природоохоронних заходів та економічного розвитку. Метою статті є з'ясування смислового контексту сталого розвитку як сукупності політичних меседжів, орієнтованих на широку аудиторію. Було підкреслено, що просування сталого розвитку як політичної доктрини та мотивації політичної поведінки становить значний інтерес з точки зору впровадження програмних цілей сучасних політичних партій, неурядових організацій та груп інтересів. Проаналізовано механізми аналізу каналів публічного просування ідей сталого розвитку на глобальному рівні. У світлі подій, що відбуваються, інформаційна адженда публічної влади має бути спрямована на популяризацію ресурсозбереження не лише індивідуальними господарствами, але й потужними економічними гравцями. З'ясовано, що політичний контекст сталого розвитку визначає стимулювання політичних акторів до активної поведінки в контексті координації зусиль стосовно забезпечення балансу споживання та навколишнього природного середовища. Розкрито процеси сталого розвитку, які вимагають особливого комунікаційно-менеджерського підходу з урахуванням стану колективного та індивідуального світогляду цільових груп. Доведено, що оцінка перспектив корекції політичного контексту сталого розвитку, вимагає узгодження економічної діяльності з населенням відповідних територій. З'ясовано перспективи та ефективність пропагандистської трансляції ідеалів сталого розвитку в межах територіальної або ідеологічної системи. Припущено, що перелік соціально-політичних аспектів сталого розвитку формує очікування громадян від політики сталого розвитку та його впровадження у трансформаційних державах. Встановлено, що аналіз інтересів та потреб базових соціально-демографічних груп вимагає експертної та планувальної роботи щодо адресного представлення політичних цінностей сталого розвитку в комунікаційній сфері. Зроблено висновок, що сталий розвиток має політико-мобілізаційну спроможність, яка ґрунтується на прагматичних інтересах громадянина, на потребах місцевих громад у відстоюванні політичних інтересів, на тенденціях формування культури споживання тощо.

Ключові слова: *сталий розвиток, громадянське суспільство, політичний менеджмент, політична комунікація, політичні зв'язки з громадськості.*

Sustainable development on the political agenda: trends of the promotion

Abstract

The article is devoted to the peculiarities of the application of marketing and management technologies in the framework of coordination of environmental measures and economic development. The aim of the article is to clarify the semantic context of sustainable development as a set of political messages aimed at a wide audience. It was emphasized that the promotion of sustainable development as a political doctrine and motivation of political behavior is of considerable interest in terms of implementing the program goals of modern political parties, non-governmental organizations and interest groups. The mechanisms of analysis of channels of public promotion of sustainable development ideas at the global level are analyzed. In the

light of current events, the information agenda of public authorities should be aimed at promoting resource conservation not only by individual farms, but also by powerful economic players. It has been found that the political context of sustainable development determines the incentive of political actors to act actively in the context of coordinating efforts to ensure a balance between consumption and the environment. The processes of sustainable development are revealed, which require a special communication-managerial approach taking into account the state of the collective and individual worldview of the target groups. It is proved that the assessment of the prospects for the correction of the political context of sustainable development requires the coordination of economic activities with the population of the respective territories. The prospects and effectiveness of the propaganda translation of the ideals of sustainable development within the territorial or ideological system are clarified. It is assumed that the list of socio-political aspects of sustainable development forms the expectations of citizens from the policy of sustainable development and its implementation in transformational states. It is established that the analysis of the interests and needs of basic socio-demographic groups requires expert and planning work on the targeted presentation of political values of sustainable development in the field of communication. It is concluded that sustainable development has a political mobilization capacity, which is based on the pragmatic interests of the citizen, the needs of local communities to defend political interests, trends in the formation of a culture of consumption and more.

Key words: *sustainable development, civil society, political management, political communication, political public relations.*

**Устойчивое развитие в политической повестке дня:
тенденции продвижения**

Аннотация

Статья посвящена особенностям применения маркетинговых и менеджерских технологий в рамках согласования природоохранных мероприятий и экономического развития. Целью статьи является выяснение смыслового контекста устойчивого развития как совокупности политических сообщений, ориентированных на широкую аудиторию. Было подчеркнуто, что продвижение устойчивого развития как политической доктрины и мотивации политического поведения представляет значительный интерес с точки зрения внедрения программных целей современных политических партий, неправительственных организаций и групп интересов. Проанализированы механизмы анализа каналов публичного продвижения идей устойчивого развития на глобальном уровне. В свете событий, происходящих информационная адженда публичной власти должна быть направлена на популяризацию ресурсосбережения не только индивидуальными хозяйствами, но и мощными экономическими игроками. Выяснено, что политический контекст устойчивого развития определяет стимулирование политических актеров к активному поведению в контексте координации усилий по обеспечению баланса потребления и окружающей среды. Раскрыты процессы устойчивого развития, которые требуют особого коммуникационно-менеджерского подхода с учетом состояния коллективного и индивидуального мировоззрения целевых групп. Доказано, что оценка перспектив коррекции политического контекста устойчивого развития, требует согласования экономической деятельности с населением соответствующих территорий. Выявлены перспективы и эффективность пропагандистской трансляции идеалов устойчивого развития в рамках территориальной или идеологической системы. Предположено, что перечень социально-политических аспектов устойчивого развития формирует ожидания граждан от политики устойчивого развития и его внедрение в трансформационных государствах. Установлено, что анализ интересов и потребностей базовых социально-демографических групп требует экспертной и планировочной работы по адресной представлению политических ценностей устойчивого развития в коммуникационной сфере. Сделан вывод, что устойчивое развитие имеет политико-мобилизационную способность, основанную на прагматических интересах гражданина, на потребностях местных общин в отстаивании политических интересов, на тенденциях формирования культуры потребления и тому подобное.

Ключевые слова: *устойчивое развитие, гражданское общество, политический менеджмент, политическая коммуникация, политические связи с общественностью.*

Постановка проблеми.

На сучасному етапі тематика стабільного, збалансованого розвитку суспільства є важливим аспектом для макрополітичного менеджменту. Застосування маркетингових і менеджерських технологій у рамках узгодження природоохоронних заходів та економічного розвитку (й подальшого існування суспільства споживання), вимагає не лише організаційних та нормативно-правових заходів, але й оптимальних комунікаційних засобів. Поширення ідей сталого розвитку в політичній публічній сфері є серйозним запобіжником для конфліктів між маркетинговими технологіями стимуляції попиту та рівнем соціального добробуту суспільства.

На сучасному етапі в Україні проблематика сталого розвитку набула політичного значення в основному на рівні експертної та академічної спільноти. Натомість існує потреба широкої популяризації політичного змісту ідей сталого розвитку, впровадження практик самообмеження споживання, відповідального ставлення до природи, а також підтримки політичних сил і політичного курсу, які відповідають настановам сталого розвитку.

При цьому слід враховувати, що сталий розвиток є одним з базових настанов для європеїзації України, її відповідності ціннісним основам сучасного західного суспільства [див.: Химинець 2013]. Пошук адекватних смислових контекстів просування сталого розвитку як політичної доктрини та мотивації політичної поведінки становить значний інтерес з точки зору впровадження програмних цілей сучасних політичних партій, неурядових організації та груп інтересів. Проблематика сталого розвитку виступає одним з провідних перспективних чинників консолідації українського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Стан та перспективи ціннісного наповнення сталого розвитку цікавлять багатьох сучасних науковців, які представляють різні наукові дисципліни. Зарубіжні дослідники Х.Аткінсон та Р.Вейд вивчають здійснення змін у рамках специфічних взаємодій освіти для сталого розвитку та політичних наук [Atkinson, Wade 2013], Дж.Медоукрофт досліджує нові аспекти та виклики для політичної науки на предметному полі політики сталого розвитку [Meadowcroft 1999], М.Хакє з'ясує долю сталого розвитку за неоліберальних режимів у країнах, що розвиваються [Haque 1999], Дж.Менса та Р.Касадевалл аналізують значення, історія, принципи, стовпи та наслідки сталий розвиток для людської діяльності [Mensah, Casadevall 2019], Д.Коллст, М.Педерчіні і С.Корнелл розглядають узгодженість політики для досягнення цілей сталого розвитку з використанням інтегрованих імітаційних моделей для оцінки ефективної політики [Collste, Pedercini, Cornell 2017]. Попри істотні здобутки існує потреба уточнення політичного значення сталого розвитку як доктрини та концепції, а також мотиваційного чинника політичного управління на макрорівні.

Метою статті є з'ясування смислового контексту сталого розвитку як сукупності політичних меседжів, орієнтованих на широку аудиторію. Завдання статті – вивчення смислових конотації політичного значення сталого розвитку в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу.

Просування сталого розвитку на основі сучасних політико-комунікаційних засобів дає змогу реалізувати підготовку масштабних реформ у сфері раціонального природокористування. Разом з тим, аналіз каналів публічного просування політичних ідей сталого розвитку говорить про глобальність цього завдання. Набуття принципами сталого розвитку статусу імперативів державної політики вимагає ознайомлення з ними не лише населення, але й широкого кола представників політичного менеджменту та центрів прийняття рішень, особливо в умовах кризи або невизначеності. І.Скібін слушно визначає «прийнятні ризики, співставляючи витрати та соціальні вигоди, пов'язані з природоохоронною діяльністю, спираючись на найбільш досконалу наукову методологію та достовірні вихідні дані. Серед таких методологій, стверджує український науковець, можна назвати методологію оцінки ризику, яка дозволяє визначити форму, обсяг і характеристики шкоди, яка спричиняється здоров'ю людини, якості життя та екосистемам в залежності від стану довкілля, а також

здійснити аналіз витрат-вигод, який дозволяє порівнювати різні варіанти політики, базуючись на наукових доказах та експертних оцінках. Проте одержання достовірних даних щодо цього неможливо через недостатність наукових даних і вихідної інформації» [Скібін 2019].

Однобічне розуміння стратегії сталого розвитку як комплексу природоохоронних заходів вимагає застосування PR-кампанії щодо зміни громадської думки. Її метою має бути виховання масового громадянського активізму, спрямованого на обмеження/припинення неконтрольованого та експресивного споживання. Зокрема, інформаційна адженда публічної влади має бути спрямована на популяризацію ресурсозбереження не лише індивідуальними господарствами, але й потужними економічними гравцями. І.Скібін досить обґрунтовано вважає «основою ефективної державної екологічної політики будь-якої країни ступінь важливості, яку надають громадськість та її представники екологічним проблемам. Визначення цієї ступені важливості є складним завданням, при вирішенні якого необхідно брати до уваги існуючий і бажаний рівень громадського добробуту, ступінь екологічного ризику, який створює конкретно екологічна проблема для здоров'я людей і функціонування екосистем, технічні та економічні можливості регулювання стану довкілля, уявлення про систему соціальних цінностей, політичні погляди щодо справедливого розподілення їх у суспільстві» [Скібін 2019].

Політичний контекст сталого розвитку передбачає стимулювання політичних інститутів до активної поведінки в контексті координації зусиль стосовно забезпечення балансу споживання та збереження навколишнього природного середовища. Однак формування такого порядку денного в рамках демократичного суспільства можливе лише на основі переконування та дискусії. Отже, з арсеналу засобів просування політичних цінностей сталого розвитку усувається пряма пропаганда. Згідно з вітчизняним фахівцем І.Бистряковим, «як показує досвід розвинених країн, соціально-орієнтоване суспільство має вирізнятися високим ступенем самоорганізації населення

і здатністю відтворювати якісний соціальний капітал, в основі якого лежить базовий принцип забезпечення права кожного члена суспільства на працю, що відповідає запитам особистості» [Бистряков 2012: 49].

Глибинне проникнення політичних цінностей сталого розвитку до практик політичного життя вимагає серйозного аналізу та обізнаності щодо до цього явища в кожному суспільстві нарівні кожної громади та більш дрібних спільнот. Кожен випадок вимагає особливого комунікаційно-менеджерського підходу з урахуванням стану колективного та індивідуального світогляду цільових груп. І.Бистряков справедливо стверджує, що «акценти у свідомості соціального суб'єкта зміщуються від колективних до індивідуальних домінант. У такій ситуації процес духовно-ціннісного зростання суспільства в цілому відбувається через створення умов для розвитку окремого суб'єкта. Потрібно навчитися «працювати» з «текстом» сучасної соціальної реальності, творчо її переосмислюючи, орієнтуючись на пошуки нових форм просторових відносин» [Бистряков 2019: 50].

Інноваційні підходи до здійснення політичних комунікацій викликають потужні та масштабні зміни всередині функціонуванням сучасного політичного менеджменту. Постановка завдань соціально-економічного розвитку на рівні окремих регіонів має враховувати контекст сталого розвитку, в тому числі в рамках узгодження економічної діяльності з населенням відповідних територій. І.Бистряков цілком вірно пропонує «створення мережі спеціалізованих інвестиційних центрів при владних структурах як чинник формування і розвиток системи, що забезпечує ефективну участь державної, регіональної та місцевої влади, суб'єктів природокористування і бізнесу в управлінні природо-ресурсними системами» [Бистряков 2019: 52].

Просування цінностей та змістовних аспектів політики сталого розвитку вимагає акценту уваги на базових потребах громадян та їх життєвих інтересах. Невдалою є думка про сугестійну трансляцію ідеалів сталого розвитку в межах територіальної або ідеологічної системи. Існує потреба просуван-

ня взаємозв'язку соціального добробуту та успішного впровадження сталого розвитку. Українська дослідниця Г.Кашеєва аргументовано підкреслює «роль соціальної політики, яка охоплює охорону здоров'я, гарантію доходу й забезпечення послуг, полягає в тому, щоб створити систему, яка давала б змогу громадянам брати якомога активнішу участь у всіх аспектах суспільного життя, підтримуючи їх у прагненні зрівноважити роботу, навчання, турботу про утриманців та дозвілля протягом усього життя» [Кашеєва 2013: 107].

У сучасному світі вже склався певний перелік соціально-політичних аспектів сталого розвитку. Він формує очікування громадян від політики сталого розвитку та його впровадження у трансформаційних державах. Вірне розуміння орієнтирів сталого розвитку надає можливість зміни балансу політичних сил та стратегічної демократичної структуризації суспільства на основі соціально-прагматичних потреб. Можна погодитися з визначенням Г.Кашеєвою стратегічних завдань сталого розвитку на макрорівні. Ними є: «зниження рівня майнового розшарування населення, подолання бідності; зниження рівня безробіття населення і забезпечення продуктивної зайнятості; збереження і зміцнення демографічного та трудового ресурсного потенціалу країни; стабілізація демографічної структури суспільства; зміцнення фізичного здоров'я нації; оптимізація соціальної структури суспільства; встановлення гарантій забезпечення рівних можливостей для досягнення матеріального, екологічного і соціального благополуччя; розвиток системи освіти, просвіти та поширення інформації з питань сталого розвитку, створення дієвих механізмів захисту конституційних прав і свобод людини» [Кашеєва 2013: 107].

Успішне просування цінностей сталого розвитку можливе лише за умови узгодження його з базовим інтересами та орієнтирами всього соціуму. Аналіз інтересів та потреб базових соціально-демографічних груп вимагає експертної та планувальної роботи щодо адресного представлення політичних цінностей сталого розвитку в комунікаційній сфері. Г.Кашеєва слушно уточнює політичні аспекти

сталого розвитку, які набувають статусу ключових у дискурсі стратегічного управління: «формування громадянського суспільства, забезпечення у ньому політичної стабільності та взаєморозуміння; розвиток духовності, культури, моральних засад, інтелектуального потенціалу українського народу, проведення активної міжнародної політики; поглиблення інтеграції в європейську та світову економічні системи, активізація участі у міжнародних організаціях» [Кашеєва 2013: 109].

Результатом просування цінностей сталого розвитку у демократичному суспільстві має стати формування стійкої тенденції до впровадження реформ та комплексного перетворення всього соціально-економічного укладу. Це вимагає змін у свідомості експертів та ділових осіб центрів прийняття рішень («макрополітичних менеджерів»). Завданнями є розкриття перспективності сталого розвитку в контексті існуючих стратегем економічної вигоди та доцільності в рамках динамічної зміни глобальної кон'юнктура. Вітчизняний науковець С.Біляцький правильно стверджує, що «стратегічним завданням влади має стати формування екологічносоціальної ринкової економіки, спрямованої на забезпечення добробуту всіх членів суспільства за дотримання балансу економічних, екологічних і соціальних чинників» [Біляцький 2013: 2].

Адекватне розуміння перспектив сталого розвитку на стратегічному рівні має базуватися на проектному підході. Така свідомість і базова точка зору формує вектор витрати ресурсів в рамках досягнення конкретних цілей сталого розвитку на всіх рівнях політичних обговорень та державної політики. С.Біляцький умотивовано вважає «інтеграцію різних аспектів політики важливим завданням. На соціальну політику впливає багато процесів, а вона, в свою чергу, може й повинна впливати на зайнятість, освіту тощо. Потрібні конкретні зусилля для розроблення послідовної національної політики, зокрема й широкого кола державних обов'язків» [Біляцький 2013: 4]

Багатоаспектність завдань соціально-економічного розвитку набуває значення у контексті глобальної конкуренції там пошуку засоби забезпечення ресурсами. Можливість

оптимізації видатків в рамках національної економіки немає політичної волі провідних групи інтересів фінансово-промислових гравців власники виробництва щодо узгодження інтересів та реалізації конкретних дій. С.Біляцький слушно підсумовує, що «узгодженість політики потребує відповідних рішень в економічній сфері й визначених цілей соціальної сфери, ринку праці й освіти, як коротко, так і довгострокових. Нарешті, результати різних політичних напрямів мають бути узгоджені з погляду клієнтів. Нові орієнтири соціальної політики потребують посиленої уваги до зв'язку між міністерствами й іншими рівнями управління, а також між державною й приватною сферами» [Біляцький 2013: 4].

Таким чином, політичні цінності та принципи сталого розвитку в рамках смислового поля кожного конкретного суспільства не вичерпується пріоритетами державної політики. Вони вимагають активної участі суспільства, посилення співпраці публічної влади і громадських акторів на всіх етапах розроблення державної політики та прийняття рішень [див.: Мамонов 2013]. Результативність впровадження принципів сталого розвитку забезпечує високе місце кожної країни в глобальному рейтингу успішної держави та центрів інновацій.

Висновки.

Таким чином різноманіття смислового наповнення сучасного сталого розвитку дає змогу зрозуміти інтегральний характер доктрини сталого розвитку. Політичний зміст сталого розвитку полягає не лише у відстоюванні положень «зеленої ідеології» та інтересів відповідних «профільних» політичних сил. Сталий розвиток має істотну й перспективну мобілізаційну спроможність, яка ґрунтується на

прагматичних інтересах громадянина, на потребах місцевих громад у відстоюванні політичних інтересів, на тенденціях формування культури споживання тощо.

Основою раціональної комунікаційної політики стосовно просування цілей та орієнтів сталого розвитку в суспільстві є політична координація дій відносно демократичного ухвалення рішень в галузі раціонального природокористування, поводження з відходами, екологічно мотивованої урбаністичної політики тощо. Метою можливої комунікаційної кампанії щодо просування політичних цінностей сталого розвитку має бути зміна поведінки споживачів, а також усвідомлення ними значення збереження ресурсів та дружньої до природи поведінки. На відміну від сталої демократії в сучасній Україні зберігається обмежене розуміння сталого розвитку як діяльності та політики, спрямованої на захист природи та біологічного різноманіття.

Тому необхідною є комплексна оцінка спроможності політичних еліт як цільових груп для кампаній з просування цінності та ідеї сталого розвитку. Також подібною цільовою групою має здати система публічного врядування та місцевого самоврядування як бюрократичних структур, що мають втілювати конкретні політики та проекти сталого розвитку. Вагомим компонентом цільового просування політичного змісту сталого розвитку має стати формування проактивних громадських активістів, орієнтованих на самодостатні та ініціативні дії стосовно поширення ідей сталого розвитку. Перспективою подальшого вивчення проблеми, порушеної у даній статті, є встановлення каналів просування політичної інформації для просування проблем і цілей сталого розвитку.

Бібліографічні посилання

- Atkinson, H. & Wade, R. (2013). Education for Sustainable Development and Political Science: Making Change Happen. *Policy & Practice: A Development Education Review*, 17, 46-69.
- Collste, D., Pedercini, M., & Cornell, S.E. (2017). Policy coherence to achieve the SDGs: Using integrated simulation models to assess effective policies. *Sustainability Science*, 12, 921-931. doi:10.1007/s11625-017-0457-x
- Haque, M. Sh. (1999). The Fate of Sustainable Development Under Neo-Liberal Regimes in Developing Countries. *International Political Science Review*, Apr 1, 197-218.
- Meadowcroft, J. (1999). The Politics of Sustainable Development: Emergent Arenas and Challenges for Political Science. *International Political Science Review*, Apr 1, 219-237.

- Mensah J., Casadevall S. R. (2019). Sustainable development: Meaning, history, principles, pillars, and implications for human action: Literature review. *Cogent Social Sciences*, 5,1. DOI: 10.1080/23311886.2019.1653531
- Бистряков, І.К. (2012). Сталий розвиток України: постмодернізм, простір, методологія управління. *Вісник Національної академії наук України*, 7, 47-53.
- Біляцький, С. (2013). Соціальний комфорт – через сталий розвиток. *Віче*, 2, 2-5.
- Кашеєва, Г.М. (2013). Сталий розвиток соціальної сфери в сучасних умовах. *Економічний вісник університету*, 20(1), 106-110.
- Мамонов, І. (2013). Поняття «сталий людський розвиток»: управлінський аспект. *Державне управління та місцеве самоврядування*, 3, 28-35.
- Скібін, І.П. (2019). Сталий екологічний розвиток як імператив державної політики у сфері природокористування: зарубіжні практики. *Державне управління: удосконалення та розвиток*, 8. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2019_8_6 (дата звернення 26.12.2020)
- Химинець, В.В. (2013). Сталий розвиток Карпатського регіону в контексті євроінтеграційної політики України. *Екологія і природокористування*, 16, 71-80.

References

- Atkinson, H. & Wade, R. (2013). Education for Sustainable Development and Political Science: Making Change Happen. *Policy & Practice: A Development Education Review*, 17, 46-69.
- Biliatskyi, S. (2013). Sotsialnyi komfort – cherez stalyi rozvytok [Social comfort - through sustainable development]. *Viche*, 2, 2-5. (in Ukrainian)
- Bystriakov, I.K. (2012). Stalyi rozvytok Ukrainy: postmodernizm, prostir, metodolohiia upravlinnia [Sustainable development of Ukraine: postmodernism, space, management methodology]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*, 7, 47-53. (in Ukrainian)
- Collste, D., Pedercini, M., & Cornell, S.E. (2017). Policy coherence to achieve the SDGs: Using integrated simulation models to assess effective policies. *Sustainability Science*, 12, 921-931. doi:10.1007/s11625-017-0457-x
- Haque, M.Sh. (1999). The Fate of Sustainable Development Under Neo-Liberal Regimes in Developing Countries. *International Political Science Review*, Apr 1, 197-218
- Kashcheieva, H.M. (2013). Stalyi rozvytok sotsialnoi sfery v suchasnykh umovakh [Sustainable development of the social sphere in modern conditions]. *Ekonomichnyi visnyk universytetu*, 20(1), 106-110. (in Ukrainian)
- Khymynets, V.V. (2013). Stalyi rozvytok Karpatskoho rehionu v konteksti yevrointehratsiinoi polityky Ukrainy [Sustainable development of the Carpathian region in the context of Ukraine's European integration policy]. *Ekolohiia i pryrodokorystuvannia*, 16, 71-80. (in Ukrainian)
- Mamonov, I. (2013). Poniattia «stalyi liudskyi rozvytok»: upravlinskyi aspekt [The concept of «sustainable human development»: the managerial aspect]. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia*, 3, 28-35. (in Ukrainian).
- Meadowcroft, J. (1999). The Politics of Sustainable Development: Emergent Arenas and Challenges for Political Science. *International Political Science Review*, Apr 1, 219-237.
- Mensah J., Casadevall S.R. (2019). Sustainable development: Meaning, history, principles, pillars, and implications for human action: Literature review. *Cogent Social Sciences*, 5,1. DOI: 10.1080/23311886.2019.1653531
- Skibin, I.P. (2019). Stalyi ekolohichnyi rozvytok yak imperatyv derzhavnoi polityky u sferi pryrodokorystuvannia: zarubizhni praktyky [Sustainable ecological development as an imperative of state policy in the field of nature management: foreign practices]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, 8. Retrieved December 26, 2020 from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2019_8_6 (in Ukrainian)

**EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY,
SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES**

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN [2618-1282](#) (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Інна Олександрівна Костиря

Доктор політичних наук, професор, завідувач
кафедри міжнародних відносин,
Київський національний університет
культури і мистецтв,
вул. Євгена Коновальця, 36, Київ, 01601, Україна
E-mail: prorectorknukim@gmail.com,

Алла Борисівна Міщенко

Кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних відносин,
Київський національний університет
культури і мистецтв,
вул. Євгена Коновальця, 36, Київ, 01601, Україна
E-mail: mishenko.ab@gmail.com,

Inna Kostyrya

Doctor of Political Sciences, Professor, Head of the
International Relations Department,
Kyiv National University of Culture and Arts,
Evghena Konovaltsya Str., 36, Kyiv, 01601,
Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2654-8472>

Alla Mishchenko,

PhD in Political Science, Associated Professor of
the International Relations Department,
National University of Culture and Arts,
Evghena Konovaltsya Str., 36, Kyiv, 01601,
Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6693-6221>

УДК 327.8 + 32.019.51

УКРАЇНА В ОРБІТІ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ІНТЕРЕСІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Received 23 November 2021; revised 10 December 2021; accepted 15 December 2021

DOI: 10.15421/342123

Анотація

Стаття присвячена теоретичному дослідженню перспектив європейської та євроатлантичної інтеграції України крізь призму геополітичних інтересів Європейського Союзу. Метою дослідження було визначення геополітичного місця України в системі просування інтересів ЄС в регіоні та світі загалом. Для досягнення поставленої мети та завдань був застосований міждисциплінарний підхід, який дозволив різнобічно здійснити аналіз, використовуючи історичний, соціологічний, порівняльний та узагальнюючий методи.

У результаті проведеного дослідження вдалося виокремити дві конкуруючі позиції щодо необхідності розширення ЄС на схід в позиціях вчених-геополітиків й консервативного крила європейської політичної еліти, які вбачають в східному векторі новий геополітичний концепт осмислення сучасного Європейського Союзу як регіонального лідера та світового актора, та громадської думки пересічних громадян, які орієнтуються на російську інформаційну пропаганду в цілому негативно сприймають українські інтеграційні прагнення. Були охарактеризовані переваги, що посилюють значення України в просуванні геополітичних інтересів ЄС в регіоні власної могутності, зокрема: соціально-політична готовність українців стати європейцями, гео економічна доцільність, енергетичне посередництво, технологічна й науково-дослідна спроможність, безпека східних кордонів, демографічна обумовленість зрілої нації. Також доведено, що будь-яке просування на Схід – це результат консолідації не лише держав-членів ЄС, а й оформлення цілісного культурного й ціннісного простору, які Україна сповідує, де рівність, політичний й економічний паритет є рівнозначними критеріями співробітництва. Через обґрунтування важливої геополітичної ролі України як простору, який перебуває в орбіті інтересів ЄС і Росії та провокує їх конкуренцію, було визначено стратегічну обумовленість необхідності інтеграції України до ЄС для побудови космополітичного суспільства, без права посягання на цей життєвий простір жодним національним суб'єктом, що зробить його максимально привабливим та прогресивним.

Ключові слова: безпека, гео економіка, геополітичні інтереси, європейська інтеграція, Східна Європа.

Ukraine is in the orbit of geopolitical interests of the European Union

Abstract

The article is devoted to a theoretical study of the prospects of European and Euro-Atlantic integration of Ukraine through the prism of the geopolitical interests of the European Union. The aim of the study was to determine the geopolitical place of Ukraine in the system of promoting the interests of the EU in the region and the world as a whole. To achieve the set goals and objectives, an interdisciplinary approach was applied, which allowed for a comprehensive analysis using historical, sociological, comparative and generalizing methods.

The study identified two competing positions on the need for EU enlargement to the east in the positions of geopolitical scholars and the conservative wing of the European political elite, who see in the eastern vector a new geopolitical concept of understanding the modern European Union as a regional leader and world actor, public opinion of citizens who focusing on Russian information propaganda, generally have a negative perception of Ukrainian integration aspirations. The advantages that strengthen Ukraine's importance in promoting the EU's geopolitical interests in the region of its own power were characterized, in particular: socio-political readiness of Ukrainians to become Europeans, geoeconomic feasibility, energy mediation, technological and research capacity, security of eastern borders, demographic conditionality of the mature nation. It has also been proved that any advance to the East is the result not only of the consolidation of EU member states, but also of the formation of an integral cultural and value space that Ukraine professes, where equality, political and economic parity are equivalent criteria for cooperation. By substantiating the important geopolitical role of Ukraine as a space in the orbit of EU and Russian interests and provoking their competition, the strategic conditionality of the need for Ukraine's integration into the EU to build a cosmopolitan society was determined, without the right to encroach on this living space by any national entity that will make it as attractive and progressive as possible.

The value of this study is the analysis of Ukraine from the standpoint of the European Union, its approaches and policy practices in working with Eastern European countries.

Prospects for further scientific research require the formulation of proposals for the political establishment of Ukraine, public administration decisions for the implementation of the Western vector of geostrategy.

The article is theoretical and can be used as a scientific justification for the need for further close cooperation and effective EU integration policy towards Eastern Europe and Ukraine in particular.

Key words: *security, geoeconomics, geopolitical interests, European integration, Eastern Europe.*

Украина в орбите геополитических интересов Европейского Союза

Аннотация

Статья посвящена теоретическому исследованию перспектив европейской и евроатлантической интеграции Украины через геополитические интересы Европейского Союза. Целью исследования было определение геополитического места Украины в системе продвижения интересов ЕС в регионе и мире в целом. Для достижения поставленных целей и задач был применен междисциплинарный подход, позволивший провести анализ, используя исторический, социологический, сравнительный и обобщающий методы.

В результате проведенного исследования удалось выделить две конкурирующие позиции относительно необходимости расширения ЕС на восток в позициях ученых-геополитиков и консервативного крыла европейской политической элиты, которые видят в восточном векторе новый геополитический концепт осмысления современного Европейского Союза как регионального лидера и мирового актера, и общественного мнения граждан, которые ориентируясь на российскую информационную пропаганду в целом негативно воспринимают украинские интеграционные стремления. Были охарактеризованы преимущества, усиливающие значение Украины в продвижении геополитических интересов ЕС в регионе собственного могущества, в частности: социально-политическая готовность украинцев стать европейцами, геοэкономическая целесообразность, энергетическое посредничество, технологическая и научно-исследовательская способность, безопасность восточных границ, демографическая обусловленность. Также доказано, что любое продвижение на Восток – это результат консолидации не только государств-членов ЕС, но и оформление целостного культурного и ценностного пространства, которые исповедует Украина, где равенство, политический и экономический паритет являются равнозначными критериями

сотрудничества. Из-за обоснования важной геополитической роли Украины как пространства, которое находится в орбите интересов ЕС и России и провоцирует их конкуренцию, была определена стратегическая обусловленность необходимости интеграции Украины в ЕС для построения космополитического общества, без права посягательства на это жизненное пространство любым национальным субъектом, что сделает его максимально привлекательным и прогрессивным.

Ключевые слова: *безопасность, геоэкономика, геополитические интересы, европейская интеграция, Восточная Европа.*

Постановка проблеми.

Геополітичний вибір Європейського Союзу щодо можливості відсунути внутрішні кордони на Схід в лоно колишніх республік Радянського Союзу зазнав надзвичайних змін: від формулювання чітких й зрозумілих вимог і критеріїв «згоди» країнам-кандидатам на вступ до політики відтермінування «вірогідної обумовленості» й легітимації правил співжиття за нових форматів. Сфера впливу ЄС поширюється далеко за територіально-адміністративні кордони унії, однак останні кілька років через внутрієвропейські пошуки власної стратегії розвитку та диверсифікації ризиків залучення нових членів, ЄС суттєво обмежує країни Східної Європи в їх прагненнях європейської та євроатлантичної інтеграції. Відповідно, українському суспільству й політичній еліті варто чітко усвідомити ці «тектонічні» зміни в структурі усвідомлення себе Європейським Союзом, як простору співжиття різних націй, та наростанню трендів розділеності країн-членів щодо залучення нових учасників, особливо України. Тому так важливо дослідити, в якій зоні пріоритетності геополітичних інтересів розвитку знаходиться Україна для Європейського Союзу.

Аналіз останніх досліджень.

Дослідження було здійснено на основі міждисциплінарного підходу, де важливими теоретико-методологічним підґрунтям виступили такі методи, як історичний в поясненні джерел та умов формування ЄС як простору безпеки для громадян різної ідентичності; соціологічного – для розкриття особливостей сприйняття українцями та європейцями зовнішньополітичних векторів розвитку; порівняльного – для виявлення відмінностей в сприйнятті України як важливого простору виживання геополітичних гравців (Європи та Росії); узагальнення – для розкриття особливості України в геополітичних інтересах ЄС

для усвідомлення власного майбутнього та розвитку регіону.

Геополітичний статус Євразійського континенту та ролі окремих гравців у формуванні регіональної та світової політики були описані в працях відомих вчених американської, німецької, французької, російської, а також української шкіл геополітики.

Так, А.Мехен описував необхідність для США впровадити «принцип анаконди» як спосіб послаблення регіонального домінування Німеччини, Росії та Китаю, для уникнення їхнього об'єднання й подальшого тиску на Америку. Пізніше дослідження американської школи геополітики були спрямовані на виявлення переваг у тісному партнерстві з Європою, які описували З.Бжезинський (Велика шахівниця, Стратегічне бачення), Г.Кіссінджер (Світовий порядок), Ф.Фукуяма (Кінець історії), С.Хантінгтон (Зіткнення цивілізацій), Дж.Фрідман (Наступні 100 років), Е.Тодд (Після імперії. Есе про загнивання американської системи) Р.Каплан (Помста географії), Т.Снайдер (Шлях до несвободи: Росія, Європа, Америка) тощо.

Європейська геополітична думка представлена працями таких авторів Ф.Ратцель (Закони просторового росту держав), Р.Челен (Великі держави), К.Хаусхофер (Теорія континентального блоку), Г.Маккіндер (теорія Гартленду), Н.Спайкмен (теорія Римленду), а в період поствоєнного розвитку – Ж.Тіріар (Європа до Владивостоку), М.Фуше (Європейська республіка), М.Геффернен (Значення Європи), Ф.Шіммельфенніг та У.Зедельмаєр (Європеїзація Центральної та Східної Європи), М.Фрідман (Капіталізм і свобода), Р.Дарендорф (У пошуках нового устрою), Д.Мартен і Ф.П'єр (Соціологія глобалізації), Д.Муазі (Геополітика емоцій) й інші.

Російська школа представлена в основному ідеями тих вчених, які обґрунтовували виключне значення Росії та її особливого шляху.

Так, першими на початку ХХ століття була течія євразійців, яку представляли П.Савицький, С.Трубецької, В.Вернадський, П.Сувчинський, Г.Фроловський, які детально описували свої ідеї у виданні «Євразійство. Досвід систематичного викладу». У кінці ХХ та на початку ХХІ століття знаходимо продовження цих ідей в трансформованій неоевразійській ідеї, що відображено в працях Л.Гумільова, О.Дугіна, В.Цимбурського, що набули ознак державної політики РФ в концептах «Росія – Третій Рим», «Євразійська ідентичність» тощо.

У той час як сучасні українські вчені достатньо розділені в поглядах на геополітичне майбутнє та курс інтеграції нашої держави. Однак роль і місце України в регіональному та світовому масштабі досліджували В.Авер'янов (Україна та європейська інтеграція: публічно-правові аспекти), О.Баган (Український цивілізаційний простір), С.Василенко (Україна: геополітичні виміри в загальноєвропейському процесі), В.Горбулін (Хроніки передбачень), Залізник Л. (Україна та Росія: війна цивілізації), М.Гордієнко (Тоталітарний синдром Росії: від комунізму до екзальтованого рашизму), А.Мищенко (Геостратегічні пріоритети України), С.Пирожков та Н.Хамітов (Цивілізаційний вибір України в глобалізованому світі), А.Октисюк (Дієвий засіб протистояння «гібридним» загрозам – побудова ефективних державних інституцій), В.Терлецький (Інтелектуальний підтекст геополітичної експансії Російської Федерації), Л.Чекаленко (Україна. Росія. Вчора, сьогодні, завтра (?), Л.Шангіна («Русский мир» для України: російський і руський світи), М.Шульга (Європейська геостратегія України у вимірі вітчизняного консерватизму) тощо.

Окремо варто згадати про велике теоретико-прикладне дослідження «Україна очима Німеччини. Образи та сприйняття країни, що змінюється» (2018), яке було реалізовано для виявлення спільних рис у сприйнятті різних людей, обриси уявлень про Україну, ознаки й викривлення, де було визначено, що погляд на Україну є дуже вузьким, знання повними пробілів, увага занадто перебіжною, а оцінки недостатньо обґрунтованими. Дане дослідження важливе, щоби Німеччина та німці

більше та інтенсивніше переймалися Україною, керуючись такими мотивами, як: історичною відповідальністю німців, культурним розмаїттям України, її економічним потенціалом, необхідністю досягнення стабільності на Сході Європи або можливими імпульсами для подальшого розвитку ЄС [Шуман 2018: 5].

Варто підкреслити, що значна частина поглядів європейської еліти та європейців по відношенню до України не досліджуються як пріоритетна тема. Часто це спроби пояснень від окремих державних діячів або суб'єктивних поглядів громадян окремих держав. Відповідно, потребує більш якісного аналізу питання геополітичних факторів, що визначають інтерес Заходу до України, які роль та місце з позиції ЄС може набути Україна в майбутньому, а також якими аргументами керуються європейці, відтерміновуючи швидку інтеграцію України та інших країн Східної Європи до ЄС, що мало досліджено у вітчизняній науковій думці.

Постановка завдання дослідження.

Метою даного дослідження є визначення геополітичного місця України в системі просування інтересів ЄС в регіоні.

Основними завданнями проведення аналізу є: виокремити сучасний стан взаємодій між Україною та ЄС; розкрити сучасні соціологічні дані соціально-політичної прихильності українців західному геополітичному вектору; проаналізувати настрої європейців щодо прямої інтеграції України; визначити наслідки для ЄС прямої інтеграції України до союзу.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Міжнародні відносини сучасного світу базуються на взаємозалежній політиці великих геополітичних гравців. Вони суверенно та незалежно ухвалюють рішення щодо своєї внутрішньої та зовнішньої політики, однак все більше починають зважати не лише на стратегічні наслідки своєї діяльності, а й на посилення/послаблення своєї ролі у формуванні світового порядку денного, тісної та якісної співпраці з іншими гравцями, вирішенні глобальних й локальних проблем своїх союзників та партнерів.

Для України найбільш вигідним форма-

том розвитку міжнародної системи залишається багатополарний світ, який дає не лише альтернативу щодо вибору моделі розбудови власної держави за стандартами та правилами одного із полюсів та центрів впливу, а й дозволяє формувати зовнішню політику, виходячи з власних інтересів.

Колись бездержавні народи, які завжди перебували на периферії потужних імперій, сьогодні відчули себе повноцінними націями (периферій вже немає!) зі своїми стабільними й безпечними кордонами [Манжола 2011: 38]. Тому для Європи вкрай важливо зрозуміти, яку місію і завдання вона прагне реалізувати в майбутньому та яке місце відведено Україні в цій «Великій» грі.

Як вважає американський вчений З.Бжезинський, лінія поділу між Європою, з одного боку, та Росією і Туреччиною, з іншого – це географічна абстракція, адже ані ріка Буг (що розмежує Польщу і Білорусь), ані Прут (що відділяє Румунію і Україну), ані Нарва (між Естонією і Росією) не визначають природних географічних і культурних об'єктивних кордонів Сходу Європи... Їх відділяє від Європи не географія, не спосіб життя, а політична та культурна ознака сучасного постімперського Заходу: поєднання залишкових духовних переконань і філософських засад про те, що людина священна, і загальноприйнятих понять про громадянські права, що закріплені у верховенстві права в демократичних конституційних державах [Бжезинський 2012: 107-108].

Відповідно, сучасна геополітика розглядає могутність держав (уній) не лише з точки зору об'єктивних (природних чинників), а й крізь призму наявності різних типів потенціалів і суб'єктивних чинників, що можуть посилити її здатність до прогресивного розвитку в межах регіону та світу загалом. Прогрес країни на рівні показників держав-членів інтеграційного союзу – це шлях до обґрунтованої міжнародної суб'єктивності та рівноправного співробітництва.

Всередині Європейського Союзу ми знаходимо різне тлумачення майбутнього регіону, йде боротьба між ключовими гравцями, так званими «стовпами» ЄС, – Німеччиною, Францією і сучасною Польщею.

Тут М.Фуше нам виокремлює два підходи до вирішення проблеми будівництва Європи, як певні сценарії усвідомлення свого майбутнього, з яких можна зрозуміти наскільки об'єктивними є шанси України до повної інтеграції в ці міжнародні структури:

1) геоекономічний або усвідомлення ролі ЄС як фінансово-політичного гіганта у новому глобальному світі з достатньо концентрованою та соціально орієнтованою й регульованою фіскальною політикою. Це сприяє підвищенню геополітичної могутності поряд з США, Китаєм, Росією та Японією. Тобто, боротьба капіталів.

2) геополітичний, де ключовий аспект полягає в пошуку балансу інтересів з стратегічним партнером – США у просуванні інтересів останнього в регіоні, а також союзницькі дії атлантистів поза межами континентальної Європи. Таким чином, ЄС розглядається як регіональний лідер, що здатний реалізувати свої інтереси за підтримки партнера.

Є певна особливість, що ускладнює здатність підтримувати конфедеративну єдність ЄС, адже вона існує не як монолітна цілісність, а як співвідношення комплексів та частин різних масштабів. Їх спільний досвід неможливо виразити однією формулою, а тому неможливо й недоцільно встановлювати зараз кордони ЄС, контури якого будуть сформовані з часом [Манжола 2011: 38].

Саме тому роль і місце України в сучасному геополітичному європейському просторі визначається бюрократично виробленими інструментами та механізмами безпеки, сфер впливу на окремі галузі та регіони, сценарії й вироблені критерії розширення та програми партнерства. Разом з тим будь-яке просування на Схід – це результат консолідації не лише держав-членів унії, а й оформлення цілісного культурного й ціннісного простору, де рівність, політичний й економічний паритет є рівнозначними критеріями співробітництва.

З точки зору даного дослідження важливим є також окреслити усвідомлення того, наскільки вистачає в ЄС політичної волі, усвідомлення західною елітою та пересічними громадянами Центральної та Західної Європи наслідків інтеграції інших держав Східної Єв-

ропи в свої об'єднання і України зокрема.

Як зазначають Є. Дурнов та Ю. Сокур, «геополітичне значення виникнення в Європі держави України важко переоцінити: розміри її території, чисельність населення, значний (хоча певною мірою і структурно нераціональний) промисловий комплекс, науковий та інтелектуальний потенціали, природні багатства – усе це вже зараз змушує сприймати Україну як вагому європейську державу. Крім того, саме її розташування винятково вигідне, оскільки робить країну ключовим субрегіоном, що з'єднує своїми транспортними артеріями Захід і Схід, Північ і Південь континенту. Незамерзаючі чорноморські порти створюють сприятливі умови для безпосередніх зв'язків із країнами інших континентів [Дурнов, Сокур 2020: 5].

Розвиток сучасного Європейського Союзу обумовлений також і тим фактором, що постімперські держави почали формувати не просто чіткі кордони і межі між державами, а горизонтальну й вертикальну конфігурацію нових європейських соціально-культурних та політико-економічних зв'язків, створивши нові імпульси та привабливі моделі для інших націй, що загалом і приваблює Україну.

Як зазначає М. Емерсон, «після масштабного розширення 2004-2007 рр. запроваджується стратегія сусідства з метою створення через механізми партнерства та співпраці безпечного та передбачуваного оточення, орієнтованого на європейський простір, у південному та східному напрямках. Головний принцип концепції добросусідства – привілейовані відносини партнерства між ЄС та країнами сусідами через запровадження диференційованих моделей співпраці [Емерсон 2001: 45].

Тут можемо згадати, що ЄС за роки свого існування використовував різні підходи у практиках розширення своїх кордонів, а, відповідно, і залучення нових членів: як окреслення чітких й зрозумілих критеріїв на умовах «згоди» усіх учасників до політики відтермінування через «вірогідну обумовленість» й впровадження нових інструментів легітимізації співпраці: лібералізація візового режиму, асоціація співробітництва, програма партнерства тощо.

Нагадаємо, що Україна співпрацює з ЄС в багатосторонніх форматах як з окремими країнами, так і об'єднанням загалом. Найважливіший та найбільш прогресивний документ, що визначає спільні цілі та політико-економічні форми співпраці й трансформування – Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, підписана 2014 року.

Цікавою для нашого дослідження є розуміння: ключова цінність і страх Європи ґрунтується не на демократії й ринковій економіці, а на безпеці. Саме безпечні, захищені, контрольовані та усвідомлені у певних межах кордони, дають європейцям відчуття спокою і захисту. А реалії сучасної України їх руйнують, враховуючи анексію АРК Криму та окупацію східних областей.

Однак ця безпека є крихкою і ЄС починає це усвідомлювати, тому шукає себе. Як зазначає Е. Тодд, в осерді рівноваги кожного з європейських суспільств лежить соціальна безпека, коли Європа, майже попри бажання, стає автономною потугою, однак гра економічних сил призводить до того, що внаслідок дії ефекту суміжності й дифузії Європа також приречена залучати в свої межі нові простори [Тодд 2006: 163].

Тобто, в нашому теоретичному дослідженні ми аналізуємо в тому числі необхідність для самого Заходу набувати нової форми суб'єктності через розширення власних кордонів на Схід. Адже ключові загрози даного політико-економічного союзу знаходяться як поза ЄС, так і всередині нього: інтенсивне старіння населення, низька народжуваність, масова міграція мусульман, вихід Великобританії з ЄС, стабільність валюти євро, «бойкот» або суверенна (суперечлива до рішень Єврокомісії) політика країн-членів із Східної Європи, зокрема посилення самостійності Польщі й Угорщини через створення альтернативного об'єднання Тримор'я і т.д.

Саме тому Україна, як держава з поки що сліпою вірою в ідеали ЄС, на відміну від країн Балтії, Польщі й Угорщини, є більшим союзником, ніж уже залучені. Адже саме культур-

ний, ціннісний та політичні аспекти є більш важливими для ЄС в обґрунтуванні власної геополітичної могутності й можливостей розширення, ніж безпека й економіка. Останні легко конструювати через нормативне регулювання, в той час як нематеріальні сутності – є більш складними в трансформуванні й потребують десятиліть і кілька поколінь в змінах. Тому нації, що визріли ціннісно є більш важливим капіталом та потенціалом, ніж економічна доцільність.

Для прикладу, соціологічне дослідження, проведене Інститутом соціології НАН України у 2020 році засвідчило переконаність українців, що Європейський Союз та США найбільше враховують інтереси України – 40 і 36% відповідно. У той час як Росія – в переважній більшості відповідей українців – враховує меншу частину (17%) або не враховує взагалі інтереси України (63%), що підтверджує прагнення українців визнавати у ЄС союзника і партнера [Шульга 2021].

Як писав З.Бжезинський, виходом для Заходу в боротьбі за геополітичне домінування в регіоні може стати розширення на Схід і перемістити до Києва спочатку Раду Європи (колективний дорадчий орган). «Якщо цей орган розміститься на теперішньому Сході Європи, це символізуватиме, що Захід знову став життєздатним і розширив свої територіальні межі» [Бжезинський 2012: 122].

Однак, коронакриза фактично унеможливила найбільше й незаперечне надбання асоціації з ЄС — візову лібералізацію. Крім того, розподіл вакцин вкотре нагадав, що Україна не є повноцінним членом Європейського Союзу і більшість привілеїв перебування в ньому її не стосуються. У тому числі й привілеї в торгівлі, де ніхто не поспішає переглядати квоти для українських товарів на європейському ринку [Шульга 2021].

Отже, ключовими перевагами, що посилюють значення України в просуванні геополітичних інтересів ЄС в регіоні власної могутності як глобального гравця, з позиціями якого варто рахуватися США, Росії та Китаю:

1. Соціально-політична готовність українців стати європейцями, що вирізняє Україну серед інших держав пострадянського

простору та наполегливе прагнення, доведене революціями Помаранчевою 2004 року та Гідності 2013-14 років, що відбулися за цінності й право наблизитись до ЄС.

2. Гео економічна доцільність: адже стабільна й розвинена 42 мільйона нація на східному кордоні, яка є союзником та посилює потенціал Європи як в окремих галузях економіки, так і висококваліфікованими кадрами, є більшою перевагою, ніж проросійський авторитарний режим (як приклад, Білорусь 2021 року). Окремо це великий ринок збуту товарів, який в достатній мірі сформований за цивілізованими правилами після підписання Угоди про Асоціацію. Важливим критерієм інтеграції України в економіку ЄС є посилення її здатності через залучення української робочої сили, якої катастрофічно не вистачає в господарському комплексі більшості країн ЄС.

3. Енергетичний потенціал через посередництво. Посилення форм енергетичної безпеки регіону можливе за наявності кількох альтернативних транспортних магістралей (газової, електроенергії, нафтової) для зменшення тиску і шантажу від Росії. Україна в даному випадку, особливо після 2014 року самостійної енергетичної політики здатна диверсифікувати можливі ризики.

В сучасних реаліях ми спостерігаємо як гра навколо маршрутів транспортування газу та нафти з регіону Центральної Азії у форматі США – Росія – ЄС набуває рис стратегічної боротьби, в основі якої лежать геополітичні міркування [Манжолла 2011: 48].

4. Технологічний потенціал та науково-дослідна діяльність України, що спроможна й високо оцінена європейцями як можливий ринок перенесення виробничих потужностей з Китаю, який виявився вразливим монополістом з початком пандемії 2019 року, й інших держав ЄС до окремої територіальної одиниці, спроможної на виконання функцій масового виробничого потенціалу, володіючи інтелектуальним та технологічним потенціалами.

5. Роль України в посиленні безпекового фактору через закріплення меж східних кордонів ЄС саме на території України, а не

Польщі, що розширює простір ідентифікації самої Європи та мінімізує шанси іншого глобального гравця – Росії – на втілення імперської євразійської моделі. Адже, якщо вірити З.Бжезинському, Росія не зможе стати імперією євразійською простору без України й залишиться лише азійською. Відповідно, це послаблення клбчового конкурента в регіоні збалансує переваги на користь ЄС.

6. Відтермінування демографічної проблеми та мусульманізації ЄС шляхом впровадження в практику державно-управлінської діяльності ідеї «білого націоналізму», яка передбачає швидку інтеграцію до ЄС слов'янських націй з світлошкірим населенням, представники яких не мають ортодоксальних релігійних поглядів, легкі до асиміляції в нових обставинах та державах, мають суттєвий рівень професійних компетенцій, володіють різними суб'єктивними геополітичними потенціалами тощо.

Відповідно, з геополітичної точки зору – Україна володіє системним потенціалом і достатнього рівня могутністю, щоб посилити того геостратегічного гравця, якого обере своїм союзником, а іншого – значно послабити. Вона не є для Європи тягарем – вона може стати її «рятівним кругом» у пошуку самої себе, свого майбутнього, не усвідомлюючи зараз куди, як і з ким рухатись.

Окремо варто зауважити, що політична еліта ЄС загалом усвідомлює значну кількість переваг інтеграції країн Східної Європи і зокрема України до об'єднання, про що свідчить системне багаторічне соціально-політичне, культурне та економічне співробітництво між країнами.

Так, Верховний представник ЄС із зовнішньої політики і безпеки Жозеп Боррель зауважив, що Європейський Союз підтримує проведення в Україні реформ і виділив з 2014 року понад 16 млрд євро на підтримку українських реформ – більше, ніж будь-якій іншій країні, оскільки вони зміцнюють країну, однак Києву ще багато необхідно зробити в області боротьби з корупцією [Боррель 2021].

Відповідно, в даному дослідженні варто виокремити, ще одну важливу тему – це боротьба за Україну двох геостратегічних грав-

ців – Європейського Союзу та Росії, кожна з яких з певною мірою вимог та за рахунок різних, часто протилежних, інструментів прагне поширити свій вплив на незалежну Україну, керуючись власними геополітичними інтересами.

Так, для ЄС найважливішими формами співпраці з нашою державою стали Угода про асоціацію, візова лібералізація, «обумовлена залученість» до вирішення вузькогалузевих європейських питань, технічна та матеріальна допомога, активна санкційна політика щодо РФ тощо.

У той час як інструменти РФ більш силового характеру та набули в апогеї свого застосування ознак «гібридної війни» - це торговельні й газові війни, експансія у військову, енергетичну, металургійну та фінансову галузі, проникнення в політичну та громадянську еліту тощо. Ключова мета – примушення до членства України в геополітичних проектах Кремля (СНД, Митного Союзу, Євразійського економічного простору, ОДКБ тощо) для реалізації своєї імперської геополітичної стратегії.

Як писав, Т.Снайдер: «Україна була віссю між новою Європою і старою Європою імперій. Росія, яка захотіла відновити імперію під євразійським іменем, почала з України» [Снайдер 2020: 83].

Окремим елементом «антиукраїнської» діяльності РФ є систематичні інформаційні повідомлення (фейки, міфи, дезінформація), що поширюються в ЄС з метою послаблення іміджу та ролі України.

Європейці виявилися вразливими до заспокійливої російської пропаганди, відповідно до якої українські проблеми тільки демонстрували, наскільки Україна далека від європейського мейнстріму [Снайдер 2020: 120].

Схожу позицію висловлює і В.Горбулін, вказуючи на системність застосування РФ інформаційних атак в ЄС з метою впливу на пересічних європейців і їх сприйняття подій в Україні.

Вони працюють «з простими людьми», нав'язуванні їм «прості» інтерпретації, «альтернативні факти» в «альтернативному інформаційному середовищі» працюють ефективно

з західним обивателем [Горбулін 2017: 234].

Автор наводить приклад Нідерландів, де бюрократична урялова процедура підписання Угоди про Асоціацію між ЄС та Україною пройшла цілий внутрідержавний референдум, чому передували запущені проросійськими «активістами» кліше: Угода – це вступ корумпованої, бідної та конфліктної держави, це погіршить стосунки з Росією, це шлях до розвалу ЄС тощо. Що спрацювало і знайшло підтримку в «простого нідерландця». Далі були приїзди в анексований Крим депутатів Європарламенту від Італії, Франції та Німеччини з метою легітимізувати Крим в російський конституційно-правовий простір і т.д.

Відповідно, роль Москви, як зазначає В.Горбулін, зосереджена на двох моментах: підживлювати згадану вище ненависть «простих людей» і дати цій ненависті можливість «вливатися» через точку фокуса – лідерів-популістів [Горбулін 2017: 235], політичні позиції та популярність яких на фоні системних криз останніх років суттєво підвищилися. Це обумовлює знову ж необхідність пошуку раціональної моделі об'єднати різномайття новим концептом майбутнього.

Відповідно, варто розділити два погляди: з одного боку ми здійснили аналіз теоретично обґрунтованої й побудованої на вивченні факторів посилення геополітичної могутності ЄС праць вчених-геополітиків про доцільність інтеграції України в структури Європейського Союзу, враховуючи вищеописані переваги. З іншого боку – представників популістської та право радикальної націоналістичної політичної еліти й, відтак, характер сприйняття громадянами країн-членів ЄС, на який вони впливають та здатні формувати громадську думку щодо іміджу, ролі та місця України в ЄС, як пострадянської, недостатньо розвинутої та корумпованої держави.

Інтерпретації останніх проникають у свідомість достатньо політично інфантильного європейця, у якого уже сформований певний негативний меседж щодо приєднання нових країн-членів через Брексит та непослідовність поведінки щодо вимог Єврокомісії Польщі й Угорщини.

Як зазначає Д.Муазі, «надмірний страх

у більшості європейців, страх перед Іншими розширюється й тепер уключає страх перед справжнім завоюванням із боку ісламського світу, перед можливістю того, що Європа буде з демографічного та релігійного погляду завоєвана «ними» й перетвориться на «Єврабію» [Муазі 2018: 124].

Це відчуття страху породжується, на думку Д.Муазі, перед зовнішньою загрозою будь до кого: США (хоча це партнер), Росії (менш дружньої), трудового мігранта чи навіть євробюрократів тощо. Але разом з тим він може бути і джерелом надії, підґрунтям пошуку більш життєздатного співжиття. Відповідно, завдання національних урядів ЄС – спрямовувати тривоги європейців в конструктивні рішення, уникаючи надмірного страху, який є більш небезпечним та менш контрольованим.

Наприклад, опитування в Німеччині доводять, що стереотипне сприйняття України рухається між такими образами, як Крим, війна, криза, корупція. «Інші повідомлення до німецької преси майже не потрапляють. Можливо, ще корупція та затримка реформ. Але про вже досягнуте, про нові перспективи для молоді ніхто нічого не знає» [Шуман 2018: 21].

Такий негативний контекст, не без допомоги російської інформаційної війни, формує образ України серед європейців лише з негативної точки зору, ставлячи нашу країну в захисну позицію: виправдання, пошук контраргументів, переконання у зворотному.

Саме тому окремі експерти зазначають про необхідність поширення позитивної інформації, про чіткі проєвропейські цінності й орієнтири українців, прагненням боротись за свою країну і зовнішньополітичний вибір, вражаюче ставлення до самоорганізації волонтерського руху та потужного розвитку громадянського суспільства, достатньо вільних засобів масової інформації та сильної армії.

Відповідно, Україна в середньостроковій перспективі успішно проводить зовнішню політику на рівні провладних еліт, але негативно дискредитована на рівні пересічних громадян.

Якщо це повернути в інший напрямок і зосередитися на неймовірному потенціалі України, переважна більшість якої налашто-

вана проєвропейськи, то ми говоритимемо про країну, яка переживає докорінні зміни та може істотно зміцнити ЄС [Шуман 2018: 21].

Адже говорити про те, що інтеграція чи навіть об'єднання Європи автоматично створили толерантніше, доброзичливіше та космополітичніше суспільство, не варто. Так створюється дилема між старими національними державами та новоствореним ЄС, ґрунтуючись лиш на територіальних засновках.

Більшість дослідників переконані в необхідності розширення ЄС на Схід, включаючи Україну в сферу своїх геополітичних інтересів, але й, таким чином, пошук власного цілісного уявлення по своє майбутнє на континенті, свою роль в новому світовому порядку, свою модель політико-економічного розвитку.

До прикладу, заради власних інтересів ЄС Німеччині, як лідеру Європи, треба «посилено працювати над європейською інтеграцією України». Це стосується, зокрема, чотирьох свобод внутрішнього ринку ЄС: вільного переміщення товарів, вільного переміщення осіб, а також свободи ринку праці та ведення господарської діяльності [Шуман 2018: 77].

Адже проблеми в ЄС набагато ширші: переговори по імміграції, права громадянства, які відбивали національні побоювання щодо порушення «чужинцями» чистоти й цілісності «вітчизни», формування ліній між тими, хто всередині, й тими, хто назовні. Таке ставлення стримує ЄС в розвитку, робить географічний детермінізм (прив'язаність до етносу, тиранія місця, природних обставин та батьківщини) визначальним для європейців, ніж необхідність будувати альтернативний простір в змаганнях за глобальне лідерство.

ЄС має стати «постнаціональною географією», діаспорною Європою взаємовиключних, мінливих і тимчасових ідентичностей, ареною нескінченного змішання й гібридності, місцем, на яке ніхто не зможе виключно претендувати, і з якого ніхто не може бути автоматично виключений, коротше кажучи, космополітичним суспільством [Геффернен 2011: 397].

З. Бжезинський висловлює схожу позицію, коли намагається спрогнозувати розвиток Європи через 30-40 років, й доводить, що

відбутися вона може лише будучи остаточно визначеною щодо Сходу. Вагання призведуть не просто до втрати домінуючих позицій ЄС, а й до втрати глобального лідерства.

На його думку, половина геополітичного Заходу відсторонена від активної участі в забезпеченні світової геополітичної стабільності. У час, коли новій світовій ієрархії влади бракує стійкості та спільного бачення майбутнього, Захід може успадкувати глобальний безлад і політичний екстремізм [Бжезинський 2011: 35].

Відповідно, Європейський Союз повинен керуватися геополітичною доцільністю та стратегіями розвитку регіону для збереження глобальної суб'єктності, а не локальними геоекономічними інтересами. Він мусить враховувати громадську думку та ставлення власних громадян до втілення інтеграційної політики щодо України, однак діяти як визначений в концепції власного розширення актор міжнародних відносин, агітуючи за потенціал й нівелюючи страхи націй.

Висновки.

Отже, геополітичний простір Євразії, де прагнуть домінувати об'єднаний Європейський Союз, Росія і Китай, а США просувають свої інтереси на континенті загалом, перебуває у форматі обґрунтування детермінованої та стратегічно обумовленої програми розвитку ЄС – це пошук власної колективної ідентифікації для спільного майбутнього. Внутріполітичні протистояння між країнами-учасниками союзу щодо спільних правил фінансового і конституційного домінування Брюсселя над національними урядами, періодичні соціально-політичні та економічні кризи, змушують аналітиків обґрунтовувати причини та шукати шляхи розв'язання локальних та глобальних проблем в ЄС.

У дослідженні був здійснений аналіз двох важливих напрямків – це виявити значення місця і ролі України в орбіті геополітичних інтересів Європейського Союзу, що було доведено через визначення найважливіших позитивних сторін та переваг інтеграції України в сферу політики ЄС. Також досліджено сприйняття та громадська думка європейців щодо інтеграційної перспективи сучасної

України, яка часто проявляється через негативне забарвлення, через меседжі російських інформаційних повідомлень, через страхи європейців втратити той рівень стабільності й безпеки, який був досягнутий за десятиліття співжиття суверенних націй.

Відповідно, Європейський Союз, як і Росія, не може визначити своє геополітичне майбутнє без вирішення українського питання. ЄС буде приречений на невизначеність як всередині власної політики співжиття, так і реалізації зовнішньополітичного домінування як геостратегічного актора міжнародних від-

носин. Україна здатна посилити позиції актора ґрунтуються на поєднанні політичної волі українців, безпековому, енергетичному, демографічному, інтелектуальному та технологічному потенціалі нації, що прикриває східні кордони стабільного та безпечного життя Європи.

Подальші дослідження будуть спрямовані на обґрунтування цивілізаційного вибору Західного геополітичного вектору України, переваг та недоліків нормативно-правового регулювання даного питання.

Бібліографічні посилання

- Бжезінський, З. (2012). *Стратегічне бачення: Америка і криза світової влади*. Перекл. з англ. Г.Лелів. Львів: Літопис.
- Боррель, Ж. (2021). *ЄС виділив Україні з 2014 року 16 млрд євро на реформи – більше, ніж іншим країнам*. Дата публікації 21.04.2021. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://mind.ua/news/20225126-borrel-es-vidiliv-ukrayini-z-2014-roku-16-mlrd-evro-na-reformi-bilshe-nizh-inshim-krayinam> (дата звернення 21.11.2021)
- Геополітичні орієнтації жителів України: червень 2021*. [Електронний ресурс]. Київський міжнародний інститут соціології. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1054&page=1> (дата звернення 21.11.2021)
- Геффернен, М. (2011). *Значення Європи. Географія та геополітика*. К.: Дух і Літера.
- Горбулін, В. (2017). *Хроніки передбачень: 2006-2017*. Харків: Фоліо.
- Дурнов, Є., Сокур, Ю. (2020). *Особливості геополітичного розташування України. Анексія в європейському геополітичному просторі: науководовідкове видання*. Київ: «Видавництво Людмила».
- Манжола, В.А., Андрущенко С.В., Денисенко, К.Ю. (2011). Україна у європейському геополітичному середовищі. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*, 100(1), 37-48.
- Муазі, Д. (2018). *Геополітика емоцій. Як культури. Геополітичні та геоекономічні інтереси | страху, приниження та надії змінюють світ*. К.: Брайт Стар Паблішинг.
- Снайдер, Т. (2020). *Шлях до несвободи: Росія, Європа, Америка*. Львів: Човен.
- Тодд, Е. (2006). *Після імперії. Есе про загивання американської системи*. Пер. з франц. З.Борисюк. Л.: Кальварія.
- Фуше, М. (1999). *Європейская республика: Исторические и географические контуры: Эссе*. М.: Междунар. отношения.
- Шульга, О. (2021). Геополітичні настрої українського суспільства. *Дзеркало тижня*, 21.04.2021. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/international/heopoliticheskie-nastroenija-ukrainskoho-obschestva.html> (дата звернення 21.11.2021)
- Эмерсон, М. (2001). *Слон и медведь: Европейский Союз, Россия и их ближайшее зарубежье*. М.: СЕРС.

References

- Borell, J., (2021). *YeS vydilyv Ukraini z 2014 roku 16 mlrd yevro na reformy – bilshe, nizh inshym krainam* [The EU has allocated 16 billion euros to Ukraine since 2014 for reforms - more than other countries]. Data publikatsii 21.04.2021. Retrieved November 21, 2021 from <https://mind.ua/news/20225126-borrel-es-vidiliv-ukrayini-z-2014-roku-16-mlrd-evro-na-reformi-bilshe-nizh-inshim-krayinam> (in Ukrainian)
- Brzezinski, Z. (2012). *Stratehichne bachennia: Ameryka i kryza svitovoi vlady* [Strategic Vision: America and the Crisis of Global Power]. L: Litopys, 2012. (in Ukrainian)
- Durnov, Ye. & Sokur, Yu. (2020). *Osoblyvosti heopolitychnoho roztashuvannia Ukrainy. Aneksiia v yevropeiskomu heopolitychnomu prostori: naukovodovidkove vydannia* [Features of the geopolitical

- location of Ukraine. Annexation in the European geopolitical space: a scientific publication]. Kyiv: «Vydavnytstvo Liudmyla». (in Ukrainian)
- Emerson, M. (2001). *Slon y medved: Evropeiskyi Soiuz, Rosssiya y ykh blyzhaishee zarubezhe* [Elephant and bear: European Union, Russia and their near abroad]. M.: CEPS. (in Russian)
- Fushe, M. (1999). *Evropeiskaia respublika: Ystorycheskye y heohrafycheskye kontury: Esse* [European Republic: Historical and Geographical Contours: Essays]. M.: Mezhdunar. otnosheniya. (in Russian)
- Heffernan, M. (2011). *Znachennia Yevropy. Heohrafiia ta heopolityka* [The Meaning of Europe. Geography and geopolitics]. K: Dukh i litera. (in Ukrainian)
- Heopolitychni oriientatsii zhyteliv Ukrainy: cherven 2021* [Geopolitical orientations of the people of Ukraine: June 2021] (2021). Kyiv International Institute of Sociology. Retrieved November 21, 2021 from <https://www.kiis.com.ua/?lang=eng&cat=reports&id=1054&page=1> (in Ukrainian)
- Horbulin, V. (2017). *Khroniky peredbachen: 2006-2017* [Chronicles of predictions: 2006-2017]. Kharkiv: Folio. (in Ukrainian)
- Manzhola, V., Andrushchenko S. & Denysenko K. (2011). Ukraina u yevropeiskomu heopolitychnomu seredovyshti [Ukraine in the European geopolitical environment]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*, 100(1), 37-48. (in Ukrainian)
- Muazi, D. (2018). *Heopolityka emotsii. Yak kultury. Heopolitychni ta heoekonomichni interesy | strakhu, prynyzhennia ta nadii zminiuiut svit* [Geopolitics of emotions. As a culture. Geopolitical and geoeconomic interests of fear, humiliation and hope are changing the world]. K.: Brait Star Pabliishynh. (in Ukrainian)
- Shulha, A. (2021). Heopolitychni nastroi ukrainskoho suspilstva [Geopolitical attitudes of the Ukrainian suspension]. *Dzerkalo tyzhnia*, 21.04.2021. Retrieved November 21, 2021 from <https://zn.ua/ukr/international/heopoliticheskie-nastroenija-ukrainskoho-obshchestva.html> (in Ukrainian)
- Snyder, T. (2018). *Shliakh do nesvobody: Rosiia, Yevropa, Ameryka* [The road to Unfreedom: Russia, Europe, America]. Lviv: Choven. (in Ukrainian)
- Todd, E. (2006). *Pislia imperii. Ese pro zahnyvannia amerykanskoj systemy* [After the empire. An essay on the decay of the American system]. Per. z frants. Z.Borysiuk. L.: Kalvariia. (in Ukrainian)

**EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY,
SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES**

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN [2618-1282](#) (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Валерій Іванович Кремена

Кандидат історичних наук, доцент кафедри політології, Дніпровський національний університет імені Олеса Гончара, пр. Гагаріна, 72, Дніпро, 49010, Україна

E-mail: valerijkremena@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6274-3403>

Valerii Ivanovych Kremena

PhD in Historical Science, Associate Professor of Political Science Department, Oles Honchar Dnipro National University, Gagarina ave., 72, Dnipro, 49000, Ukraine

УДК 329 (477)

**ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО РЕКРУТИНГУ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ:
НА ПРИКЛАДІ МІСЦЕВИХ ВИБОРІВ 2015, 2020 РОКІВ**

Received 18 November 2021; revised 12 December 2021; accepted 15 December 2021

DOI: [10.15421/342124](https://doi.org/10.15421/342124)

Анотація

Визначено особливості процесу рекрутингу українських політичних партій на прикладі місцевих виборів 2015, 2020 років. Доведено, що новітні підходи до рекрутингу до політичних партій впливають на ефективне забезпечення виборчих прав громадян, впровадження гендерної квоти у виборчих списках.

Констатується, що сучасне зовнішнє середовище, у якому діють політичні партії, особливо українські, є вкрай турбулентним, невизначеним і нестійким. Тому в ньому не можуть бути ні ефективними, ні результативними традиційні українські політичні партії з їх застарілою ієрархічною структурою.

Визначається, що місцеві еліти розглядають нову виборчу систему як інструмент парламентських партій для консолідації навколо них популярних локальних лідерів. Підкреслюється, слабкий рівень розвитку місцевих організацій політичних партій, що спричиняє ризики централізованого контролю партійних лідерів за місцевим політичним процесом. Аналізується спроможність традиційних політичних організацій елітних груп адекватно діяти у швидкозмінних, невизначених і турбулентних умовах сучасного інформаційного суспільства.

Доводиться важливість запровадження процедури відкликання депутатів місцевих рад. Вбачається, що поширення пропорційної виборчої системи на відносно невеликі громади політичні партії отримує потужний механізм впливу на обраних осіб у системі місцевого самоврядування.

Визначається, що успіх партій нового покоління, створених з нуля або побудованих шляхом реорганізації старих у майбутньому визначатиме вибір їхніми лідерами найбільш оптимальної з множини можливих горизонтальних структур.

Вбачається, що у міру розвитку організації та набуття її членами позитивного досвіду, сформується нова організаційна культура, яка укріпиться і зможе сама підтримувати своє відтворення та активувати всіх членів організації для забезпечення максимально прозорих демократичних практик в реалії суспільно-політичного життя українців.

Ключові слова: *нова політична партія, рекрутинг до політичних партій, селективний процес, представницька демократія, кандидати, внутрішньопартійна демократія, добір кандидатів, відкликання депутатів.*

**Features of modern recruitment of Ukrainian political parties:
on the example of local elections in 2015, 2020**

Abstract

The peculiarities of the process of recruiting Ukrainian political parties on the example of the 2015, 2020 local elections are determined. It is proved that the latest approaches to recruitment to political parties affect the effective provision of voting rights of citizens, the introduction of a gender quota in the electoral rolls.

It is stated that the current external environment in which political parties, especially Ukrainian ones,

operate is extremely turbulent, uncertain and unstable. Therefore, traditional Ukrainian political parties with their outdated hierarchical structure can be neither effective nor efficient in it.

It is determined that local elites view the new electoral system as a tool for parliamentary parties to consolidate popular local leaders around them. It is emphasized that the level of development of local organizations of political parties is weak, which causes risks of centralized control of party leaders over the local political process. The ability of traditional political organizations of elite groups to act adequately in the rapidly changing, uncertain and turbulent conditions of the modern information society is analyzed.

The importance of introducing the procedure for recalling deputies of local councils is proved. It is seen that the extension of the proportional electoral system to relatively small communities of political parties will receive a powerful mechanism for influencing elected officials in the system of local self-government.

It is determined that the success of the new generation of parties created from scratch or built by reorganizing the old ones in the future will determine the choice of their leaders of the most optimal of the many possible horizontal structures.

It is seen that as the organization develops and its members gain positive experience, a new organizational culture will be formed, which will strengthen and be able to support its own reproduction and activate all members of the organization to ensure the most transparent democratic practices in the socio-political life of Ukrainians.

Key words: *new political party, recruitment to political parties, selective process, representative democracy, candidates, intra-party democracy, selection of candidates, recall of deputies.*

Особенности современного рекрутинга украинских политических партий: на примере местных выборов 2015, 2020 годов

Аннотация

Определены особенности процесса рекрутинга украинских политических партий на примере местных выборов 2015, 2020 годов. Доказано, что новейшие подходы к рекрутингу политических партий влияют на эффективное обеспечение избирательных прав граждан, внедрение гендерной квоты в избирательных списках.

Констатируется, что современная внешняя среда, в которой действуют политические партии, особенно украинские, крайне турбулентна, неопределенна и неустойчива. Поэтому в ней не могут быть ни эффективными, ни результативными традиционные украинские политические партии с их устаревшей иерархической структурой.

Определяется, что местные элиты рассматривают новую избирательную систему как инструмент парламентских партий для консолидации вокруг них популярных локальных лидеров. Подчеркивается, слабый уровень развития местных организаций политических партий, что влечет за собой риски централизованного контроля партийных лидеров за местным политическим процессом. Анализируется способность традиционных политических организаций элитных групп адекватно действовать в быстро меняющихся, неопределенных и турбулентных условиях современного информационного общества.

Доказывается важность введения процедуры отзыва депутатов местных советов. Предполагается, что распространение пропорциональной избирательной системы на относительно небольшие политические партии получит мощный механизм влияния на избранных в системе местного самоуправления.

Определяется, что успех партий нового поколения, созданных с нуля или построенных путем реорганизации старых в будущем, будет определять выбор их лидерами наиболее оптимальной из множества возможных горизонтальных структур.

Считается, что по мере развития организации и обретения ее членами положительного опыта сформируется новая организационная культура, которая укрепитя и сможет сама поддерживать свое воспроизводство и активировать всех членов организации для обеспечения максимально прозрачных демократических практик в реалии общественно-политической жизни украинцев.

Ключевые слова: *новая политическая партия, рекрутинг в политические партии, селективный процесс, представительская демократия, кандидаты, внутрипартийная демократия, отбор кандидатов, отзыв депутатов.*

Постановка проблеми.

Дослідження методів відбору кандидатів до сучасних українських політичних партій є важливим з багатьох причин.

У якийсь момент більшість з нас опинилися в групі, яка намагається вирішити проблему, наприклад, вибрати ресторан чи кіно для відвідування, або завершити великий проєкт у школі чи на роботі. Члени групи, ймовірно, мали різні думки щодо того, що потрібно робити. Деякі, можливо, навіть відмовилися допомогти прийняти рішення або виконати його, коли воно було прийняте. Треті, можливо, були готові дотримуватися цього, але були менш зацікавлені в тому, щоб зробити свій внесок у працездатне рішення. Через цю розбіжність у певний момент комусь із групи довелося знайти спосіб прийняти рішення, домовитися про компроміс і зрештою виконати роботу, необхідну групі для досягнення своїх цілей.

Така проблема колективних дій дуже поширена в суспільствах, оскільки групи та цілі суспільства намагаються вирішити проблеми або розподілити дефіцитні ресурси. У сучасній політиці розвинутих держав такі проблеми зазвичай вирішуються двома важливими типами організацій: групами інтересів і політичними партіями. Є багато груп за інтересами, усі з думками про те, що треба робити, і бажанням впливати на політику. Оскільки вони, як правило, офіційно не пов'язані з жодною політичною партією, вони, не маючи труднощів у співпраці з жодною з основних партій. Але в якийсь момент суспільство має знайти спосіб прийняти всі ці думки і перетворити їх на рішення реальних проблем. Ось де вступають політичні партії. По суті, політичні партії – це групи людей зі схожими інтересами, які працюють разом над створенням та впровадженням політики. Вони роблять це, перемігши на виборах, здобувши контроль над урядом. Партійні платформи спрямовують членів законодавчих органів в розробці законопроектів. Партії направляють запропоновані закони через парламенти і інформують членів партії, як вони мають голосувати з важливих питань. Політичні партії також висувають кандидатів на представницькі посади на різних рівнях.

Нарешті, вони координують політичні кампанії та мобілізують виборців.

Політичні партії як механізми рекрутування правлячих еліт та лідерів державного рівня є структурами, які здійснюють діяльність з відбору, висування та просування претендентів на депутатські посади в представницьких органах державної влади та на виборні посади президента країни та голів регіональної виконавчої влади, які використовують у своїй рекрутаційній діяльності конкретні норми, процедури.

Партії як суб'єкти рекрутування правлячих еліт та лідерів здійснюють рекрутаційну діяльність у рамках виборного каналу при формуванні представницького сегменту правлячих еліт та рекрутуванні лідерів керівників загальнонаціонального та регіонального рівнів влади та в рамках парламенту (у парламентських республіках) при формуванні уряду. Роль партій як головних суб'єктів відбору та висування кандидатів у рамках виборного каналу за основної ролі виборів у рекрутуванні парламентських еліт та лідерів – державних керівників загальнонаціонального та субнаціонального рівнів – ще одна важлива характеристика партій як рекрутерів у демократичних політичних системах.

За останні роки незалежної України посилювалися процеси недовіри до політичних партій, нестабільності партійної системи, в якій постійно змінюються лідери, відбуваються злиття і розколи, політичні «самогубства» і недружні «поглинання», хистка, непрозора й недемократична структура самих партій, які будуються, головним чином, навколо публічної постаті лідера та/або джерела фінансування.

Тому, сьогодні найважливішим є уявлення про те, хто і як має представляти суспільні інтереси, враховувати думки виборців щодо відбору кандидатів на стадії внутрішньопартійної номінації, внутрішньопартійного селективного процесу.

Об'єктом дослідження є політичні партії України.

Предметом дослідження є особливості процесу рекрутингу до українських політичних партій.

Мета статті полягає в тому, щоб визначити особливості процесу рекрутингу до українських політичних партій на прикладі місцевих виборів 2015, 2020 рр.

Звертаючись до джерельної бази дослідження, слід наголосити, що партії як аристократичні угруповання досліджувалися ще давньогрецькими філософами та управлінцями і мислителями доби Просвітництва та Нової доби, до фундаментальних досліджень появи партіологічної науки.

Аналіз літератури.

В контексті соціально-економічних змін суспільної структури, на розв'язання проблем пошуку персоналу звертали увагу у своїх дослідженнях такі зарубіжні вчені, як І.Ансофф, Ф.Беккер, П.Друкер, Г.Кунц, М.Мескон, Ф.Хедоурі, С.О'Донел, Т.Пітерс, Г.Саймон. Ці проблеми цікавили і вітчизняних науковців: С.Бандуру, Д.Богиню, О.Грішнову, В.Данюка, А.Колота, Н.Лук'янченко, В.Нижника, І.Петрову, М.Семикіну, Г.Щокіна, О.Крушельницьку, Л.Балабанову, О.Стельмашенко та інших. Однак, у сучасних політологічних дослідженнях бракує досліджень існуючих процесів рекрутингу до політичних партій за часів турбулентних змін суспільно-політичного життя.

Серед вітчизняних дослідників лише Розумний М.М. та Павленко І.А. займалися поясненням інституційної розбудови політичних партій в Україні у прив'язці до особливостей загальнополітичного процесу та процесів рекрутингу.

Виклад основного матеріалу.

На думку Крюкова І.: «Партії як суб'єкти рекрутування правлячих еліт та лідерів здійснюють рекрутаційну діяльність у рамках виборного каналу при формуванні представницького сегменту правлячих еліт та рекрутуванні лідерів керівників загальнонаціонального та регіонального рівнів влади та в рамках парламенту (у парламентських республіках) при формуванні уряду. Роль партій як головних суб'єктів відбору та висування кандидатів у рамках виборного каналу за основної ролі виборів у рекрутуванні парламентських еліт та лідерів – державних керівників загальнонаціонального та субнаціонального рівнів – ще

одна важлива характеристика партій як рекрутерів у демократичних політичних системах» [Актуальні питання 2021].

Крюков І. підкреслює важливу закономірність: «При цьому остаточне рішення щодо попадання/непопадання до правлячої еліти кандидатів, відібраних партіями, в умовах конкурентних, альтернативних виборів роблять виборці. Тому партії як рекрутери змушені орієнтуватися не лише на власний інтерес провести того чи іншого кандидата в еліту, а й на виборців – їхні інтереси уявлення про те, хто і як має представляти їхні інтереси, враховувати думки виборців щодо відбору кандидатів на стадії внутрішньопартійної номінації» [Актуальні питання 2021].

Розглядаючи особливості сучасного політичного рекрутингу слід відзначити комплексність та багатогранність даного процесу.

На думку дослідників Хитрої О.В., Чаплій А.В.: «З одного боку, рекрутинг – це процес створення баз даних. Особливу увагу слід приділити повному опису вакансії, що містить назву посади, опис обов'язків, інформацію про винагороди й пільги, а також рекрутерську інформацію. Така інформація є орієнтиром під час підбору кандидата та характеризує його біографію, освіту, професійно-кваліфікаційні характеристики, досвід роботи, фізичні дані, особистісні риси і здібності, інтелект, інтереси, мотиви переходу для роботи до замовника, а також галузь і підприємства, з яких найкраще винайняти кандидата; сюди ж входить інформація про саме підприємство, його корпоративну культуру, умови праці, питання для проведення інтерв'ю тощо. Для формалізації оцінки кандидатів складається професіограма, яка містить відомості, що характеризують професійну діяльність та описують вимоги до кандидата [Хитра, Чаплій 2019]. З іншого боку, рекрутинг – це розроблення процедури залучення і первинного підбору персоналу. Елементами рекрутингу є виявлення потреби в працівникові, аналіз ринку праці, залучення персоналу, відсіювання за допомогою співбесід, професійне оцінювання за допомогою психологічних методів, відбір оптимального кандидата, процес вступу на посаду й адаптація...» [Хитра, Чаплій 2019]. На вирішення

процесуальних етапів під час рекрутингової діяльності політичної партії спрямовані сучасні інформаційно-комунікаційні технології. Так, зокрема більшість політичних партій, що приймали участь у місцевих виборах на своїх вебсайтах розміщували електронні анкети для рекрутування нових членів, потенційних кандидатів.

«Рекрутинг умовно поділяється на кілька типів [Nazan, Rahat 2010]: хедхантинг – це механізм переманювання співробітників інших компаній (як правило у конкурентів). Є найдорожчою послугою рекрутингових агентств та найбільш затребуваною; масовий набір персоналу – здійснюється внаслідок відкриття компанії, організації, фірми або філії (наприклад відкриття нового магазину або супермаркету). Вартість послуг рекрутера в такому випадку значно нижча, ніж при хедхантингу; класичний рекрутинг – мається на увазі стандартний пошук ідеального кандидата, без обмежень за джерелами пошуку та методів залучення потенційного працівника; Е-рекрутинг – це досить новий метод пошуку персоналу за допомогою залучення Інтернет-ресурсів» [Nazan, Rahat 2010].

Як бачимо, сучасні політичні партії України на виборчих кампаніях 2015, 2020 років знаменували собою новий етап у розвитку партійного будівництва, новий етап у розвитку селекційних процесів із добору кандидатів. Вагому роль у даних процесах відіграли інформаційні технології, тобто більша частка рекрутингової діяльності припала на Е-рекрутинг. На перевагу застосування даного методу рекрутування виступають наступні фактори: економія часу та ресурсів, швидкість проходження етапів селективного процесу (від подачі анкети до онлайн-співбесіди) та ін. Е-рекрутинг на виборах 2015, 2020 рр. знаменував собою перманентний, методично обґрунтований, багатоетапний і багатогранний процес реалізації взаємопов'язаних заходів із наймання, відбору, добору, оцінювання, розстановки та адаптації партійних кадрів.

«В Україні зараз налічується понад 360 політичних партій. Лише цього виборчого року зареєстрували 12 нових політсил, а 50 – змінили свої назви. Масове перейменування

партій є загальною тенденцією напередодні виборів, що свідчить про слабкість партбудівництва в Україні» [Фросіняк 2021].

«Майдан і подальші політичні зміни в Україні утворили нову систему координат. Кризовий період 2014-2015 рр. був позначений черговою партійною ротацією у «вищій лізі» української політики. Зійшла з політичної арени найпотужніша за всі часи незалежності партійна структура, що посідала нішу «партії влади» – Партія Регіонів. Відійшла на політичний маргінес КПУ. Ще раніше фактично завершило своє існування об'єднання «помаранчевих сил» під брендом «Нашої України». Однією з тенденцій пост революційного партійного розвитку в Україні є зростання кількості політичних проектів з громадських рухів (таких, як: «Об'єднання «Самопоміч», «Громадський рух «Народний контроль», «Громадянський рух «Спільна Справа», «Сила людей», «Воля»), або широке залучення старими партійними проектами представників громадянського суспільства. Все це є відповіддю на запит суспільства на «нові обличчя» у політиці та сплеск довіри до громадських організацій на фоні багаторічної недовіри до урядових організацій. Зміни, яких партійна система України почала зазнавати після Революції Гідності продовжуються і сьогодні, що засвідчили результати останніх виборів до місцевих органів влади 2015, 2020 років» [Фросіняк 2021].

Більшість політологів фіксують певну кризу парламентських партій. «Зокрема, – Радикальної партії Олега Ляшка та «Народного Фронту», який взагалі відмовився від участі в місцевих виборах. Основною причиною цього стало падіння популярності та рівня довіри до переможців парламентських виборів 2014 р. Організаційно не готовим до виборів виявилось «Об'єднання «Самопоміч», яке в деяких регіонах, внаслідок відсутності власних реально функціонуючих місцевих осередків, використало тактику франчайзингу (надання власного партійного імені місцевим зацікавленим суб'єктам, що в реальності ніяк з партією не пов'язані. Другою головною характеристикою, яку виявили вибори 2015 р., є значна атомізація партійного простору України.

Додатковим стимулом тут стала нова виборча система, яка унеможливила участь у виборах кандидатів не від партій».

«Тенденцією у розвитку партійного поля України, яку засвідчили останні місцеві вибори, стала реанімація ідеологічних політичних проектів. На даному етапі – лише праворадикального спектру (успіх ВО «Свобода»). Українські «ліві» перебувають у кризі. Партійні проекти «СОЦІАЛІСТИ» та «Нова держава» отримали незначне представництво переважно на районному рівні і лише в окремих областях» [Фросіняк 2021].

«Мало результативним виявилось задіяння раніше ефективних технологій розкручування на виборах через масовану пропаганду «нових облич» (проте без попередньої історії громадянської активності!), з метою зробити ці «обличчя» впізнаваними (партія «Рух за реформи» С.Думчева в Києві)» [Фросіняк 2021].

Попри описану вище концентрацію голосів виборців навколо потужних політичних партій різних рівнів, необхідно зазначити, що місцеві ради після виборів 2020 року залишаються досить розрізненими щодо партійного представництва. У 2020 році кількість партій, які отримали менше 100 мандатів по Україні, становила 76 зі 111 партій, які мають депутатів, тобто 69%. Для порівняння, у 2015 році таких партій було 62 із 89, тобто 70%. В обласні ради восьмого скликання пройшли в середньому по 6 партій, тоді як у 2015 році їх було 7. Таким чином, обласні ради, як і міські ради обласних центрів (середня кількість представлених партій – 6) залишаються досить фрагментованими. Наразі сформувався цікава тенденція щодо політичного вибору місцевих еліт. За змішаної системи виборів більшість представників місцевих еліт балотувалися як самовисуванці, а інша частина намагалася забезпечити собі висування від парламентських партій або партій, які дещо не дотягували до парламенту. Лише деякі з них мали власні регіонально орієнтовані партійні проекти, а у 2020 році регіональні еліти все більше віддавали перевагу створенню власних партійних проектів. Тому кількість регіональних політичних партій зросла у рази. Особливо важливо, що чимало з них стали

одними з найуспішніших учасників місцевих виборчих перегонів, посунувши загальнонаціональні позапарламентські політичні партії, які раніше успішно пропонували себе на місцях як засіб проходження місцевих політиків до представницьких органів влади або мали деякий успіх у просуванні представників своїх місцевих партійних осередків здебільшого через мажоритарну систему.

Аналізуючи результати місцевих виборів 2015, 2020 років в Україні, необхідно зазначити про кілька тенденцій, які мають місце у політичному житті країни, зокрема щодо деяких аспектів розвитку партійної системи у регіональному розрізі. Партійний рекрутинг перетворився на методичний ієрархізований та автоматизований процес. На допомогу у здійсненні селективного добору кандидатів до партійних організацій прийшли новітні інформаційні технології, що надали можливість звести до мінімуму корупційну складову, максимально зробити прозорими процеси добору для громадськості, доступність також стала не менш вагомим фактором у подальшій легалізації партійної організації. За результатами місцевих виборів 2020 р., відбуваються якісні зміни у партійних структурах, що згодом відбивається на функціонуванні обраних органів влади. Так, обрані кандидати являють собою осіб, що є високоосвіченими та професіоналами у своїй діяльності, авторитетними особами, що у випадку розвитку місцевих громад відіграє вирішальну роль.

Висновки.

Аналізуючи викладене, доходимо висновку про те, що зміна виборчої системи на місцевих виборах внаслідок ухвалення Виборчого кодексу України мала визначальне значення для концентрації голосів виборців навколо регіональних політичних партій. Зокрема, місцеві політичні еліти усіх громад і територій із кількістю виборців понад 10 тисяч осіб отримали вибори за пропорційною системою і були змушені буквально протягом двох місяців юридично, організаційно, фінансово забезпечити власну участь у виборах. Застосування новими політичними силами Е-рекрутингу дозволило в найкоротші терміни на максимально якісному рівні здійснити

процедури добору кандидатів. Отже, у більшості регіонів України виникли нові політичні проекти, які об'єднали місцеві еліти від рівня однієї громади до кількох областей. Здебільшого такі проекти створювалися навколо потужного місцевого лідера, який виступав «локомотивом» партії і підвищував її пізнавальність і сприйняття серед виборців.

Нові політичні реалії призвели до зсуву та трансформації усєї партійної системи та появи політичних організацій нового типу. Серед значних змін слід відзначити оновлення правлячої еліти, зростання професіоналізації у прийнятті соціально-відповідальних політичних рішень, зростання рівня довіри до влади.

Бібліографічні посилання

- Electoral Authoritarianism: the dynamics of unfree competitions.* (2006). A.Scедler (ed.). Boulder; L.Lynne Reinner Publishers.
- Hazan, R.Y., Rahat, G. (2010). *Democracy within Parties: Candidate Selection Methods and Their Political Consequences.* Publ. to Oxford Scholarship Online.
- Katz, R.S., Mair, P. (1992). *Party organizations: a Data Handbook of Party Organization in Western Democracies.* 1960-1990. London: SAGE.
- Lundell, K. (2004). Determinants of candidate selection – The degree of centralization in comparative perspective. *Party politics*, 10, 25-47.
- Norris, P. (2006). *Political Recruitment. Handbook of Party Politics.* Ed. by R.S.Katz and W.Crotty. London: SAGE Publication.
- Rahat, G., Hazan, R.Y. (2001). Candidate selection methods. An Analytical Framework. *PARTY POLITICS*, 7(3), 297-322. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://web.pdx.edu/~mev/PS475_FALL_19/Rahat_Hazan_Candidate%20Selection.pdf (дата звернення 16.11.2021)
- What Are Parties and How Did They Form?* (н.д.). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://courses.lumenlearning.com/amgovernment/chapter/what-are-parties-and-how-did-they-form/> (дата звернення 16.11.2021)
- Актуальні питання ... - eir.nuos.edu.ua.* (2021). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://eir.nuos.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/3038/Kravcuk%2041.PDF?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення 16.11.2021)
- Наумік, К.Г., Жилияєва, І.Ю. (2010). Уточнення змісту поняття «рекрутинг» як інструменту гармонізації комунікаційних процесів в організації. *Проблеми економіки*, 2, 56-60.
- Онлайн рекрутинг як сучасний елемент відбору персоналу.* (н.д.). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.wunu.edu.ua/pdf/rob/15-28.pdf> (дата звернення 16.11.2021)
- Партійне законодавство та розвиток політичних партій в Україні.* (2015). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/partii-95fc5.pdf> (дата звернення 16.11.2021)
- Партологія. Навчальний посібник.* (2017). За ред. Обушного М.І. Друге видання, виправлене і доповнене. К.
- Правові засади створення та діяльності політичних партій.* (н.д.). [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://minjust.gov.ua/m/str_17869 (дата звернення 16.11.2021)
- Фросіняк, Р.В. (2021). Місцеві вибори як чинник розвитку регіональних політичних партій в Україні. *Публічне управління та митне адміністрування*, 1(28), 88-93. DOI <https://doi.org/10.32836/2310-9653-2021-1.14>
- Хитра, О.В., Чаплій, А.В. (2019). Особливості застосування рекрутингу в системі управління персоналом підприємства. *Приазовський економічний вісник*, 4(15), 230-238. DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2019-4-38>

References

- Aktualni pyttannia ... - eir.nuos.edu.ua. (2021). Retrieved November 16, 2021 from <http://eir.nuos.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/3038/Kravcuk%2041.PDF?sequence=1&isAllowed=y>.
- Electoral Authoritarianism: the dynamics of unfree competitions.* (2006). A.Scедler (ed.). Boulder; L. Lynne Reinner Publishers.
- Frosiniak, R.V. (2021). Mistsevi vybory yak chynnyk rozvytku rehionalnykh politychnykh partii v Ukraini.

- Publichne upravlinnia ta mytne administruvannia, *I*(28), 88-93. DOI <https://doi.org/10.32836/2310-9653-2021-1.14>
- Hazan, R.Y. & Rahat, G.(2010). *Democracy within Parties: Candidate Selection Methods and Their Political Consequences*. Publ. to Oxford Scholarship Online.
- Katz, R.S. & Mair, P. (1992). *Party organizations: a Data Handbook of Party Organization in Western Democracies*. 1960-1990. London: SAGE.
- Khytra, O.V. & Chaplii, A.V. (2019). Osoblyvosti zastosuvannia rekrutyntu v systemi upravlinnia personalom pidpriemstva. *Pryazovskiy ekonomichnyi visnyk*, 4(15), 230-238. DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2019-4-38>
- Lundell, K. (2004). Determinants of candidate selection – The degree of centralization in comparative perspective. *Party politics*, 10, 25-47.
- Naumik, K.H., Zhyliaieva I.Iu. (2010). Utochnennia zmistu poniattia «rekrutyntu» yak instrumentu harmonizatsii komunikatsiinykh protsesiv v orhanizatsii. *Problemy ekonomiky*, 2, 56-60.
- Norris, P. (2006.) *Political Recruitment. Handbook of Party Politics*. Ed. by R.S.Katz and W.Crotty. London: SAGE Publication.
- Onlain rekrutyntu yak suchasnyi element vidboru personalu*. (n.d.). Retrieved November 16, 2021 from <https://www.wunu.edu.ua/pdf/rob/15-28.pdf>
- Partiine zakonodavstvo ta rozvytok politychnykh partii v Ukraini*. (2015). Retrieved November 16, 2021 from <http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/partii-95fc5.pdf>.
- Partolohiia. Navchalnyi posibnyk*. (2017). Za red. Obushnoho M.I. Druhe vydannia, vypravlene i dopovnene. K.
- Pravovi zasady stvorennia ta diialnosti politychnykh partii*. (n.d.). Retrieved November 16, 2021 from https://minjust.gov.ua/m/str_17869
- Rahat, G. & Hazan, R.Y. (2001). Candidate selection methods. An Analytical Framework. *Party politics*, 7(3), 297-322. Retrieved November 16, 2021 from http://web.pdx.edu/~mev/PS475_FALL_19/Rahat_Hazan_Candidate%20Selection.pdf.
- What Are Parties and How Did They Form?* Retrieved November 16, 2021 from <https://courses.lumenlearning.com/amgovernment/chapter/what-are-parties-and-how-did-they-form/>

**EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY,
SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES**

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN [2618-1282](#) (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

В'ячеслав Володимирович Мироненко

Кандидат технічних наук,
старший науковий співробітник,
Центр воєнно-стратегічних досліджень
Національного університету оборони України
імені І.Черняхівського,
вул. Прорізна 10, Київ 01001, Україна

E-mail: slavik_kiev@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0236-4134>

Vyacheslav Volodymyrovych Myronenko

Candidate of technical sciences, senior researcher,
Military and Strategic Research Centre
National University of Defense of Ukraine named
after I.Chernyakhovsky,
Prorizna Str. 10, Kyiv, 01001,
Ukraine

УДК 327.5 (470+571) (73)

РАКЕТНО-ЯДЕРНІ ПРОГРАМИ У ЕВОЛЮЦІЇ ЗАХІДНОЇ НАУКОВОЇ ДУМКИ

Received 10 October 2021; revised 29 October 2021; accepted 18 November 2021

DOI: 10.15421/342125

Анотація

У статті досліджено особливості політичної думки західних вчених щодо ракетно-ядерних програм. Проведена аналітична інтерпретація підходів західних науковців щодо значення ракетно-ядерних озброєнь у світових політичних процесах. Шляхом застосування компаративного методу визначені позиції дослідників щодо науково-промислового потенціалу держав як спроможності у виробленні ядерного озброєння. Методичним інструментарієм науково-теоретичних та прикладних досліджень у даній статті стали різні методики експертних оцінок, які отримали аналітичну оцінку щодо об'єктивності висновків кваліфікованих експертів зі сфери ракетно-ядерних озброєнь, зокрема зарубіжних підходів. Доведено, що проблеми методичного характеру при застосуванні методу порівняльно-інституціонального аналізу мають другорядне значення, оскільки мета аналізу полягає не в порівнянні оцінок одних і тих же характеристик для формування і розвитку ракетно-ядерних програм, коли суб'єктивізм чи недостатнє урахування ступеню об'єктивності може помітно вплинути на адекватність результату, а виявленні фактори впливу одних характеристик наукових підходів на інші при зіставленні множин оцінок таких характеристик для всіх аналізованих наукових підходів. У статті обґрунтовується, що мета порівняльно-інституційного аналізу буде мати суттєве значення не у порівнянні особливостей підходів європейських і американських вчених, а у виявленні тренда впливу рівня розвитку ракетно-ядерних програм на особливості зовнішньої політики при порівнянні двох множин, кожна з яких містить оцінки відповідної характеристики. І при цьому, в кожній з цих множин серед оцінок для всіх досліджених наукових підходів на відповідних проміжках часу входять оцінки й у підходах як європейських, так і американських дослідників. Показано, що західні науковці розглядають ракетно-ядерні програми у політиці держав у двох напрямках: забезпечення національної безпеки та підтримка миру і міжнародних відносин. Доведено, що відсутність єдності розуміння щодо політичних факторів, які стають каталізаторами розробок і впровадження ракетно-ядерних програм та дискусійності щодо критеріїв визначення політичного потенціалу держав, що можуть реалізовувати дану політику.

Ключові слова: *ракетно-ядерне озброєння, холодна війна, ядерне озброєння, міжнародна політика.*

Nuclear missile programs in the evolution of Western scientific thought

Abstract

The article examines the features of the political thought of Western scientists on nuclear missile programs. An analytical interpretation of the approaches of Western scientists about the importance of nuclear missile weapons in world political processes is carried out. By using a comparative method, the positions of researchers on the scientific and industrial potential of states as an ability in the development of nuclear weapons are determined. The methodological toolkit of scientific, theoretical and applied research in this article

was various methods of expert assessments, which received an analytical assessment of the objectivity of the conclusions of qualified experts from the field of nuclear missile weapons, in particular foreign approaches. It is proved that the problems of a methodological nature when applying the method of comparative institutional analysis are of secondary importance, since the purpose of the analysis is not to compare estimates of the same characteristics for the formation and development of nuclear missile programs, when subjectivity or insufficient consideration of the degree of objectivity. can significantly affect the adequacy of the result, and the identified factors of the influence of some characteristics of scientific approaches on others when comparing the set of estimates of such characteristics for all analyzed scientific approaches. The article substantiates that the goal of the comparative institutional analysis will be of significant importance not in comparing the features of the approaches of European and American scientists, but in identifying the trend in the influence of the level of development of nuclear missile programs on the features of foreign policy when comparing two sets, each of which contains an assessment of the corresponding specifications. And at the same time, in each of these sets, among the estimates for all the studied scientific approaches at the appropriate time intervals, there will be estimates in the approaches of both European and American researchers. It is shown that Western scientists consider nuclear missile programs in the policy of states in two directions: ensuring national security and maintaining peace and international relations. It is proved that the lack of unity of understanding on political factors that become catalysts for the development and implementation of nuclear missile programs and controversy on the criteria for determining the political potential of states that can implement this policy.

Key words: *nuclear missile weapons, cold war, nuclear weapons, international politics.*

Постановка проблеми.

Осмилення проблем значення ракетно-ядерних озброєнь у сучасній світовій політиці значною мірою надає відповіді на питання щодо сучасного світового політичного статус-кво з урахуванням балансу міжнародних відносин. Українські політичні реалії значною мірою стали заручником цих процесів з урахуванням втрати ракетно-ядерного потенціалу на початку 1990-х років минулого століття, тому розуміння позицій вчених провідних західних ядерних держав може пояснити позицію західних партнерів щодо безкомпромісності відносно перетворення української національної ракетно-ядерної програми на без'ядерну концепцію. Тому характеристика підходів науковців, їх еволюція та сучасна концептуалізація виступають актуальною науковою проблематикою.

Стан наукової розробки проблеми.

Дослідження позицій західних вчених щодо ракетно-ядерного озброєння та його значення у світовій політиці стали об'єктом уваги значної кількості науковців. Я.І.Завада, А.І.Кудряченко, ОМ.Салтан, О.І.Попович, П.А.Сіновець, С.В.Юрченко та інші вчені надали характеристику генезі теоретичної концептуалізації ракетно-ядерної політики загалом і по окремих державах зокрема. Водночас даним дослідженням бракує акцентованої наукової уваги досліджуваної проблеми у розрі-

зі бачень західних вчених.

Метою дослідження є історіографічна реконструкція політичної думки західних вчених щодо ракетно-ядерних програм. Завданням статті є аналітична інтерпретація підходів західних науковців щодо значення ракетно-ядерних озброєнь у світових політичних процесах.

Виклад основного матеріалу.

З самого початку ядерної ери дослідники військово-політичних проблем, перш за все в США, зуміли визнати той факт, що в сфері безпеки склалася абсолютно нова ситуація. Ще у 1946 р. відомий американський вчений Бернард Броуді, якого вважають основоположником теорії ядерного стримування, писав про те, що головною метою військового співтовариства в прийдешнє ядерне століття стає не пошук перемоги у війні, а запобігання такої війни. Б.Броуді був упевнений, що протягом наступних 5-10 років СРСР позбавить США монополії на володіння ядерною зброєю і зможе розгорнути такі ж види озброєння в значних кількостях. Основну увагу вчений приділяв питанню створення і зміцнення сил удару у відповідь. Наявність останніх, стверджував він, є потужним стримуючим фактором, що робить агресію проти їхнього власника не тільки вкрай ризикованою, але і абсолютно самогубною. Б.Броуді вважав, що безпека тільки зміцниться, якщо обидві про-

тиборчі сторони будуть мати потужні сили удару у відповідь. У його подальших роботах ця теза отримала подальший розвиток [Brodie 1978: 67].

Практично в той же період (друга половина 1940-х років) в США формувалася концепція стримування, автором якої став американський дипломат, політолог і історик Джордж Фрост Кеннан. Вважається, що його доктрина, викладена в 1947 р в анонімній статті в журналі «Foreign Affairs», лягла в основу цілого ряду важливих дипломатичних і політичних починань США, включаючи «доктрину Трумена», план Маршалла, створення НАТО і ін. Дж. Кеннан розглядав проблему безпеки в першу чергу як політичну, а не воєнну і вирішувати її він пропонував перш за все політичними і економічними методами [Савельєв 2015: 61].

У подальшому однією з комплексних наукових робіт тут слід визнати дослідження К. Уолца, «Поширення ядерної зброї» 1981р. [Waltz 1981]. У ній знайшла відображення концепція, яка в подальшому отримала назву «ядерний світ». Відповідно до неї при певних обставинах ядерна зброя може сприяти стабільності і знижувати ризик ескалації конфліктів. У статті «Витоки війни в теорії неореалізму» К.Уолц називає ядерну зброю великою силою для підтримання миру [Waltz 1988: 624] і вказує, що саме ядерний фактор став однією з найважливіших причин того, що в умовах холодної війни прямого збройного конфлікту між СРСР і США так і не відбулося. Ядерна зброя утримує держави від війни набагато надійніше, ніж звичайні озброєння [Waltz 1988: 625]. У парі конфліктуючих держав, з яких жодна не володіє ядерною зброєю, будь-яка з них готова атакувати другу, якщо ймовірність успіху здається його еліті більшою, ніж вірогідність поразки і непоправного збитку. У парі ж держав, обидва з яких володіють ядерною зброєю, жодне з них не може атакувати, оскільки у їхніх еліт відсутня впевненість, що противник не встигне завдати у відповідь ядерний удар. При цьому наслідки застосування ядерної зброї занадто жахливі, щоб допустити таку можливість, навіть якщо передбачається, що це гарантує перемогу

[Ланцова 2017: 66]. Основна проблема полягає в тому, що ядерні держави повинні знайти спосіб закріпити мирний стан світу, так як в умовах анархічної структури міжнародних відносин неможливо усунути всі причини для воєн. Ядерні держави продовжують конкурувати у військових аспектах. Оскільки кожна держава докладає зусиль для того, щоб посилити власну безпеку, війни можливі. Зброя і стратегії, які полегшують захист держави, а також ускладнюють нанесення наступального удару, знижують ймовірність війни [Waltz 1988: 626].

Сучасні зарубіжні дослідження вирізняє яскраво виражений аналітико-концептуальний характер. Західні вчені, поряд з проблемами дослідження діалектики світової політики, велику увагу приділяють дослідженню фундаментальних основ ідеологічної та військово-політичної парадигми світових ядерних держав, яка пройшла довгий шлях еволюції в ході суперництва в сфері ракетно-ядерних озброєнь. У зв'язку з цим можна відзначити наукові праці В.Берге, Ж-Б.Дюрозеля, Г.Кіссінжера [Берге 1996].

З того періоду, як Президент США Джон Ф.Кеннеді передбачив у 1963 р., що в 70-х роках може існувати «п'ятнадцять, двадцять або двадцять п'ять держав – носіїв ядерної зброї», державні діячі та науковці були здивовані тим, що, за визначенням В.Поттера, темпи розповсюдження ядерної зброї настільки динамічні, ніж передбачалося [Potter, Mukhatzhanova 2010]. Із цього приводу американський дослідник Дж.Хайманс справедливо стверджує, що «основна загадка, яка стоїть перед вивченням розповсюдження ядерної зброї, полягає в тому, чому існує такий великий і стійкий розрив між державами, здатними до ядерної зброї – в даний час їх може бути цілих п'ятдесят», і наявність малої кількості фактичної ядерної зброї у держав, які оснащені ракетно-ядерним озброєнням [Humans 2010: 13]. Вважаючи актуальною дану проблему, значна частина останніх наукових досліджень зарубіжних вчених займалася дослідженням цієї тенденції. Однак основне припущення про те, що все більше і більше держав стали «здатними до ядерної зброї», вирішальним чином залежить

від того, як у наукових підходах можна визначити та виміряти потенціал ядерної зброї.

У сучасних наукових дослідженнях західних політологів аналізується питання щодо здатності держав здійснювати розробки у сфері ракетно-ядерних озброєнь. Пошук закономірностей зосереджений на критеріях, за якими політологи називають держави «ядерно здатними», що надає можливість відповідно стратифікувати такі держави, коли, на погляд С.Саган, заглибитися в методологію, яка використовується в їх дослідженнях [Sagan 2010: 15]. Попереднє і сучасне покоління спеціалістів з розповсюдження ракетно-ядерних озброєнь у своїх дослідженнях ґрунтувалося на методології визначення критеріїв, що використовуються в науковій думці С.Мейєра (1984) [Meurer 1884], а також у дослідженні Дж.Столла «Динаміка розповсюдження ядерної зброї» [Stoll 1996], який здійснив оновлення даних С.Мейєра, ретельно виміряв набір з десяти технічних та економічних критеріїв-показників, серед яких: національна гірничо-діяльність, корінні уранові родовища, металурги, виробництво сталі, будівельна робоча сила, інженери-хіміки, виробництво азотної кислоти, виробничі потужності електротехніки, ядерні інженери, фізики, хіміки та вибухові речовини і електроніка спеціалістів. Дж.Столл на підставі цих критеріїв пропонував сформулювати, як він назвав, «список держав, які мають приховані можливості для виробництва ядерної зброї» [Stoll 1996: 41].

Оскільки Дж.Столл, за його висловлюваннями [Stoll 1996: 44], не мав достатніх можливостей безпосередньо дослідити, чи достатньо кількості або якості ядерних інженерів у державі та спеціалістів з вибухових речовин і електроніки для створення ядерної зброї, С.Мейєр використав два проксі-індикатори: чи держава протягом трьох років експлуатує дослідницький реактор (базові основи для ядерної інженерної експертизи) та чи виробляє держава автомобілі, або зібрані автомобілі та промисловим шляхом виготовлені радіоприймачі і телевізори (базові основи експертизи у галузі вибухівки та електроніки). На основі цього конкретного набору показників С.Мейєр виявив, що 34 держави мали прихо-

вані можливості для створення ядерної зброї ще в 1982 році.

У розвиток даної методології Дж.Столл оновив набір даних С.Мейєра із прихованих, але суттєвою змінних критеріїв, в середині 1990-х: в той час як С.Мейєр вимірював місцеві джерела урану, Дж.Столл просто припустив, що всі держави мають доступ до ядерних матеріалів, стверджуючи, що вони зараз у вільному доступі на світовому ринку. Таким чином, Дж.Столл припустив [Stoll 1996: 46] вирішальний технічний критерій, за яким можна було припустити, що якщо держава має доступ до урану, який після збагачення може бути використаний у програмі ракетно-ядерних озброєнь, така держава може бути потенційно виробником ядерної зброї. На основі отриманого набору даних Дж.Столл стверджував, що станом на 1992 рік 48 держав мали приховані можливості виробництва ядерної зброї.

Інший англійський дослідник Дж.Хайманс [Huymans 2010: 10] прийняв логіку цього аргументу, оновив оцінки підходів Дж.Столла і зазначив, що дані демонструють «величезний розрив між технічним потенціалом і військовою реальністю», виражений контрастом між кількістю держав, які мають можливість виробляти ядерну зброю та кількістю тих, хто насправді це здійснив. Однак держава не може виготовити ядерну зброю, якщо не має високозбагаченого урану або плутонію з великого реактора і зазначене припущення Дж.Столла про те, що будь-яка держава може придбати уран на відкритому ринку, разом із використанням досвіду дослідницьких реакторів як технологій, по суті усуває ці два технічні обмеження.

Дослідники Д.Джо і Е.Гарцке змінили методологічні підходи Дж.Столла, відкинувши три показники Дж.Столла та С.Мейєра (робоча сила в будівництві, виробництво сталі та традиційна національна гірничо-діяльність) на тій підставі, що вони «занадто легкодоступні, щоб бути пороговими», та модифікуючи критерії для необхідних «родовищ урану», включаючи або державу з урановими родовищами на її території, або державу, яка придбала «видобутий уран» для дослідниць-

ких або енергетичних реакторів [Jo, Gartzke 2007: 168].

Проте, хоча вказані дослідники правильно зазначають, що «держави, які не мають базових матеріальних можливостей, будуть виключені з групи потенційних проліфераторів», їх правила визначення критеріїв насправді не трактують фактичного володіння ядерними матеріалами (збагачений уран або плутоній) як необхідну, але недостатню умову для побудови ядерної зброї. Натомість дані дослідники слушно припускають, що «там, де є воля, є спосіб», оскільки їх правила критеріального аналізу призводять до того, що держави характеризуються як «здатні до ядерної зброї», не маючи необхідних ядерних матеріалів для виготовлення навіть однієї бомби [Jo, Gartzke 2007: 169].

Аргументи, що наведені Д.Джо і Е.Гарцке також призвели до висновку інших вчених про те, що Південна Африка не мала можливості створювати ядерну зброю в 2001 році – хоча вона побудувала шість одиниць ракетно-ядерної зброї у 1980-х і після її демонтажу в 1990-х роках все ще підтримувала 450 – 600 кг. високозбагаченого урану відповідно до Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ) [Purkitt, Burgess, Liberman 2002: 188]. Але ж за критеріями Д.Джо і Е.Гарцке, Південна Африка не мала «необхідних» хімічних інженерів та потужностей з виробництва азотної кислоти [May 2001: 114].

Окрім іншого, потрібно зазначити, що не акцентуючи увагу на збагаченому урані та плутонії, недостатність потенційних можливостей щодо спроможності виробництва ядерної зброї, що використовуються Д.Джо і Е.Гарцке, однозначно призводять до недостатньо аргументованих результатів. Приміром, Тринідад і Тобаго (якому «лише» бракує уранових родовищ, «виробленого урану» та будь-якого досвіду дослідницьких реакторів) мали більш високий ступінь отримання ракетно-ядерної зброї в 2001 році, ніж у Північній Кореї, яка лише п'ять років до того здійснила перші випробування ядерної зброї. Єгипет, який мав лише два дослідницькі реактори в 2001 р., мав вищий ступінь отримання ядерної зброї, ніж Південна Африка [Stoll 1996: 182].

Ці проблеми є прикладами дискусійності дослідницької політологічної наукової думки про розповсюдження ядерної зброї у наукових підходах західних вчених. У цьому контексті варто погодитись із А.Монтгомері у тому, що надто часто автори шукають загальновідомі і очевидні критерії, а не збирають дані, що відображають суттєві змінні, що представляють реальний інтерес. Наприклад, науковці, зацікавлені у вимірюванні ядерних можливостей «озброєння», могли б дослідити критерії на основі відповідного досвіду та досвіду виробництва зброї, але замість цього вони використовували раніше існуючі дані про виробництво автомобілів та телебачення [Montgomery, Sagan 2009: 303].

Крім того, у наукових дослідженнях західних вчених часто можна зустріти припущення, наприклад, «відкритий ринок дозволяє всім державам отримувати ядерні матеріали», які мають значний, але не стверджувальний вплив на висновки. Нарешті, більш новіші дослідження про розповсюдження ядерної зброї в політичній науці часто поєднують два аналітично різні підходи під ототожненням такого явища як «здатність до ядерної зброї» до «отримання ядерної зброї», де мова йде, на погляд С.Саган: по-перше, про те, що у першу чергу слід правильно назвати «ядерною самодостатністю» як міру того, наскільки незалежною або самодостатньою може бути потенційна довгострокова програма ядерної зброї; і по-друге, «отримання ядерної зброї» як міра того, як швидко держава могла б розробити ядерну зброю, виходячи з її поточного стану технологічного розвитку, якщо вона це здійснює [Sagan 2010: 24].

Висновки.

Загалом зосереджуючи дослідницьку увагу на придбанні державами необхідних ядерних матеріалів, наукова характеристика існуючого ринку ядерних матеріалів призвела до сильно перебільшеної оцінки того, скільки держав в даний час мають технічні можливості для створення ядерної зброї. Дійсно, відповідною науково невирішеною задачею щодо розповсюдження може бути не те, чому так багато держав, що здатні до ядерної зброї, утримуються від створення ядерної зброї, а

чому так мало держав придбали засоби та технології, необхідні для збагачення урану або переробки плутонію. Станом на 2010р. відомо, що десять держав мають потужності для збагачення урану [World Nuclear Association 2010], а вісім держав мають технологічні потужності з переробки плутонію, лише одна з яких є державою, що не має ядерної зброї

[World Nuclear Association 2010]. Тому у аналізі підходів вчених не вирішеною проблемою є питання щодо незначного рівня розповсюдження технологічних потужностей, що потребує додаткових досліджень економічних аспектів ядерної енергетики та проведення досліджень щодо розвитку режимів контролю ядерного експорту.

Бібліографічні посилання

- Brodie, B. (1978). The development of nuclear strategy. *International Security*, 4, 65-83.
- Hymans, JEC. (2010). The Study of Nuclear Proliferation and Non-Proliferation: Toward a New Consensus? in William C. Potter and Gaukhar Mukhatzhanova, eds., *Forecasting Nuclear Proliferation in the 21st Century*, v. 1: The Role of Theory (Stanford, CA: Stanford University Press, 2010), 13-37
- Jo DJ, Gartzke E. (2007). Determinants of nuclear weapons proliferation. *J. Confl. Resolut*, 51(1), 167-194.
- May, M. (2001). *Verifying the agreed framework*. Cent. Global Secur. Res., Lawrence Livermore Natl. Lab., Cent. Int. Secur. and Coop., Stanford Univ., ed. UCRL-ID-142036, CGSR-2001-001
- Meyer, SM. (1884). *The Dynamics of Nuclear Proliferation*. Chicago: Univ. Chicago Press.
- Montgomery, A.M, Sagan, S.D. (2009). The perils of predicting proliferation. *J. Confl. Resolut*, 53(2), 302-328.
- Potter, W.C., Mukhatzhanova, G. (2010). *Forecasting Proliferation in the 21st Century: the Role of Theory*. Palo Alto, CA: Stanford Univ.
- Purkitt, HE, Burgess, SF, Liberman, P. (2002). Correspondence: South Africa's nuclear decisions. *Int. Secur*, 27(1), 186-194.
- Sagan, SD. (2010). Nuclear latency and nuclear proliferation. See Potter & Mukhatzhanova, 13-37.
- Sagan, Scott D., Potter, W.C., Mukhatzhanova, G. (2010). Nuclear latency and nuclear proliferation. See *Potter & Mukhatzhanova*. Stanford University Press, 13-37.
- Stoll, JR. (1996). *World production of latent nuclear capacity*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://es.rice.edu:80/projects/Poli378/Nuclear/Proliferation> (дата звернення 25.08.2021)
- Waltz, K.N. (1981). *The Spread of Nuclear Weapons: More May Be Better*. *Adelphi Papers 171*. London: International Institute for Strategic Studies.
- Waltz, K.N. (1988). The Origins of War in the Neorealist Theory. *The Journal of the Interdisciplinary History*. (Spring): The Origin and Prevention of Major Wars, 4, 615-628.
- World Nuclear Association. (2010). *Uranium enrichment*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.world-nuclear.org/info/inf28.html> (дата звернення 25.08.2021)
- Ванден Берге, И. (1996). *Историческое недоразумение? «Холодная война» 1917-1990*. М.: Международные отношения.
- Ланцова, И.С. (2017). Теория структурного реализма и проблема распространения ядерного оружия в регионе Северо-Восточной Азии. *Вестник СПбГУ. Политология. Международные отношения*, 1, 64-74.
- Савельев, А.Г. (2015). Стратегическая стабильность и ядерное сдерживание: уроки истории. *Вестник Московского университета. Серия 25 Международные отношения и мировая политика*, 3, 57-74.

References

- Brodie, B. (1978). The development of nuclear strategy. *International Security*, 4, 65-83.
- Hymans, JEC. (2010). The Study of Nuclear Proliferation and Non-Proliferation: Toward a New Consensus? in William C. Potter and Gaukhar Mukhatzhanova, eds., *Forecasting Nuclear Proliferation in the 21st Century*, v. 1: The Role of Theory (Stanford, CA: Stanford University Press, 2010), 13-37.
- Jo DJ, Gartzke E. (2007). Determinants of nuclear weapons proliferation. *J. Confl. Resolut*, 51(1), 167-194.
- Lancova, I.S. (2017). Teorija strukturnogo realizma i problema rasprostraneniya jadernogo oruzhija v regione Severo-Vostochnoj Azii [Structural Realism Theory and the Problem of Nuclear Proliferation in the Northeast Asia Region]. *Vestnik SPbGU. Politologija. Mezhdunarodnye otnosheniya*, 1, 64-74. (in Russian)

- May, M. (2001). *Verifying the agreed framework*. Cent. Global Secur. Res., Lawrence Livermore Natl. Lab., Cent. Int. Secur. and Coop., Stanford Univ., ed. UCRL-ID-142036, CGSR-2001-001
- Meyer, SM. (1884). *The Dynamics of Nuclear Proliferation*. Chicago: Univ. Chicago Press.
- Montgomery, A.M, Sagan, S.D. (2009). The perils of predicting proliferation. *J.Confl. Resolut*, 53(2), 302-328.
- Potter, W.C., Mukhatzhanova, G. (2010). *Forecasting Proliferation in the 21st Century: the Role of Theory*. Palo Alto, CA: Stanford Univ.
- Purkitt, HE, Burgess, SF, Liberman, P. (2002). Correspondence: South Africa's nuclear decisions. *Int. Secur*, 27(1), 186-194.
- Sagan, SD. (2010). Nuclear latency and nuclear proliferation. See Potter & Mukhatzhanova, 13-37.
- Sagan, Scott D., Potter, W.C., Mukhatzhanova, G. (2010). Nuclear latency and nuclear proliferation. See Potter & Mukhatzhanova. Stanford University Press, 13-37.
- Savel'ev, A.G. (2015). Strategicheskaja stabil'nost' i jadernoe sderzhivanie: uroki istorii [Strategic stability and nuclear deterrence: lessons from history]. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Serija 25 Mezhdunarodnye otnoshenija i mirovaja politika*, 3, 57-74. (in Russian)
- Stoll, JR. (1996). *World production of latent nuclear capacity*. Retrieved August 25, 2021 from <http://es.rice.edu:80/projects/Poli378/Nuclear/Proliferation>
- Vanden Berge, I. (1996). *Istoricheskoe nedorazumenie? «Holodnaja vojna» 1917-1990* [Historical misunderstanding? Cold War 1917-1990]. M.: Mezhdunarodnye otnoshenija. (in Russian)
- Waltz, K.N. (1981). *The Spread of Nuclear Weapons: More May Be Better. Adelphi Papers 171*. London: International Institute for Strategic Studies.
- Waltz, K.N. (1988). The Origins of War in the Neorealist Theory. *The Journal of the Interdisciplinary History*. (Spring): The Origin and Prevention of Major Wars, 4, 615-628.
- World Nuclear Association. (2010). *Uranium enrichment*. Retrieved August 25, 2021 from <http://www.world-nuclear.org/info/inf28.html>

**EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY,
SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES**

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN [2618-1282](#) (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Станіслав Валентинович Омельченко

Аспірант кафедри політології,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара,
пр. Гагаріна 72, Дніпро, 49010, Україна

E-mail: Omelchenko.Stas.Valent.09@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5893-0698>

УДК 321.015

Stanislav Valentinovich Omelchenko

Postgraduate student of the Department of
Political Science,
Oles Honchar Dnipro National University,
Dnipro, 72 Gagarina Ave., Ukraine

**ІНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ ПОЛІТИЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ:
БЕЗПЕКОВИЙ ВИМІР**

Received 11 October 2021; revised 25 October 2021; accepted 18 November 2021

DOI: 10.15421/342126

Анотація

Розглянуто особливості взаємодії політичних інститутів у контексті забезпечення стабільного функціонування всіх сфер життєдіяльності суспільства. Мета дослідження – встановлення політико-інституційних засад політичної стабільності в контексті безпекового виміру сучасних демократичних політичних відносин. Охарактеризовано важливі риси територіального розподілу компетентних інституцій в сфері безпеки. Підкреслено, що спроможність конкретної особи або групи осіб ухвалювати рішення в безпековій сфері свідчить про високий рівень розвитку демократичної політичної системи. Проаналізовано причини та механізми, за якими політична конкуренція в умовах демократії належить до постійно діючих умов взаємодій в рамках встановлення стану політичної безпеки. У світлі подій, що відбуваються, особливої важливості набуває «безпековий контур» політичної системи. З'ясовано, що вертикальний вектор підпорядкування політико-інституційної структури політичної стабільності властивий не лише авторитарним, але й демократичним країнам. Розкрито процеси формування швидких відповідей на кризові загрози, коли прийняття рішень має здійснюватися за скороченою процедурою та у короткі терміни. Доведено, що умови демократичного транзиту значно ускладнюють формування конфігурації інституцій політичної безпеки. З'ясовано, що тимчасові або непрофільні політичні інститути, які здійснюють демократичні трансформації, мають враховувати завдання підтримання необхідного рівня політичної стабільності з метою запобігання викликам політичної безпеки. Припущено, що вихід за рамки повноважень та спроби набуття більш високого статусу в системі влади, спонукають до потужних конфліктів, здатних зруйнувати систему зсередини. Встановлено, що однорідність еліти в професійному, освітньому та культурному вимірах до певної міри гарантує спільні ціннісні підходи до питань безпеки. Зроблено висновок, що до інституційної структури запобігання загрозам дестабілізації належать уряди, парламенти, неурядові організації, партії та рухи, незалежні експертні спільноти, академічне наукове середовище, а також вільні та відповідальні медіа.

Ключові слова: *безпековий вимір, політичні інститути, політична стабільність, політичний діалог, прийняття рішень.*

Institutional foundations of political stability: the security dimension

Abstract

The article is devoted to the peculiarities of the interaction of political institutions in the context of ensuring the stable functioning of all spheres of society. The purpose of the study is to establish the political and institutional foundations of political stability in the context of the security dimension of modern democratic political relations. Important features of the territorial division of competent institutions in the field of security are described. It was emphasized that the ability of a particular person or group of people to make decisions in the security sphere indicates a high level of development of a democratic political system. The reasons and mechanisms according to which political competition in the conditions of democracy belongs to the

constantly operating conditions of interactions within the framework of establishing the state of political security are analyzed. In the light of current events, the security contour of the political system is of particular importance. It was found that the vertical vector of subordination of the political and institutional structure of political stability is inherent not only in authoritarian but also in democratic countries. The processes of formation of quick responses to crisis threats are revealed, when decision-making should be carried out by a shortened procedure and in a short time. It is proved that the conditions of democratic transit significantly complicate the formation of the configuration of political security institutions. It was found that provisional or non-core political institutions that carry out democratic transformations should take into account the task of maintaining the necessary level of political stability in order to avoid challenges to political security. It is assumed that going beyond authority and trying to gain a different, higher status in the system of power, lead to powerful conflicts that can destroy the system from within. It is established that the homogeneity of the elite in professional, educational and cultural dimensions to some extent guarantees common value approaches to security issues. It is concluded that the institutional structure for preventing threats of destabilization also includes governments, parliaments, non-governmental organizations, parties and movements, independent expert communities, the academic community, and free and responsible media.

Key words: *security dimension, political institutions, political stability, political dialogue, decision making.*

Институциональные основы политической стабильности: измерение безопасности

Аннотация

Рассмотрены особенности взаимодействия политических институтов в контексте обеспечения стабильного функционирования всех сфер жизнедеятельности общества. Цель исследования – установление политико-институциональных основ политической стабильности в контексте безопасности измерения современных демократических политических отношений. Охарактеризованы важные черты территориального распределения компетентных учреждений в сфере безопасности. Было подчеркнуто, что способность конкретного лица или группа лиц принимать решения в сфере безопасности свидетельствует о высоком уровне развития демократической политической системы. Проанализированы причины и механизмы, по которым политическая конкуренция в условиях демократии относится к постоянно действующим условиям взаимодействий в рамках установления состояния политической безопасности. В свете происходящих событий, особую важность приобретает «контур безопасности» политической системы. Выяснено, что вертикальный вектор подчинения политико-институциональной структуры политической стабильности присущ не только авторитарным, но и демократическим странам. Раскрыты процессы формирования быстрых ответов на кризисные угрозы, когда принятие решений должно осуществляться по сокращенной процедуре и в короткие сроки. Доказано, что условия демократического транзита значительно затрудняют формирование конфигурации институтов политической безопасности. Выяснено, что временные или непрофильные политические институты, которые осуществляют демократические трансформации, должны учитывать задачи поддержания необходимого уровня политической стабильности с целью предотвращения вызовов политической безопасности. Предположено, что выход за рамки полномочий и попытки приобрести другой, более высокий статус в системе власти, побуждают к мощным конфликтам, способным разрушить систему изнутри. Установлено, что однородность элиты в профессиональном, образовательном и культурном измерениях в определенной степени гарантирует общие ценностные подходы к вопросам безопасности. Сделан вывод, что к институциональной структуре предотвращения угрозы дестабилизации относятся правительства, парламенты, неправительственные организации, партии и движения, независимые экспертные сообщества, академическое научное сообщество, а также свободные и ответственные СМИ.

Ключевые слова: *измерение безопасности, политические институты, политическая стабильность, политический диалог, принятия решений.*

Постановка проблеми.

Безпековий вимір політичної стабільності на сучасному етапі не вичерпується проблемами протидії військовим загрозам, а також ідентифікацією іноземних впливів. В умовах інформаційно-комунікаційного суспільства дедалі більшого значення набувають особливості взаємодії політичних інститутів у контексті забезпечення стабільного функціонування всіх сфер життєдіяльності суспільства.

Можливості пошуку взаєморозуміння та консенсусу в умовах політичного різноманіття та інформаційної відкритості вимагають якісно нового рівня підготовки інститутів та центрів прийняття рішень. Безпека в широкому розумінні є базовою умовою сталого соціально-економічного розвитку. Це поняття відповідає на питання доцільності реалізації тих або інших проєктів, узгодженості дій щодо забезпечення глобальної конкурентноздатності кожної окремої країни.

Разом з тим актуальним є питання поведінкових ролей окремих інститутів демократичної політики, спрямованих на формування стану безпеки. Також вартим уваги є питання оптимальних алгоритмів політичної співпраці якнайкоротшого шляху стабілізації відносин влади і суспільства, держави і громадськості. В умовах викликів світової пандемії Covid-19 узгодженість політичних позицій всередині інститутів прийняття рішень набула визначальної ваги.

Для сучасної України надважливими є питання забезпечення національної згоди та консенсусу щодо ціннісних засад демократичного розвитку та європейського вектору зовнішньої політики. Актуальною є проблема ідентифікації інституційних засад безпекової політики та забезпечення стабільності в безпековому сегменті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Специфіку засобів підтримання політичної безпеки в інституційному контексті досліджує низка зарубіжних та вітчизняних вчених. Зокрема, Т.Бальзак та Д.Кавелті вивчають значення теорії актора-мережі для кібербезпеки [Balzacq, Cavelty 2016], Д.Біго розглядає співвідношення безпеки та імміграції у контексті

критики урядового занепокоєння [Bigo 2002], М.Данн та А.Венгер наголошують, що кібербезпека відповідає політиці безпеки на основі складності технології, фрагментованої політики та мережевої науки [Dunn, Wenger 2020], П.Біленчук та Стеценко досліджують національну безпеку України і державну міграційну політику в контексті цивілізаційної трансформації світу [Біленчук, Стеценко 2012], О.Новакова встановлює інституціональні межі прийняття політичних рішень [Новакова 2012], Є.Попов характеризує тенденції розвитку неурядових інститутів інтелектуального забезпечення політики в Україні [Попов 2012]. Поряд з цим, існує потреба ретельної «інвентаризації» політико-інституційних чинників формування та підтримки стану політичної безпеки

Метою статті є встановлення політико-інституційних засад політичної стабільності в контексті безпекового виміру сучасних демократичних політичних відносин. Завданням статті є виявлення критеріїв ідентифікації політичних інститутів, які залучені до безпекового сегменту демократичної політики.

Виклад основного матеріалу.

Важливим питанням у контексті формування політико-інституційних основ безпекової політики є принципи організації та взаємодії політичних інститутів. В умовах демократії предмети відання установ та відомств мають чіткі правові рамки. Важливим є й територіальний розподіл компетентних інституцій. Прикладом слугує система вироблення державної екологічної політики України. Н.Дацій характеризує державну інституційну інфраструктуру проведення природоохоронної політики. «Передбачено три рівні управління для реалізації державної екологічної політики: національний, регіональний і місцевий» [Дацій 2010].

Важливими центрами, які здатні інтегрувати зусилля різноспрямованих політичних інститутів, з'єднати їх функції в рамках безпекової програми діяльності, є політичні лідери. Спроможність конкретної особи або групи осіб ухвалювати рішення в безпековій сфері свідчить про високий рівень розвитку демократичної політичної системи. Але при цьому

слід звертати увагу й на суб'єктивність та особистісні якості таких дійових осіб. Ю.Карпець умотивовано стверджує, що «саме політичні лідери, займаючи високі державні посади, формують сприйняття і образ держави у світі, а це в свою чергу, дає змогу розглядати політичне лідерство не лише як впливовий професійний і соціальний інститут, а й як ефективний інструмент внутрішньої і зовнішньої політики, важливу умову успішного розвитку української політичної нації» [Карпець 2013: 150].

Політична конкуренція в умовах демократії належить до постійно діючих умов взаємодій в рамках встановлення стану політичної безпеки. Зазначені категорії не можуть бути конфліктними та суперечливими, інакше йдеться про обмеження прав та політичних свобод або про перешкодження діяльності законній владі. Тому «безпековий контур» політичної системи має вибудовуватися з урахуванням функцій та потреб політичної опозиції. Ю.Карпець аргументовано окреслює інституційну роль опозиції: «не можна говорити про те, що опозиція не впливає на політичний курс певного регіону, або держави в цілому, саме під її нищівною критикою лідери, що знаходяться при владі, змушені корегувати свій політичний курс. Але в більшості випадків, завдяки неконструктивній критиці, з метою підвищення свого авторитету, «контреліта» замість активізувати суспільство, сіє в ньому зневіру і скептицизм» [Карпець 2013: 152]

Вертикальний вектор підпорядкування політико-інституційної структури політичної стабільності властивий не лише авторитарним, але й демократичним країнам. В умовах демократії вертикальне підпорядкування позбавлене ієрархічного характеру та здійснюється на умовах згоди. Особливо це стосується процесів формування швидких відповідей на кризові загрози, коли прийняття рішень має здійснюватися за скороченою процедурою та у короткі терміни. Це вимагає від лідерської політичної установи високої адаптивності та оперативності дій. Ю.Карпець вірно зауважує, що «політичне лідерство є наслідком природних потреб людського суспільства. Ці

потреби диктуються необхідністю самоорганізації, упорядкування життєвого укладу і поведінки людей з метою забезпечення їхньої життєдіяльності. Таке впорядкування досягається завдяки вертикальному управлінню, на чолі якого є лідер» [Карпець 2013: 154].

Умови демократичного транзиту значно ускладнюють формування конфігурації інституцій політичної безпеки. Статус «політико-безпекового інституту» вимагає значної відповідальності та спроможності інтегруватися до динамічної зміни політичних подій. При цьому вимоги політичної безпеки та політичної стабілізації не можуть бути взаємовиключними. Українська вчена Д.Гаджиєва вказує, що «тимчасові інститути політичного транзиту створюються і діють лише певний період часу, який встановлюється законом, актом парламенту або рішенням референдуму. З досягненням бажаних перетворень в державі, інститут припиняє свої повноваження і ліквідується (згадаємо розглянуті приклади Німеччини, Італії, Ісландії)» [Гаджиєва 2013: 190].

Тимчасові або непрофільні політичні інститути, які здійснюють демократичні трансформації, мають враховувати завдання підтримання необхідного рівня політичної стабільності з метою запобігання викликам політичної безпеки. Особливо необхідним є підтримання спільних цінностей та стану легітимності системи, оскільки «незаконна» влада ризикує втратити підтримку в кризовий період. Д.Гаджиєва обґрунтовано стверджує, що «після ліквідації інституту політичного транзиту, жоден інший політичний орган або інститут не може перебрати на себе його функції та повноваження, якщо це не передбачено конституцією або законом держави» [Гаджиєва 2013: 190].

Транзитивний характер демократичних перетворень висуває перед політичними інститутами дилему обрання ключового пріоритету: політичної доцільності або збереження системи в цілому. Вихід за рамки повноважень та спроби набути іншого, більш високого статусу в системі влади, спонукають до потужних конфліктів, здатних зруйнувати систему зсередини. Це сильно підриває як

політичну стабільність, так і умови безпеки. Згідно з Д.Гаджієвою, «інститут політичного транзиту стає таким інститутом, який безпосередньо втілює в життя такий перехід, робить все можливе для скорішого і ефективнішого досягнення поставленої перед ним мети та в подальшому несе за це відповідальність» [Гаджієва 2013: 191].

Функціонування еліти як середовища вироблення політики та формування вектора розвитку суспільства вирішальним чином впливає на інституційні основи політичної стабільності. Однорідність еліти в професійному, освітньому та культурному вимірах до певної міри гарантує спільні ціннісні підходи до питань безпеки. О.Балацька справедливо вважає, що «демократичний консенсус є основним інструментом подолання конфліктності й конфліктогенності еліти. Консенсус є засобом, що дозволяє досягти згоди в плюралістичному чи фрагментованому суспільстві без застосування силових методів. Для стабілізації політичної ситуації важливим є наявність згоди насамперед між правлячою та опозиційною елітою» [Балацька 2012].

Непублічні домовленості та відносини всередині еліти впливають на траєкторію взаємодії політичних інститутів. Інтерація відбувається далеко за межами формальних повноважень та предметів відання. Важливим є консенсус стосовно орієнтирів політичної стабільності між елітами. Макрополітична стабільність має залишатися незмінним пріоритетом для будь-якої владної команди, уряду чи парламентської більшості. Проте такий стан зазвичай властивий для сталих демократій. На думку О.Балацької, «інституційний рівень має на увазі досягнення згоди щодо створення і легітимації основних демократичних інститутів влади і громадянського суспільства, системи владних стримувань і противаг, всезагальних виборів» [Балацька 2012].

Загрозою національній безпеці є надмірне захоплення окремими частинами еліти відстоювання своїх вимог та підвищення владного статусу. Це іноді призводить до порушення статус-кво і розбалансування політичних відносин. У зв'язку з цим, як для сталих, так і для трансформаційних демократій, важливим є

укладання домовленостей щодо встановлення безпекових «червоних ліній» в рамках національної політичної системи. Але ці процеси вимагають посилення «угодоспроможності» політичних дійових осіб. О.Балацька слушно вважає, що «конвергенція пов'язана з необхідністю мобілізації мас опозиційними фракціями еліти для перемоги в електоральному процесі та формування коаліційної політики. Такий тип взаємодії еліт відкриває шляхи тим політичним силам, які були витиснуті з політичного поля через залучення нових політичних акторів та активну участь громадян» [Балацька 2012].

Ідентифікація політико-інституційного забезпечення рамкових параметрів політичної безпеки вимагає аналізу легітимності цих інститутів у суспільстві. Як вже зазначалося, в умовах трансформації політичні інститути, які беруть участь у виробленні безпекових рішень, мають бути винятково легітимними. Досить наочно на прикладі Арабської весни про це пише О.Хассан [Hassan 2015]. Однак, у міжвиборчий період політичні інститути верховної влади досить часто втрачають популярність. Відповідно, необхідним є вироблення запобіжних механізмів делегітимації. О.Мазур справедливо вказує, що «недовіра по відношенню до керівників якого-небудь політичного інституту не означає, що сам інститут має бути засуджений. Одним з найбільш очевидних фактів, встановлених на основі емпіричних досліджень проблеми легітимності в плюралістичних демократіях, проведених за останні десятиліття, є постійна наявність значного відсотка громадян, що виражають слабку довіру або ж сильну недовіру до окремих інститутів держави і до осіб, які ними керують, в той же час не оспорожуючи легітимності самої політичної системи» [Мазур 2013].

Можливість обґрунтування макрополітичної стабілізації в умовах різновекторних викликів визначається здатністю політичних інститутів взаємодіяти із суспільним середовищем. В Україні досить часто спостерігаються картини повної втрати контакту між представницькими установами (парламентом, регіональними та місцевими радами) та

виборцями після чергових виборів. Це значно зменшує рівень стабільності та безпеки політичної системи. О.Мазур коментуючи досвід демократичного будівництва, «ключовою проблемою, від вирішення якої залежить ефективність політичних інститутів, називає надання цим інститутам соціальної спрямованості в інтересах широких верств населення» [Мазур 2013].

Суб'єктивні політичні інтереси та різноманіття не повинні впливати на контур політичної безпеки. Однак, така ситуація є швидше ідеальною і не може бути відтворена в реальності. Натомість політико-інституційна структура має формувати «зручні» та «сприятливі» моменти для навантаження системи прийняття рішень питаннями стабільності на макрорівні. Згідно з О.Мазур, «легітимність влади забезпечується у кінцевому підсумку, її ефективністю. Але і нелегітимна влада в довгостроковому відношенні ефективною бути не може. У цьому — діалектика ефективності і легітимності, що залишає політичній еліті, орієнтованій на власні цілі, відносно невеликий простір для маневру в межах стабільності» [Мазур 2013].

Таким чином, політико-інституційні основи політичної стабільності формуються як на довгостроковій формальній основі, так і на основі ситуативного вибору політичних дійових осіб. Завданнями консолідованих зусиль щодо збереження політичної стабільності є формування умов, коли конструктивна безпека політичних інститутів буде інваріантною, тобто позбавленою деструктивно-конфліктної альтернативи.

Висновки.

Таким чином, зарубіжний та вітчизня-

ний досвід засвідчують важливі аспекти архітектури політичної стабільності. В умовах політичної конкуренції та політичного різноманіття «безпековий контур» демократичної політичної системи зазвичай включає державні інституції, на які покладено розв'язання завдань військової протидії збройним та силовим загрозам для національного суверенітету та територіальної цілісності. Однак проблема є набагато ширшою. До інституційної структури запобігання політичним загрозам дестабілізації належать також уряди, парламенти, неурядові організації, партії та рухи, незалежні експертні спільноти, академічне наукове середовище, а також вільні та відповідальні медіа. Вони формують гнучкі «коаліції політичної безпеки», які здатні відповідати на кризові виклики. Критерієм належності до цього середовища є безпекова програма діяльності, відповідна медійна історія, несуперечність з пріоритетами національної безпеки та оборони, здатність утримання від контрпродуктивних виступів, відкритість до діалогу та координації дій.

У сучасній Україні процес політико-інституційної консолідації навколо проблем національної політичної безпеки лише проходить стадію артикуляції. Актуальним стає питання самообмеження політичних гравців в умовах зовнішніх безпекових загроз. На черзі денний розширення кола суб'єктів, відповідальних за політичну стабільність та адаптивність механізмів систем та засобів безпеки. Перспективою подальшого вивчення теми, порушеної в даній статті, є порівняння вітчизняних політико-інституційних основ політичної стабільності та зарубіжного досвіду безпекової політики.

Бібліографічні посилання

- Balzacq, T., Cavelty D. (2016). A theory of actor-network for cyber-security. *European Journal of International Security*, 1, 176-198. doi:10.1017/eis.2016.8 2016 doi: 10.1017/eis.2016.8
- Bigo, D. (2002). Security and immigration: Toward a critique of the governmentality of unease. *Alternatives: Global, Local, Political*, 27, 63-92.
- Dunn, M., Wenger, A (2020). Cyber security meets security politics: Complex technology, fragmented politics, and networked science. *Contemporary Security Policy*, 41(1), 5-32.
- Hassan, O. (2015). Political security: from the 1990s to the Arab Spring. *Contemporary Politics*, 21(1), 86-99.
- Балацька, О.Б. (2012). Інституційні форми міжлітньої взаємодії: політологічний аналіз. *Політологічні записки*, 6. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2012_6_14. (дата звернення 23.07.2021)

- Біленчук, П., Стеценко Ю. (2012). Національна безпека України і державна міграційна політика у контексті цивілізаційної трансформації світу. *Українознавчий альманах*, 7, 86-89.
- Гаджиєва, Д.В. (2013). Поняття, ознаки та функції інституту політичного транзиту. *Актуальні проблеми політики*, 49, 187-193.
- Даций, Н.В. (2010). Державна інституційна структура як складова екологічної політики. *Вісник Академії митної служби України. Сер.: Державне управління*, 2, 61-66.
- Карпець, Ю.В. (2013). Інститут лідерства як механізм впливу в політико-владних відносинах. *Актуальні проблеми політики*, 49, 149-159.
- Мазур, О.Г. (2013). Ефективність політичного режиму як детермінанта його інституціональної легітимності. *Політологічні записки*, 7. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2013_7_12 (дата звернення 18.08.2021)
- Новакова, О.В. (2012). Інституціональні межі прийняття політичних рішень. *Політологічні записки*, 5. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2012_5_9 (дата звернення 23.07.2021)
- Попов, Є.О. (2012). Характеристика та тенденції розвитку неурядових інститутів інтелектуального забезпечення політики в Україні. *Політологічні записки*, 5. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2012_5_38 (дата звернення 20.08.2021)

References

- Balatska, O.V. (2012). Instytutsiini formy mizhelitnoi vzaemodii: politolohichniy analiz. [Institutional forms of interethnic interaction: political analysis]. *Politolohichni zapysky*, 6, Retrieved July 23, 2021 from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2012_6_14 (in Ukrainian)
- Balzacq, T. & Cavelty, D. (2016). A theory of actor-network for cyber-security. *European Journal of International Security*, 1, 176-198. doi:10.1017/eis.2016.8
- Bigo, D. (2002). Security and immigration: Toward a critique of the governmentality of unease. *Alternatives: Global, Local, Political*, 27, 63-92.
- Bilenchuk, P. & Stetsenko Yu. (2012). Natsionalna bezpeka Ukrainy i derzhavna mihratsiina polityka u konteksti tsyvilizatsiinoi transformatsii svitu [National security of Ukraine and state migration policy in the context of civilizational transformation of the world]. *Ukrainoznavchyi almanakh*, 7, 86-89. (in Ukrainian)
- Datsii, N.V. (2010). Derzhavna instytutsiina struktura yak skladova ekolohichnoi polityky. [State institutional structure as a component of environmental policy] *Visnyk Akademii mytnoi sluzhby Ukrainy. Ser.: Derzhavne upravlinnia*, 2, 61-66. (in Ukrainian)
- Dunn, M. & Wenger, A (2020). Cyber security meets security politics: Complex technology, fragmented politics, and networked science. *Contemporary Security Policy*, 41(1), 5-32.
- Hadzhyieva, D.V. (2013). Poniattia, oznaky ta funktsii instytutu politychnoho tranzytu. [The concept, features and functions of the institution of political transit] *Aktualni problemy polityky*, 49, 187-193 (in Ukrainian)
- Hassan, O. (2015). Political security: from the 1990s to the Arab Spring. *Contemporary Politics*, 21(1), 86-99.
- Karpets, Yu.V. (2013) Instytut liderstva yak mekhanizm vplyvu v polityko-vladnykh vidnosynakh [The Institute of Leadership as a Mechanism of Influence in Political-Power Relations. *Aktualni problemy polityky*, 49, 149-159. (in Ukrainian)
- Mazur, O.H. (2013). Efektyvnist politychnoho rezhymu yak determinanta yoho instytutsionalnoi lehitymnosti [The effectiveness of the political regime as a determinant of its institutional legitimacy]. *Politolohichni zapysky*, 7. Retrieved August 18, 2021 from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2013_7_12 (in Ukrainian)
- Novakova, O.V. (2012). Instytutsionalni mezhi pryiniattia politychnykh rishen. [Institutional boundaries of political decision making]. *Politolohichni zapysky*, 5. Retrieved July 23, 2021 from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2012_5_9 (in Ukrainian)
- Popov, Ye.O. (2012). Kharakterystyka ta tendentsii rozvytku neuriadovykh instytutiv intelektualnoho zabezpechennia polityky v Ukraini [Characteristics and tendencies of development of non-governmental institutes of intellectual support of policy in Ukraine]. *Politolohichni zapysky*, 5. Retrieved August 20, 2021 from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2012_5_38 (in Ukrainian)

**EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY,
SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES**

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN [2618-1282](#) (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Павло Григорович Петров

Кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, пр. Гагаріна 72, Дніпро, 49010, Україна

E-mail: ppgdmo@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9124-1763>

УДК 321:327:340

**ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО ІМІДЖУ УКРАЇНИ
У ВНУТРІШНЬОМУ ТА ЗОВНІШНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ:
ПОЛІТИЧНЕ РЕФОРМУВАННЯ**

Received 11 September 2021; revised 14 October 2021; accepted 29 October 2021

DOI: 10.15421/342127

Анотація

У статті здійснюється аналіз специфіки технологічного формування іміджу України шляхом політичного реформування у внутрішньої та зовнішньої спільноти. Досліджується нормативно-правове трансформування України зі становлення незалежності. Виокремлюються основні нормативні положення, що якісно реалізують процес політичного реформування та підвищення демократичного іміджу України. Аналізуються позитивні та негативні елементи технологічного формування демократичного іміджу України засобами політичного реформування. Наводяться рекомендації щодо підвищення ефективності політичного реформування України у контексті формування якісного демократичного іміджу у внутрішньої та зовнішньої спільнотах.

Ключові слова: *закон, модернізація, суспільство, політичний процес, політичні інститути, децентралізація.*

**Technologies for the formation of a democratic image of Ukraine
in the internal and external environment: political reform**

Abstract

The article analyzes the specifics of the technological formation of the image of Ukraine through political reform in the internal and external community. The image for the state is one of the main elements contributing to its development and stability. Positive perception by the external and internal community, first, is one of the conditions for the legitimization of state power and influences its positioning. Ukraine in all respects is a transitive country. Its long historical path of staying in a state of totalitarianism was reflected in the functional features of political institutions, the nature of their relationship with society. From the first years of the democratic transition they were in a stable dependence on the previous historical development. In other words, the former political and institutional structures, having dismantled the ideological component, continued to operate in a rigid vertical hierarchical system. Moreover, their inefficiency was aggravated by the fact that, in contrast to the totalitarian system, in which feedbacks are needed only for positive signals about the activity of institutions, changes took place in the new conditions of the democratic transition. Trying to avoid the image of an authoritarian country, the underlying political structures did not suppress negative feedbacks, but did not react to them either. Moreover, society is accustomed to treating the current government, perceiving it according to the principle of paternalism. Therefore, the West perceives Ukraine abroad as a country in which only the first shoots of democracy have appeared. Today, within the framework of the existing internal crisis and the established vector of integration into the European and Euro-Atlantic communities, the issue of forming a positive image is relevant for Ukraine. The article highlights the main regulatory provisions that qualitatively implement the process of political reform and improve the democratic image of Ukraine. Analyzed are the positive and negative elements of the technological formation of the democratic image of

Ukraine by the method of political reform. Recommendations are given for increasing the effectiveness of political reform in Ukraine in the context of the formation of a high-quality democratic image in the internal and external community.

Key words: *law, modernization, society, political process, political institutions, decentralization.*

Постановка проблеми.

Імідж для держави виступає одним з головних елементів, що сприяє її розвитку та стабільності. Позитивне сприйняття зовнішньою та внутрішньою спільнотою, в першу чергу, виступає однією з умов легітимізації державної влади та впливає на її позиціонування.

Україна за усіма параметрами є транзитивною країною. Її тривалий історичний шлях перебування у стані тоталітаризму наклав свій відбиток на функціональні особливості політичних інститутів, характер їх взаємозв'язків з середовищем. Вони з перших років демократичного транзиту перебували у стійкій залежності від двох чинників – «Path depends» (залежності від попереднього історичного розвитку) і «QWERTY – ефекту». Іншими словами, колишні політико-інституційні структури по суті, демонтувавши ідеологічну складову, продовжували функціонувати у жорсткій вертикальній ієрархічній системі. Причому, їх неефективність посилювалась тим, що на відміну від тоталітарної системи, в якій зворотні зв'язки потрібні лише для позитивних сигналів про активність інститутів, в нових умовах демократичного транзиту відбулись зміни. Намагаючись уникнути іміджу авторитарної країни, базові політичні структури не придумували негативні зворотні зв'язки, однак і не реагували на них.

Тим більше й середовище звикло ставитись до діючої влади, сприймаючи її за принципом, патерналізму. Тож Україну за кордоном на Заході сприймають як країну, в якій з'явилися лише перші паростки демократії. Сьогодні, в рамках існуючої внутрішньої кризи та встановленому вектору інтеграції до європейської та євроатлантичної спільноти, питання формування позитивного іміджу є актуальним для України.

Метою статті є дослідження політичного реформування як технології формування демократичного іміджу України у внутрішньому та зовнішньому середовищі.

Основний зміст.

Демократичний імідж транзитивної країни складається за системи таких важливих характеристик як верховенство права, свободи громадянина, дотримання рівності незалежно від статі, культурної, релігійної та расової приналежності. Основоположним чинником, що впливає на формування демократичного іміджу держави виступає рівень розвитку в ній демократичних політичних інститутів.

Причому, важливим ракурсом їх сприйняття середовищем є модернізаційні процеси. Саме вони є основою формування демократичного іміджу держави. З іншого боку, модернізація у змістовному плані сприймається спільнотою як розвиток діалогу між політико-інституційними структурами гілок влади і середовищем політичної системи. А вже за цих умов їх взаємодії реформи дають бажані результати. Процес політичного реформування базуючись на об'єктивних підставах в рамках демократичного вектора розвитку в Україні розпочався 16 липня 1990р. з прийняття Верховною Радою Української РСР «Декларації про державний суверенітет України», що артикулювала інтереси українського суспільства до створення демократичної держави, яка б захищала права і свободи людини, забезпечувало верховенство права та загального розвитку [Декларація № 55-ХІІ/1990].

В рамках цієї Декларації розпочався процес формалізації державності України. Також в ній фіксувалися основоположні демократичні норми, а саме народ визначався, як єдине джерело державної влади, котра повинна була реалізовуватися через народних депутатів. Передбачалося, що їх обрання повинно здійснюватися шляхом вільних виборів. А також зазначалася самостійність влади.

Однією з основ демократичної держави, в цей період, виступає впровадження інституту Президента. 5 липня 1991р. Українська Радянська Соціалістична Республіка прийняла закон «Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін та доповнень до

Конституції (Основного Закону) Української РСР» [Закон №1293-ХІІ/1996].

В рамках цього закону відбулося заснування поста Президента Української РСР та загальне окреслення умови вступу на цю посаду.

Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про Президента Української РСР» від 5 липня 1991р. визначав Президента головою виконавчої влади та найвищою посадовою особою. Також, в рамках цього Закону, було окреслено вимогу до особи (Президента), та роз'яснено ряд його повноважень, зокрема можливість видання ним указів, які є обов'язковими до виконання [Закон №1293-ХІІ/1991].

Тоді ж Верховна Рада ухвалила Постанову «Про вибори Президента Української РСР», що визначила термін проведення виборів Президента Української РСР та надала повноваження, щодо реалізації виборчого процесу Центральної виборчої комісії по виборах народних депутатів Української РСР [Постанова № 1228-ХІІ/1991].

Наступним важливим етапом встановлення демократичних норм та стандартів виступає референдум 1 грудня 1991р. щодо підтвердження Акту незалежності України. Цей процес став проявом формалізованого впливу громадськості на політичну систему держави, надання йому можливості самостійного обрання вектору майбутнього розвитку. Також 1 грудня 1991 р. відбулося обрання шляхом вільних виборів Президента держави, що, в рамках демократичних норм, збільшило участь та вплив громадськості на політичне життя, позначилося на іміджі держави, що прагне до демократії. До того ж, «Акт проголошення незалежності України» отримав формалізований характер у межах Постанови Верховної Ради Української РСР «Про проголошення незалежності України» 24 серпня 1991р. Ця знакова подія затвердила Україну як самостійну демократичну державу та проголосила її незалежність [Постанова № 1427-ХІІ/1991].

З цього періоду відбувається активне політичне реформування держави. В рамках процесів демократизації політичних інститутів Верховною Радою України було прийнято За-

кон України «Про Представника Президента України», що дозволяв розширити діалог між центральною владою і громадянами на місцях [Закон № 2167-ХІІ/1997].

Цей Закон, реформував політичну систему держави. Адже створений політичний інститут Представника Президента, тобто голови місцевої державної адміністрації, законодавчо регламентував діяльність цього суб'єкта, підвищив організованість роботи адміністративних органів та дав теоретичні можливості громадянам з контролю за діяльністю органів влади.

Закон України Про внесення змін до Закону Української РСР «Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування» від 26 березня 1992р. визначав правові засади регіонального та місцевого самоврядування [Закон № 2234-ХІІ/1997].

Він виступав основою у формуванні демократичного устрою державної влади. Місцеве самоврядування почало ототожнюватися з формою самоорганізації населення, що дозволяло йому самостійно або через своїх представників вирішувати політичні питання на місцях, визначати пріоритетні напрямки діяльності, здійснювати контроль за урядом, тобто місцеве самоврядування виступало основою народовладдя.

В рамках політичної реформи адміністративної системи держави 14 квітня 1992р. Указ Президента України затвердив «Положення про місцеву державну адміністрацію» [Указ № 252-92/1999].

Головною особливістю, в рамках встановлення демократичних норм та стандартів в державі, було надання більших повноважень владі на місцях, формалізовано її організаційну структуру та встановлено відповідальність.

До процесу політичного реформування адміністративної системи України цього періоду належить прийняття Закону України «Про формування місцевих органів влади і самоврядування» від 3 лютого 1994р., що сприяв формалізації та демократизації цієї системи [Закон № 3917-ХІІ/1997].

Закон України «Про вибори депутатів і голів сільських, селищних, районних, міських, районних у містах, обласних Рад» від 24 лю-

того 1994р. визначав основні принципи та за-сади проведення виборів, їх терміни, обумовлював їх гласність [Закон № 3996-ХІІ/1998]. Цей закон збільшував можливість здійснення впливу громадськості на політичну систему на місцях, дозволяв самостійно обирати власних представників.

Період з 1990р. по 1994р. в Україні характеризувався активними реформами політичної системи, які ставили метою підвищення рівня демократії в ній. Завдяки впровадженню інституту Президента та модернізації адміністративної системи, відбулося розмежування владних повноважень та здійснювалися перші кроки до процесу децентралізації. Розгалуженість адміністративної системи (області, міста, райони та ін.) дозволило сформува-ти постійний діалог уряду та громадськості. Впровадження інститутів виборів і референдуму сприяло збільшенню участі та впливу громадськості на політичну систему держави й взагалі народовладдя.

Проте, незважаючи на такі якісні зміни в політичній системі держави, її імідж неможливо охарактеризувати як позитивний. Так, зовнішня спільнота досі формувала своє уявлення про Україну на стереотипах, що були сформовані за часів комуністичного режиму. Низька ефективність діяльності нового уряду, високий рівень корумпованості, відсутність єдності між політичними силами формувало негативне ставлення громадськості і як наслідок – негативний внутрішньополітичний імідж.

Верховною Радою України, керуючись «Актом проголошення незалежності України» від 24 серпня 1991 р., відбулося прийняття Конституції України 28 червня 1996 р., що стало проявом демократичного розвитку держави. Так, Конституція України визначала її як суверенну, незалежну, соціальну, демократичну, правову державу. Вона закріплювала такі основні демократичні норми як верховенство права, поділ державної влади, захист прав і свобод людини тощо [Конституція України № 254к/2016].

У 2004р. Закон України «Про внесення змін до Конституції України» вносив ряд якісних змін, в першу чергу, це встановлення пар-

ламентсько-президентської форми правління з 1 січня 2007р. [Закон № 2222-IV/2004]. Такі зміни були обумовлені намаганням партійних лідерів розширити повноваження парламенту щодо формування уряду, затвердження посади прем'єр-міністра.

Мотивацією до такої реформи виявилось намагання підтягти рівень взаємодії між урядом і парламентом.

Задум з підняття ролі політичних партій у виконавчій владі є демократичним. Разом з тим, незрілість політичних партій, їх низький авторитет у середовищі перетворювало цей вплив на корпоративний, часто відділений від інтересів народу України. Словом, імідж нашої держави як транзитивної демократії по суті залишився таким же. Ключову роль в ньому відіграли не ці зміни, а Помаранчева революція, що дозволила підвищити кредит довіри Європейських держав до змін, яких очікували в перспективі.

Проте ефективність таких змін неможливо високо охарактеризувати. Зберігався високий рівень корумпованості, складний бюрократичний механізм урядових структур, низький рівень соціально-економічного розвитку населення. Найголовніше, що здійсненні реформи в рамках змін до Конституції не сприяли підвищенню рівня захисту прав і свобод людини.

Серед основних умов низької ефективності таких політичних реформ можливо виокремити: залучення незначної кількості фахівців та експертів з питань в котрих здійснювалося реформування; відсутність попередньої фахової оцінки реформ; відсутність обговорення майбутніх реформ з громадськістю; відсутність загальної концепції реформування; відсутність прогнозування наслідків майбутніх реформ [Бабінова 2009: 225-226].

З періоду 2014 р. в Україні для підвищення її рівня демократичного розвитку розпочинається активний процес політичного реформування, що обумовлювався встановленням чіткої позиції вищого політико-інституційного трикутника у відповідності з курсом на інтеграцію до європейської та євроатлантичної спільноти.

Зазначимо, що заплановані реформи та їх реалізація знаходиться під пильним наглядом

західних політій, міжнародних організацій, особливо Міжнародного Валютного Фонду, котрі є фінансовими донорами та кредиторами України. З огляду на розвиток політичних інститутів після Революції Гідності, можна стверджувати, що ці суб'єкти міжнародних відносин водночас є спільними з українським політикумом «архітекторами» модернізації політико-інституційної системи нашої держави та її іміджу.

Отже, початком політичного реформування, в рамках демократичних перетворень, варто визначити прийняття Верховною Радою Закону України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21 лютого 2014 р., що, фактично, відновлював чинність Конституції у редакції 2004 р., яка рішенням Конституційного Суду України від 30 серпня 2010 р. була визнана як неконституційна [Закон № 742-VII/2014; Рішення № 2222-IV/2004].

Наступним кроком виступає Указ Президента України «Про стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» від 12 січня 2015 р., що не лише сформуваала пріоритетні напрямки реформування держави, а й визначала організаційне і нормативно-правове забезпечення реалізації та чітко встановлювала індикатори (показники), досягнення яких демонструвало б її успішність. Серед першочергових напрямків реформування визначались: «реформа системи національної безпеки та оборони; оновлення влади та антикорупційна реформа; судова реформа; реформа правоохоронної системи; децентралізація та реформа державного управління; дерегуляція та розвиток підприємництва; реформа системи охорони здоров'я; податкова реформа; програма енергонезалежності; програма популяризації України у світі та просування інтересів України у світовому інформаційному просторі» [Указ №5/2015].

Основою метою таких реформ в Україні, в першу чергу, виступає підвищення обороноздатності держави. Через реформування судової системи, створення антикорупційного комітету, Національного бюро розслідувань, запровадження інших інституційних нововведень досягти зменшення рівня корупції та її подолання, забезпечити дотримання верхо-

венства права та підвищення рівня захисту прав і свобод громадянина. Крім того, шляхом делегування та розширення владних повноважень територіальних громад, планується підвищити соціально-економічний розвиток регіонів України.

В ході реформ іміджевими характеристиками виступає оцінка їх ефективності на основі: загальних показників якості рівня життя населення (рівня ВВП на душу населення, середньої тривалості життя тощо); практик, що використовуються у міжнародних системах оцінювання (Standart and poors – кредитний рейтинг, глобальний індекс конкурентоспроможності Всесвітнього економічного форуму тощо) [Указ №5/2015].

Здійснення таких масштабних реформ, які мають базуватися на цілях висловлених проєвропейською громадськістю, вимагало колективних зусиль, тому, задля їх реалізації парламентською більшістю 21 листопада 2014р. була підписана «Угода про коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна».

Ця угода встановлювала план дій, щодо реалізації реформ, визначаючи конкретні терміни, а також підтверджуючи зобов'язання коаліції. Серед основних політичних реформ визначалося: конституційна реформа; оновлення влади та антикорупційна реформа; судова реформа; реформа виборчого законодавства; децентралізація реформа публічної адміністрації тощо [Угода № п0001001-15/2014].

Метою проведення реформ встановлювалось досягнення демократичних норм в політиці, економіці та соціальній сфері, що конгруентні європейським. В рамках виконання встановлених реформ Верховною Радою України прийнято Постанову «Про програму діяльності Кабінету Міністрів України» від 11 грудня 2014р., яка визначала основні напрямки діяльності уряду держави.

Серед основних напрямків з формування демократичних політико-інституційних норм діяльність гілок влади має бути зосереджена на прийнятті ряду відповідних законів, укладенні міжнародних договорів, зменшенні політичного впливу на економіку держави, децентралізацію влади, ефективну реалізацію політичних реформ [Постанова № 1099-

VIII/2014].

В контексті реалізації цих політичних реформ, Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014р., що встановлює організаційно-правові засади реалізації процесу протидії корупції, визначає формалізовані методи з усунення наслідків корупційної діяльності та встановлює методи попередження корупції [Закон № 1700-VII/2014]. Тоді ж було прийнято Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014 – 2017 роки».

В рамках реалізації антикорупційної політики, в першу чергу, передбачається створення механізмів прийняття рішень, що ґрунтуватимуться на основі реальних даних про корупцію в державі. В контексті запобігання корупції у виборчому процесі, метою є підвищення громадського контролю в цій сфері. Подолання корупції в державній сфері має підвищити її професіоналізм та ефективність. Запобігання корупції в інституті виконавчої влади повинно досягатися засобами моніторингу його діяльності, впровадженням нових систем державних закупівель, які б забезпечили більшу прозорість цього процесу, зменшення рівня впливу на приватний сектор тощо. І сьогодні ми бачимо, що система «Прозоро» вже запобігає великій кількості правопорушень в процесі тендерів, пов'язаних з корупцією. Одним з основних методів у боротьбі з цим явищем виступає збільшення доступу до інформації, тобто до діяльності, що здійснюють політичні інститути, тим самим збільшуючи контроль та протидію корупційній діяльності з боку громадськості. Законом передбачено посилення покарання за корупцію, що віднайшло своє законодавче закріплення в рамках Кримінального кодексу України [Закон № 1699-VII/2015].

На покращення іміджу політико-інституційних утворень спрямовано Закон України «Про очищення влади» від 16 вересня 2014 р., метою якого є просування демократичних методів, забезпечення верховенства права в державі шляхом люстрації (очищення влади). Серед основних методів реалізації процесу очищення влади передбачається: заборона обіймати державні посади особам до яких

здійснюється процес люстрації від п'яти до десяти років [Закон № 1682-VII/2017].

Політичне реформування України в демократичному руслі особливо актуально з організації виборчого процесу. Вже тривалий час функціонує дискусія про необхідність запровадження пропорційної системи виборів з відкритими списками. Український політикум згоден з цією нормою, проте, коли йдеться про голосування в парламенті, верх беруть опортуністичні інтереси політичних партій та їх лідерів, не згодних на такий крок. Тож змішана пропорційно-мажоритарна виборча система залишається чинною, хоча місцеві вибори вже вдалося позбавити цієї змішаної системи. Це відбулося після прийняття Закону України «Про місцеві вибори» від 14 липня 2015 р., який визначав процес їх проведення та організації. Метою цього закону є приведення процесу місцевих виборів у відповідність до Конституції України і сприяння процесу децентралізації [Закон № 595-VIII/2017].

Для реформування судової системи Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» від 8 квітня 2014 р., який визначав організаційно-правові норми здійснення перевірки діяльності судді загальної юрисдикції, встановлення фактів порушення ним присяги та притягнення його до дисциплінарної відповідальності. Такі дії повинні сприяти підвищенню іміджу судової системи, як у внутрішньої, так і зовнішньої спільноти. Перевірка суддів має сприяти закріпленню принципу незалежності судової влади, дотриманню принципу верховенства права тощо. Закон встановлює терміни проведення перевірки судів, створення відповідного інституту, регламентуючи його діяльність [Закон № 1188-VII/2014].

Також Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» було здійснено реформування системи правосуддя в державі. Серед основних змін можливо зазначити зміну системи обрання та призначення суддів. Так, Верховна Рада позбулася повноважень обрання суддів. Відповідно до нових положень Закону обрання суддів відбувається на конкурсній основі.

Президент України, на основі подання Вищої ради правосуддя, здійснює призначення суддів на посаду. Ліквідується Вища рада юстиції та розпочинає свою діяльність Вища рада правосуддя. В зазначених змінах закріплено нормативно-правові основи її діяльності. До повноважень Вищої ради правосуддя належить діяльність, що спрямована на дотримання принципу незалежності судді, повноваження з призначення суддів на посаду, їх тимчасове відсторонення від здійснення повноважень, притягнення до дисциплінарної відповідальності, звільнення суддів тощо [Закон № 1401-VIII/2016].

Потрібно зауважити, що такі зміни покликані переформатувати систему правосуддя, що має у своїй діяльності керуватися лише чинним законодавством, відстоюючи демократичні норми та принципи, й на котру не здійснюється вплив зацікавлених осіб.

Одним з головних у політичному реформуванні із встановлення демократичних норм є Постанова Верховної Ради України «Про попереднє схвалення змін до конституції України щодо децентралізації влади». Децентралізація «полягає у наданні більшої кількості владних повноважень на місця, що забезпечує збільшення можливостей громадськості впливати на політичні процеси в державі та контролювати їх» [Гладка 2015].

У цій Постанові піддається зміні виконавча влада на місцях, здійснення якої покладається на префекта. У своїй діяльності він: «здійснює нагляд за додержанням Конституції і законів України органами місцевого самоврядування; координує діяльність територіальних органів центральних органів виконавчої влади та здійснює нагляд за додержанням ними Конституції і законів України; забезпечує виконання державних програм; спрямовує і організовує діяльність територіальних органів, центральних органів виконавчої влади та забезпечує їх взаємодію з органами місцевого самоврядування в умовах воєнного або надзвичайного стану, надзвичайної екологічної ситуації; здійснює інші повноваження, визначені Конституцією та законами України» [Постанова № 656-VIII/2015].

В рамках цього проекту, систему адміні-

стративно-територіального устрою складають: регіони, райони, громади. Громада виступає основною одиницею у системі адміністративно-територіального устрою держави. «Територіальна громада здійснює місцеве самоврядування безпосередньо шляхом місцевих референдумів та в інших формах, визначених законом» [Постанова № 656-VIII/2015].

Концепція конституційних змін щодо децентралізації знаходиться на етапі реалізації. Адже потребує внесення і прийняття відповідних законодавчих норм. У контексті процесу децентралізації відбулося прийняття ряду законів, постанов, указів, розпоряджень, ці закони здійснюють організаційно-правове затвердження норм з розширення владних повноважень на місцях.

Отже, як видно з чинного законодавства, Україна здійснює активне політичне реформування, в контексті забезпечення дотримання принципу верховенства права, захисту основних прав і свобод людини, збільшення участі громадськості у політичних процесах тощо.

Відповідно до аналітичної оцінки Центра Разумкова «Україна 2016-2017: ознаки прогресу та симптоми розчарування» політичне реформування України, в рамках становлення демократичних норм має як позитивні моменти, так і негативні. В першу чергу, внутрішньополітична сфера не відрізняється сталістю та знаходиться в постійній «політичній турбулентності» [Якименко 2016: 4].

Основними чинниками, що впливають на нестабільність внутрішньої політики виокремлюються: конфлікти між політичними інститутами; нестабільність політичних сил; політична боротьба, особливо у владній коаліції; зростання рівня популізму як в політиці, так і в суспільстві тощо [Якименко 2016: 5].

Окремо приділяється увага проблемі взаємодії гілок влади. Це обумовлюється конфліктом політичних сил, низьким рівнем їх ефективності, що призводить до збільшення недовіри в суспільстві та негативно впливає на реалізацію політичних реформ в державі [Якименко 2016: 6-7].

Проте, в рамках таких негативних аспек-

тів, прослідковується збільшення участі громадськості в політичних процесах держави, що позитивно впливає на процеси реформування [Якименко 2016: 11].

Висновки.

Основною проблемою політичних реформ залишається низький рівень ефективності їх реалізації, конфлікти між політичними силами держави. Це призводить до зниження рівня довіри населення до влади.

Такий рівень реалізації реформ можливо пояснити відсутністю чіткого планування їх впровадження та конкретних дій, що потребує цей процес, тим самим формується негативний демократичний імідж держави.

Аналіз реформування політичних інсти-

тутів України як чинника формування її демократичного іміджу на сучасному етапі показав, що законодавчі зміни із вдосконалення системи публічного управління на основі децентралізації, реформування інституту виборів, соціально значущих сфер (система науки та освіти, охорони здоров'я, земельна реформа, боротьба з корупцією тощо) відбуваються, здебільшого, в рамках демократичних засад.

Проте дискретність прийняття політичних рішень спричиняє низький рівень фактичної реалізації таких політичних реформ, а відсутність чітко-визначеного механізму їх здійснення не сприяє формуванню демократичного іміджу України.

Бібліографічні посилання

- Бабінова, О. (2009). Проблеми реалізації політичної реформи в Україні та її наслідки: регіональний аспект. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*, 2, 218-227.
- Гладка, Т.І. (2015). Децентралізація влади в Україні як засіб посилення демократії та підвищення її стабільності. *Електронне наукове фахове видання «Державне управління: удосконалення та розвиток»*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=937> (дата звернення 20.07.2021).
- Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990, № 55-ХІІ. *Відомості Верховної Ради УРСР (БВР)*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/55-12> (дата звернення 19.07.2021).
- Закон України «Про вибори депутатів і голів сільських, селищних, районних, міських, районних у містах, обласних Рад» від 24.01.1998, № 3996-ХІІ. *Відомості Верховної Ради (БВР)*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3996-12> (дата звернення 16.07.2021).
- Закон України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21.02.2014, № 742-VII. *Відомості Верховної Ради (БВР)*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/742-18> (дата звернення 19.07.2021).
- Закон України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» від 08.04.2014, № 1188-VII. *Відомості Верховної Ради (БВР)*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1188-18> (дата звернення 17.07.2021).
- Закон України «Про внесення змін до Закону Української РСР «Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування» від 12.06.1997, № 2234-ХІІ. *Відомості Верховної Ради (БВР)*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2234-12> (дата звернення 20.07.2021).
- Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016, № 1401-VIII. *Відомості Верховної Ради (БВР)*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1401-19> (дата звернення 19.07.2021).
- Закон України «Про внесення змін до Конституції України» від 8.12.2004, № 2222-IV. *Відомості Верховної Ради (БВР)*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2222-15> (дата звернення 19.07.2021).
- Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014, № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради (БВР)*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення 12.07.2021).
- Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки» від 08.08.2015, № 1699-VII. *Відомості Верховної Ради (БВР)*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1699-18> (дата звернення 11.07.2021).

- Закон України «Про місцеві вибори» від 19.03.2017. № 595-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/595-19> (дата звернення 24.07.2021).
- Закон України «Про очищення влади» від 05.01.2017, № 1682-VII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1682-18> (дата звернення 24.07.2021).
- Закон України «Про Представника Президента України» від 12.06.1997, № 2167-XII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2167-12> (дата звернення 19.07.2021).
- Закон України «Про формування місцевих органів влади і самоврядування» від 12.06.1997, № 3917-XII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3917-12> (дата звернення 19.07.2021).
- Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР» від 28.06.1996, № 1293-XII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1293-12> (дата звернення 19.07.2021).
- Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про Президента Української РСР» від 05.07.1991, № 1293-XII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1295-12> (дата звернення 19.07.2021).
- Конституція України від 30.09.2016, № 254к. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 20.07.2021).
- Постанова Верховної Ради України «Про попереднє схвалення законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо децентралізації влади» від 31.08.2015, № 656-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/656-19> (дата звернення 17.07.2021).
- Постанова Верховної Ради України «Про Програму діяльності Кабінету Міністрів України» від 19.04.2014, № 1099-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/799-18> (дата звернення 23.07.2021).
- Постанова Верховної Ради Української РСР «Про вибори Президента Української РСР» від 21.06.1991, № 1228-XII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1228-12> (дата звернення 16.07.2021).
- Постанова Верховної Ради Української РСР «Про проголошення незалежності України» від 24.08.1991. № 1427-XII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1427-12> (дата звернення 20.07.2021).
- Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України) 30.09.2010. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-10> (дата звернення 21.07.2021).
- Угода про Коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» від 27.11.2014, № n0001001-15. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0001001-15> (дата звернення 18.07.2021).
- Указ Президента України «Про Положення про місцеву державну адміністрацію» від 27.01.1999, № 252/92. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/252/92> (дата звернення 21.07.2021).
- Указ Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» від 12.01.2015, № 5/2015. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (дата звернення 19.07.2021).
- Якименко, Ю. (2016). Україна 2016-2017: ознаки прогресу та симптоми розчарування: аналіт. оцінки. *Центр Разумкова*, 94.

References

- Babinova, O. (2009). Problemy realizatsii politychnoi reformy v Ukraini ta yii naslidky: rehionalnyi aspekt

- [Problems of political reform implementation in Ukraine and its consequences: regional aspect]. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy*, 2, 218-227 (in Ukrainian)
- Deklaratsiia pro derzhavnyi suverenitet Ukrainy vid 16.07.1990, № 55-XII [Declaration on the State Sovereignty of Ukraine of July 16, 1990, № 55-XII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (VVR)*. Retrieved July 19, 2021 from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/55-12> (in Ukrainian)
- Hladka, T. I. (2015). Detsentralizatsiia vlady v Ukraini yak zasib posylennia demokratii ta pidvyshchennia yii stabilnosti [Decentralization of power in Ukraine as a means of strengthening democracy and increasing its stability]. *Elektronne naukove fakhove vydannia «Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok»*. Retrieved July 20, 2021 from <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=937> (in Ukrainian)
- Konstytutsiia Ukrainy vid 30.09.2016, № 254k [The Constitution of Ukraine of September 30, 2016, № 254k]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*. Retrieved July 20, 2021 from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (in Ukrainian)
- Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainiskoi RSR «Pro proholoshennia nezalezhnosti Ukrainy» vid 24.08.1991. № 1427-XII [Resolution of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR On the Proclamation of Independence of Ukraine of August 24, 1991. № 1427-XII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*. Retrieved July 20, 2021 from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1427-12> (in Ukrainian)
- Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainiskoi RSR «Pro vybory Prezydenta Ukrainiskoi RSR» vid 21.06.1991, № 1228-XII [Resolution of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR «On the Election of the President of the Ukrainian SSR» of June 21, 1991, № 1228-XII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*. Retrieved July 16, 2021 from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1228-12> (in Ukrainian)
- Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro poperednie skhvalennia zakonoprojektu pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy shchodo detsentralizatsii vlady» vid 31.08.2015, № 656-VIII [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine «On Preliminary Approval of the Bill on Amendments to the Constitution of Ukraine on Decentralization of Power» of August 31, 2015, № 656-VIII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*. Retrieved July 17, 2021 from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/656-19> (in Ukrainian)
- Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro Prohramu diialnosti Kabinetu Ministriv Ukrainy» vid 19.04.2014, № 1099-VIII [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine «On the Program of Activities of the Cabinet of Ministers of Ukraine» of April 19, 2014, № 1099-VIII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*. Retrieved July 23, 2021 from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/799-18> (in Ukrainian)
- Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 252 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy» vid 8 hrudnia 2004 roku № 2222-IV (sprava pro doderzhannia protsedury vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy) 30.09.2010 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of 252 deputies of Ukraine on compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the Law of Ukraine «On Amendments to the Constitution of Ukraine» of December 8, 2004 № 2222-IV (case on compliance with the Constitution of Ukraine) of September 30, 2010]. Retrieved July 21, 2021 from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-10> (in Ukrainian)
- Uhoda pro Koalitsiiu deputatskykh fraktsii «Ievropeiska Ukraina» vid 27.11.2014, № n0001001-15 [Agreement on the Coalition of Parliamentary Factions «European Ukraine» of November 27, 2014, № n0001001-15]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*. Retrieved July 18, 2021 from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0001001-15> (in Ukrainian)
- Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro Polozhennia pro mistsevu derzhavnu administratsiiu» vid 27.01.1999, № 252/92 [Decree of the President of Ukraine «On Regulations on Local State Administration» of January 27, 1999, № 252/92]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*. Retrieved July 21, 2021 from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/252/92> (in Ukrainian)
- Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro Stratehiiu staloho rozvytku «Ukraina – 2020» vid 12.01.2015, № 5/2015 [Decree of the President of Ukraine «On the Strategy of Sustainable Development «Ukraine – 2020» of January 12, 2015, № 5/2015]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*. Retrieved July 19, 2021 from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (in Ukrainian)
- Yakymenko, Yu. (2016). Ukraina 2016-2017: oznaky prohresu ta symptomy rozcharuvannia: analit. Otsinky [Ukraine 2016-2017: signs of progress and symptoms of disappointment: analyst. assessments]. *Tsentr Razumkova*, 94. (in Ukrainian)
- Zakon Ukrainiskoi Radianskoi Sotsialistychnoi Respubliky «Pro Prezydenta Ukrainiskoi RSR» vid 05.07.1991, № 1293-XII [Law of the Ukrainian Soviet Socialist Republic «On the President of the Ukrainian SSR»

- of July 5, 1991, № 1293-XII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*. Retrieved July 19, 2021 from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1295-12> (in Ukrainian)
- Zakon Ukrainiskoi Radianskoi Sotsialistychnoi Respubliky «Pro zasnuvannia posta Prezydenta Ukrainiskoi RSR i vnesennia zmin ta dopovnen do Konstytutsii (Osnovnoho Zakonu) Ukrainiskoi RSR» vid 28.06.1996, № 1293-XII [Law of the Ukrainian Soviet Socialist Republic «On the Establishment of the Post of President of the Ukrainian SSR and Amendments to the Constitution (Basic Law) of the Ukrainian SSR» of June 28, 1996, № 1293-XII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*. Retrieved July 19, 2021 from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1293-12> (in Ukrainian)
- Zakon Ukrainy «Pro formuvannia mistsevykh orhaniv vlady i samovriaduvannia» vid 12.06.1997, № 3917-XII [Law of Ukraine «On the Formation of Local Authorities and Self-Government» of June 12, 1997, № 3917-XII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*. Retrieved July 19, 2021 from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3917-12> (in Ukrainian)
- Zakon Ukrainy «Pro mistsevi vybory» vid 19.03.2017, № 595-VIII [Law of Ukraine «On Local Elections» of March 19, 2017, № 595-VIII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*. Retrieved July 24, 2021 from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/595-19> (in Ukrainian)
- Zakon Ukrainy «Pro ochyshchennia vlady» vid 05.01.2017, № 1682-VII [Law of Ukraine «On Purification of Power» of January 5, 2017, № 1682-VII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*. Retrieved July 24, 2021 from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1682-18> (in Ukrainian)
- Zakon Ukrainy «Pro Predstavnyka Prezydenta Ukrainy» vid 12.06.1997, № 2167-XII [Law of Ukraine «On the Representative of the President of Ukraine» of June 12, 1997, № 2167-XII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*. Retrieved July 19, 2021 from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2167-12> (in Ukrainian)
- Zakon Ukrainy «Pro vidnovlennia dii okremykh polozhen Konstytutsii Ukrainy» vid 21.02.2014, № 742-VII [Law of Ukraine «On Restoration of Certain Provisions of the Constitution of Ukraine» of February 21, 2014, № 742-VII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*. Retrieved July 19, 2021 from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/742-18> (in Ukrainian)
- Zakon Ukrainy «Pro vidnovlennia doviry do sudovoi vlady v Ukraini» vid 08.04.2014, № 1188-VII [Law of Ukraine «On Restoration of Confidence in the Judiciary in Ukraine» of April 8, 2014, 1188-VII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*. Retrieved July 17, 2021 from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1188-18> (in Ukrainian)
- Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo pravosuddia)» vid 02.06.2016, № 1401-VIII [Law of Ukraine «On Amendments to the Constitution of Ukraine (Regarding Justice)» of June 2, 2016, № 1401-VIII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*. Retrieved July 19, 2021 from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1401-19> (in Ukrainian)
- Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy» vid 8.12.2004, № 2222-IV [Law of Ukraine «On Amendments to the Constitution of Ukraine» of December 8, 2004, № 2222-IV]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*. Retrieved July 19, 2021 from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2222-15> (in Ukrainian)
- Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainiskoi RSR «Pro mistsevi Rady narodnykh deputativ Ukrainiskoi RSR ta mistseve samovriaduvannia» vid 12.06.1997, № 2234-XII [Law of Ukraine «On Amendments to the Law of the Ukrainian SSR» On Local Soviets of People's Deputies of the Ukrainian SSR and Local Self-Government "of June 12, 1997, 34 2234-XII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*. Retrieved July 20, 2021 from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2234-12> (in Ukrainian)
- Zakon Ukrainy «Pro vybory deputativ i holiv silskykh, selyshchnykh, raionnykh, miskykh, raionnykh u mistakh, oblasnykh Rad» vid 24.01.1998, № 3996-XII [Law of Ukraine «On Elections of Deputies and Heads of Village, Settlement, District, City, District in Cities, Regional Councils» of January 24, 1998, № 3996-XII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*. Retrieved July 16, 2021 from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3996-12> (in Ukrainian)
- Zakon Ukrainy «Pro zapobihannia koruptsii» vid 14.10.2014, № 1700-VII [Law of Ukraine «On Prevention of Corruption» of October 14, 2014, № 1700-VII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*. Retrieved July 19, 2021 from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (in Ukrainian)
- Zakon Ukrainy «Pro zasady derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky v Ukraini (Antykoruptsiina stratehiia) na 2014-2017 roky» vid 08.08.2015, № 1699-VII [Law of Ukraine «On Principles of State Anti-Corruption Policy in Ukraine (Anti-Corruption Strategy) for 2014-2017» of August 8, 2015, 99 1699-VII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*. Retrieved July 11, 2021 from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1699-18> (in Ukrainian)

**EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY,
SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES**

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN [2618-1282](https://doi.org/10.15421/342128) (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Юлія Михайлівна Твердохліб

Кандидат політичних наук,
викладач кафедри іноземних мов
та військового перекладу,
Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного,
вул. Героїв Майдану, 32, Львів, 79026, Україна

E-mail: 1717yuliatm1717@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5748-1843>

УДК 327: 325

**БІЛОРУСЬ ЯК КЛЮЧОВИЙ ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГІБРИДНОЇ СТРАТЕГІЇ
РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ У ВІЙНІ ПРОТИ УКРАЇНИ
ТА У ПРОТИСТОЯННІ З ЄС І НАТО**

Received 22 October 2021; revised 12 November 2021; accepted 25 November 2021

DOI: 10.15421/342128

Анотація

Стаття присвячена аналізу гібридного сценарію Російської Федерації щодо встановлення повного контролю над Республікою Білорусь та використанням останньої у війні проти України та у протистоянні Європейському Союзу та НАТО.

Ключові слова: *Російська Федерація, Республіка Білорусь, Україна, гібридна війна, окупація, агресія, Воєнна доктрина, Союзна держава, військові навчання.*

**Belarus as a key tool for the implementation of the Russian Federation's hybrid strategy
in the war against Ukraine and in its confrontation against EU and NATO**

Abstract

The article is devoted to the careful study of the role of the Republic of Belarus in the process of the implementation of the Russian Federation's hybrid strategy in the war against Ukraine and in its confrontation against EU and NATO. It is stressed that the higher military and political leadership of the Russian Federation considers Belarus as the main tool of the implementation of Kremlin's geopolitical interests and its hybrid aggression against Ukraine, EU and NATO. It is predicted that Russia uses bilateral integration processes in order to cover the real attempts to merge with Belarus to have the real control over Belarus and its border with Ukraine and EU- NATO-member states. It is stressed that all the Russian so-called integration policy towards Belarus is one and the main strategic step in planning of offensive military operation against Ukraine. The main levers of influence on the Republic of Belarus by the Russian Federations (such as financial influence, gas provision and etc.) are also described and analyzed in the article. It is stressed that both states can combine their Armed Forces and provide hidden or open mobilization in a peaceful time in order to get ready for joint offensive operation against Ukraine and probably against EU and NATO. The main statements of the president of the Republic of Belarus are included and analyzed in the article. It is explained that all the so-called integration procedures and the Union State of Russia and Belarus are nothing more than a loss of the sovereignty by the Republic of Belarus and the hidden attempts of Russia to gain control over the Armed Forces of Belarus, its territory, its infrastructure, its economy and to gain the closer access to the Ukrainian border to provide a possible full-scale attack against Ukraine.

Key words: *the Russian Federation, the Republic of Belarus, Ukraine, hybrid war, occupation, aggression, military doctrine, the Union State of Russia and Belarus, military exercises.*

Постановка проблеми.

Анексія Криму та вторгнення регулярних російських військ на території Донецької та Луганської областей у 2014 році не лише показали неготовність України та її європейських сусідів до протистояння гібридній агресії Кремля, вони фактично продемонстрували усім пострадянським державам, що вихід останніх із орбіти політичного контролю Кремля закінчиться для них щонайменше таким же сценарієм. В той час, як південні сусіди Російської Федерації з числа пострадянських держав (Республіка Таджикистан, Республіка Узбекистан, Киргизька Республіка, Республіка Казахстан тощо) абсолютно повністю і без жодних спротивів слідуєть наміченій Кремлем гібридній зовнішньо-політичній стратегії (метою якої є збереження лише на папері статусу «незалежних держав» з встановленням абсолютно контрольованих Кремлем маріонеткових вертикалей влади (режимів) у цих державах і поступової втрати цими державами усіх ознак суверенітету, крім герба, прапора і гімну [Дикий 2016], то Республіка Білорусь – західний пострадянський сусід РФ – знаходиться фактично на зламі між постійно тиснучою на неї Росією, Україною, яка відмовилася слідувати геополітичним амбіціям Кремля та державами-членами Європейського Союзу, що, фактично, для Росії робить її головним об'єктом, вплив над яким Кремль не бажає втратити.

Вибори президента у Білорусі у серпні 2020 року ледь не стали для Росії повторенням українського сценарію. Усвідомлення пересічними громадянами неминучості тотального контролю з боку Кремля та поглинання Білорусі агресивним північним сусідом у разі продовження президенства Олександра Лукашенка призвело до масових акцій протесту. Але ні масові протести, ні побої та затримання і навіть загиблі не зупинили білоруського диктатора, який, на від мінусу від українського президента-втікача, зумів утриматися при владі, хоч і не легітимно (результати президентських виборів у Білорусі не визнали США, Канада, Федеративна Республіка Німеччина, Україна, Литовська Республіка, Латвійська Республіка, Естонська Республіка, Республіка

Польща, Чеська Республіка, Словацька Республіка, Королівство Данія, Велика Британія). А це означає тільки одне, що Росія не втратила важіль впливу та контролю в регіоні і надалі продовжуватиме використовувати Білорусь як основний інструмент у війні з Україною та у протистоянні ЄС та НАТО.

Метою статті є показати роль Республіки Білорусь у продовженні реалізації Російською Федерацією своєї гібридної стратегії проти України, ЄС та НАТО.

Виклад основного матеріалу.

Для того, щоб зрозуміти усю стратегію Російської Федерації стосовно Білорусі, слід повернутися до початків формування двосторонніх російсько-білоруських відносин та здійснити аналіз останніх вагомих заяв та подій. Фактично відразу після розпаду СРСР та проголошення Республікою Білорусь своєї незалежності (25 серпня 1991 року) обидві держави інтенсивно розпочали будувати двосторонні відносини та рухатися в бік злиття та уніфікації.

Першою такою спробою стало підписання 2 квітня 1996 року обома державами Угоди про асоціацію Республіки Білорусь та Російської Федерації. Наступним і більш вагомим кроком у встановленні «м'якого» контролю над Білоруссю Кремлем було підписання 2 квітня 1997 року Угоди про створення Союзної держави Російської Федерації та Республіки Білорусь. Підписання даної угоди передбачало утворення спільних органів державної влади та запровадження союзного громадянства. Попри декларування таких загальних постулатів як гарантування принципу суверенної рівності держав, демократії та поваги прав людини і громадянина, співпрацю та взаємну допомогу, добровільного, сумлінного виконання зобов'язань, зміцнення завдань Союзу через зміцнення зв'язків братерства, дружби та всебічного співробітництва (у політичній, економічній, соціальній, військовій галузі), підвищення рівня життя народів, соціально-економічного розвитку, декларувалися і більш вагомі у забезпеченні поступового контролю Росії над Білоруссю інструменти, такі як зближення національних правових систем держав, узгодження позицій і дій у розв'язанні спіль-

них проблем, вироблення спільних позицій на міжнародній арені, інтенсифікація співпраці у військовій сфері та реалізація узгодженої прикордонної політики [Прокоп 2014]. Подібна угода про створення Союзної держави та інтеграцію Росії з Білоруссю була підписана 25 грудня 1998 року, проте вона мала швидше формальну мету – акцентувати увагу громадян обох держав на пріоритетності двосторонніх відносин одна для одної, важливості розвитку партнерства і братерства, і, таким чином, зосередити їх увагу на важливості союзу обох держав. Фактично, вона не розширювала і не вводила додатковий інструментарій для контролю над Білоруссю Кремлем, вона швидше мала рекламно-пропагандуючий характер.

Значно вагомішим у встановленні контролю Кремлем над Білоруссю став Договір про створення Союзної держави Російської Федерації і Республіки Білорусь, підписаний 8 грудня 1999 року. Фактично, договором передбачалося створення наддержавної організації, метою якої декларувалося поетапне створення єдиного митного, економічного, валютного, гуманітарного, юридичного та культурного простору. Окрім цього, Договором передбачалося здійснення спільної оборонної політики, розвиток збройних сил держав-учасниць, спільне використання об'єктів інфраструктури та прийняття інших мір задля підтримки обороноздатності Союзної держави, контроль регіональних угруповань військ, тощо [Договір 1999]. Як бачимо, починаючи з 1999 року Росія під виглядом інтенсифікації дружніх братерських відносин та інтеграційних процесів, шляхом укладання міжнародного договору цілком легітимно отримала потужні механізми контролю над Білоруссю, яка сьогодні є одним з ключових інструментів у її гібридній агресії проти України та її політичному, економічному, енергетичному та військовому протистоянню ЄС та НАТО. Чимало вітчизняних науковців вважають, що саме в цей часовий період і розпочиналося планування військово-політичним керівництвом Російської Федерації гібридної війни проти України (В.Гусаров, І.Малик, О.Левченко тощо).

У свою чергу, про підготовку до реалізації гібридного сценарію Кремля у кінці 90-х – на початку 2000-х свідчить ряд інших документів, підписаних Росією та Білоруссю починаючи з 2001 року. Зокрема, 26 грудня 2001 року Вища державна рада Союзної держави своєю Постановою ввела в дію Воєнну доктрину Союзної держави, і з огляду на ті події і процеси, які ми спостерігаємо зараз та відслідковуємо починаючи з 2014 року, цей документ відіграє значну роль у реалізації гібридної агресії Кремля проти України та у його протистоянні ЄС та НАТО.

Зокрема, текстом документу передбачається:

у мирний період:

- формування та здійснення **узгодженої воєнної політики;**

- створення **воєнної організації** Союзної держави;

- вдосконалення та **спільне використання елементів військової інфраструктури** у межах загального оборонного простору;

- проведення **узгодженої мобілізаційної підготовки** економік держав-учасниць;

- формування єдиного прикордонного простору, здійснення охорони державних кордонів держав-учасниць на основі єдиних принципів та вимог;

- підготовка органів державної влади, органів місцевого самоврядування, організацій та населення держав-учасниць до вирішення завдань цивільної оборони;

у загрозовий період та з початком військового конфлікту:

- узгодження політико-дипломатичних та інших невійськових заходів щодо запобігання виникненню військових конфліктів, що зачіпають інтереси держав-учасниць;

- своєчасне прийняття та реалізація **спільних рішень щодо підготовки та ведення військових дій щодо відображення агресії;**

- своєчасне введення в дію нормативних правових актів воєнного часу, **розгортання угруповань військ (сил) та приведення їх у готовність до виконання поставлених завдань;**

- переведення економіки, окремих її га-

лузей (підприємств) держав-учасниць на режим функціонування в умовах воєнного часу;

- проведення заходів територіальної та цивільної оборони;

- організація та скоординоване ведення дипломатичної, інформаційно-психологічної, економічної, збройної та інших форм боротьби задля досягнення поставлених політичних та стратегічних цілей;

- вжиття ефективних заходів щодо запобігання залученню у військовий конфлікт на стороні агресора інших держав;

- використання можливостей міжнародних організацій для примусу агресора до припинення воєнних дій проти держав-учасниць та відновлення миру [Военная доктрина 2001].

Подібний документ з такою ж назвою Вищою державною радою Союзної держави було прийнято і у 2018 році, проте у вільному доступі в мережі його не має, що може свідчити про те, що даний документ може містити у собі інформацію з обмеженим доступом.

4 листопада 2021 року державний секретар Союзної держави Російської Федерації та Республіки Білорусь Дмитро Мезенцев повідомив ЗМІ про прийняття нової Воєнної доктрини Союзної держави. Прийняття нової доктрини, за словами держсекретаря, обумовлене «зміною військово-політичної ситуації в регіоні, виникненням нових загроз та викликів для Росії та Білорусі» [Мезенцев призвал 2021], але текст ухваленого документу на офіційному сайті Постійного комітету Союзної держави також відсутній. З офіційного інтерв'ю Дмитра Мезенцева у ЗМІ відомо лише, що «нова військова доктрина дозволить підвищити рівень узгодженості оборонної політики, своєчасно адаптувати завдання міністерств оборони обох держав з урахуванням змін, що відбуваються у регіоні, у військово-політичній обстановці» [РФ та Білорусь затвердили 2021]. Та сам факт не публікування документу на офіційному сайті, стягнення військової техніки та регулярних збройних сил не лише до кордону з Україною, але й до кордону з Білоруссю, свідчать, що документ розроблявся не як відповідь на нові «безпекові виклики та загрози», а швидше як

запуск процесів взаємосумісності підрозділів збройних сил обох держав для планування наступальної операції на територію України. Фактично, Росія у плануванні ймовірного наступу на Україну намагається посилити власні регулярні війська регулярними військами Білорусі, і у разі реалізації цього жахливого сценарію, проти України можуть воювати відразу армії двох сусідніх держав. Тобто, якщо раніше Україні протистояли лише збройні сили Російської Федерації, то тепер додаються ще й збройні сили Білорусі (*чисельність останніх станом на 2021 рік складає 45 000 військовослужбовців*). Після підписання цієї доктрини, генеральні штаби збройних сил Білорусі та Росії повинні розпочати розробку планів та директив з приведення військ до взаємосумісності або ж до єдиного сценарію їх застосування [РФ та Білорусь затвердили 2021].

Детально варто звернути увагу на текст Воєнної доктрини Союзної держави 2001 року. На разі, це єдиний офіційний документ у відкритому доступі, аналіз якого також дозволяє зробити цілком ймовірні, але на превеликий жаль, не втішні для України прогнози. Зокрема, як вже зазначалося вище, текстом документу передбачається створення **воєнної організації** Союзної держави. Ймовірно, у даній статті доктрини мова йшла про створення єдиного органу військового управління (генерального штабу), який є критично необхідним у процесі взаємосумісності військ та плануванні спільних наступальних та/або оборонних операцій.

Також текстом документу передбачено вдосконалення та **спільне використання елементів військової інфраструктури** у межах загального оборонного простору. Даний пункт необхідно розглянути ретельніше. Енциклопедія сучасної України надає визначення терміну «військова інфраструктура» як систему стаціонарних об'єктів та споруд, що забезпечують поточну військову діяльність (бойову й оперативну підготовку), стратегічне розгортання збройних сил, ведення воєнних дій і здійснення військової мобілізації та вказує, що до об'єктів військової інфраструктури належать пункти управління, транспортні шляхи, ракетні позиції, аеропорти та аеродро-

ми, системи зв'язку, сховища боєприпасів і паливно-мастильних матеріалів, військово-морські бази, полігони, трубопроводи, залізничні шляхи [Савченко 2011]. Як бачимо, прийняття Воєнної доктрини Союзної держави у редакції 2001 року фактично надає дозвіл Російській Федерації на використання об'єктів Республіки Білорусь і не лише у загрозовий чи воєнний період часу, а й у **мирний період часу**. У даному контексті важливо звернути увагу на зразки військової техніки, наведені у додатках до Воєнної доктрини Російської Федерації, прийнятої 25 грудня 2014 року. Зокрема, на те, що в описі до зображення Перспективного

бойового залізнично-дорожнього ракетного комплексу (про старт процесу відновлення та модернізації якого Московським інститутом теплотехніки повідомлялося у ЗМІ у 2013 році та про ймовірне призупинення виготовлення якого неофіційно повідомлялося у 2017 році), вказано, що запуск ракети може здійснюватися з будь-якої точки маршруту [Военная доктрина 2014], а маршрут, як ми розуміємо з тексту Воєнної доктрини Союзної держави редакції 2001 року цілком ймовірно може пролягати білоруськими залізничними шляхами, що є прямою загрозою для України.

Також Воєнною доктриною Союзної держави 2001 року передбачено **проведення узгодженої мобілізаційної підготовки** економік держав, і знову ж таки, проведення мобілі-

заційних заходів обома державами віднесено до мирного часу, а не періоду загрозового чи воєнного періоду. Проте, відповідно до пункту 3 статті 2 Федерального Закону Російської

Федерації «Про мобілізаційну підготовку і мобілізацію в Російській Федерації» від 24 січня 1997 року, мобілізаційна підготовка включає в себе не лише перехід економік на функціонування в режимі воєнного часу, першочерговою та основною метою мобілізаційної підготовки є підготовка до мобілізації збройних сил та інших військових та спеціальних формувань та проведення їх мобілізації [Федеральний закон 1997]. Важко спрогнозувати ймовірність проведення у мирний час односторонньої мобілізації у збройних силах РФ та збройних силах Білорусі, проте потрібно мати на увазі, що даний варіант розвитку подій є цілком можливим.

Наступним вартом уваги та аналізу пунктом, що стосується забезпечення контролю Російською Федерацією над Білоруссю задля реалізації гібридного сценарію Кремля, є спільні військові навчання обох держав, які дають можливість практично відпрацювати і взаємосумісність військ, і планування, і проведення військової операції. Зокрема, у вересні поточного року, увага європейської спільноти та України була прикута до найбільших у цьому році військових маневрів поблизу кордону України та НАТО – спільних стратегічних російсько-білоруських навчань «Захід-2021», основна фаза яких відбувалася на п'яти полігонах у Білорусі та дев'яти у Росії за участю 200 тисяч військових та 760 одиниць бойової техніки. Та вартим уваги було не стільки кількісне чи якісне «військове наповнення» навчань, як досить неоднозначний коментар білоруського президента: «Нас починають із півдня підігрівати. Ми маємо готуватися – 1200 км кордон з Україною. Тому нам доведеться закрити і цей периметр» [Учення «Запад-2021» 2021]. Неоднозначно і опосередковано, але, білоруський лідер включив до списку «загроз» і Україну, і вже фактично через місяць після завершення російсько-білоруських навчань обидві держави в рамках Союзної держави прийняли нову Воєнну доктрину і заявили про початок планування і підготовку до проведення нових спільних військових навчань, аргументуючи необхідність їх проведення «розгортанням військ в державах на захід та на північ від кордону Білорусі»

[Білорусь и Россия проведут 2021].

Як зазначають військові експерти та аналітики, загроза російсько-білоруських навчань не лише у практичному спільному відпрацюванні бойових маневрів. Чимало військових експертів та аналітиків вважають, що під приводом спільних російсько-білоруських навчань, Російська Федерація поступово стягує на територію Білорусі військову техніку та кадрових військових для підготовки ймовірної наступальної операції на Україну та не відводить їх у місця постійної дислокації (не повертає у РФ). За словами генерала у відставці І. Романенка, такої тактики Росія притримується протягом останніх 3-5 років і у спільних російсько-білоруських навчаннях, і в навчаннях збройних сил РФ на кордоні з Україною та в анексованому Криму. Зокрема, в ході навчань «Захід-2021» у вересні цього року Російська Федерація на території Республіки Білорусь задіяла 2500 російських військовослужбовців, понад 30 літаків та гелікоптерів, до 350 одиниць бойової техніки, у тому числі близько 140 танків, до 110 гармат, реактивних систем залпового вогню та мінометів [РФ направит в Белоруссию на учения 2021]. Чи повернулася в повному складі ця військова техніка у пункти постійної дислокації до РФ? – Відповісти на це питання важко, але з огляду на масштаб усіх спільних російсько-білоруських заходів, що відбуваються протягом останніх місяців та, враховуючи геополітичні апетити та гібридні плани Кремля, цілком логічно буде відповідь – «Ні!». Попри те, що білоруський президент продовжує бити себе в груди і запевняти, що «про плани масштабного вторгнення російських військ на територію України йому нічого не відомо», він досить тонко, але водночас переконливо, заявив, що «Білорусі потрібно захищати свою державу і що в разі якщо знову буде війна на Донбасі або десь на кордоні з Росією, Білорусь осторонь не залишиться, і пристане не бік останньої [Совещание по вопросам военной 2021].

Що ж, як бачимо, Республіка Білорусь наразі дійсно є ключовим і водночас легко досяжним інструментом у продовженні реалізації гібридної агресії Кремля, оскільки:

- діючий політичний режим в Білорусі

абсолютно повністю є підконтрольним, підкупленим та керованим Москвою;

- Росія прагне інтегрувати білоруську армію та зробити її частиною російської системи оборони. Кремль розраховує переформатувати російсько-білоруські спільні навчально-бойові центри в повноцінну військову базу. Про створення в Білорусі спільного з Росією навчально-бойового центру підготовки для Військово-повітряних сил і військ проти-повітряної оборони стало відомо на початку березня 2021 року. Такі спільні центри стають фактором подальшого розширення російської військової присутності в Білорусі. До того ж, Росія вже позначила той формат співпраці, який буде прийнятний для неї – створення єдиного військового органу управління що передбачатиме підпорядкування Білорусі і пряме управління з РФ [Попович 2021].

- фактично повна залежність економічної системи Білорусі від Росії. Білоруська економіка повністю субсидійована Москвою, та і взагалі Білорусь розглядається останньою як дотаційний регіон, тому, власне, і не дивно, що кожний новий «інтеграційний процес» супроводжується або корегуванням ціни на російський газ для білоруського населення або ж масштабними фінансовими вливаннями з Москви. Для прикладу, загальна сума російської допомоги Білорусі становить 1,5 мільярда доларів і здебільшого вона надається у формі кредитів. Окрім того, Росія та Білорусь у грудні 2023 року планують підписати договір про створення єдиного ринку газу, нафти, нафтопродуктів та електроенергії, об'єднати платіжні системи, перейти до єдиної промислової й податкової політики. Також не виключено, що Росія та Білорусь можуть створити спільний так званий Союзний парламент. А щоб це «зростання» було легким, Росія пообіцяла збільшити фінансову підтримку Білорусі до 630-640 млн доларів з вересня 2021 року до кінця 2022 року. Рефінансування кредитів у вигляді фінансової допомоги Мінську фактично занурює Білорусь у фінансову пастку,

де позиція Росії буде лише посилюватися. За домовленостями, Газпром повинен отримати в перспективі доступ до розподільних мереж всередині Білорусі. Таким чином Білорусь сяде повністю на гачок російського монополіста [Попович 2021].

- злиття з Російською Федерацією та поглинання Республіки Білорусь останньою носить поетапний, поступовий, плановий та напівприхований характер. Під виглядом дружби народів, інтеграції економік, правових систем, формування митних союзів, військових організацій та військових навчань, О.Лукашенко крок за кроком поступається суверенітетом своєї держави, а Російська Федерація отримує доступ до інфраструктури, збройних сил Білорусі та її кордону з Україною та державами-членами НАТО з числа пострадянських держав;

- стягнення російських та білоруських військ територією Білорусі до українського кордону фактично дозволяє Російській Федерації оточити Україну по периметру її кордонів з півночі, сходу та півдня (регулярні війська РФ сконцентровані поблизу російсько-українського кордону, в Криму, акваторії Азовського та Чорного морів, у Калінінградській області на кордоні з Республікою Польща та в Придністров'ї).

Висновки.

Підсумовуючи усе вищезазначене варто сказати, що Росія продовжує реалізовувати свої гібридні сценарії на пострадянському просторі. Слідом за анексією Криму та окупацією Донецької і Луганської областей, Москва поступово і планово розпочала окупацію та поглинання Білорусі, де В. Путін спільними зусиллями з О.Лукашенко перетворює країну на частину «Союзної держави» з уявною демократією, але водночас із зовсім неуявною армією, яка, очевидно, й диктуватиме правила цієї самої демократії [Попович 2021] і становитиме загрозу національній безпеці України та її сусідам.

Бібліографічні посилання

- Беларусь и Россия проведут совместные военные учения [Электронный ресурс]. (2021). *Голос Америки*. Режим доступа: <https://www.golosameriki.com/a/belarus-to-hold-joint-military-drills-with-russia/6333130.html> (дата звернення 10.10.2021)
- Военная доктрина Российской Федерации*. (2014). [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://docs.cntd.ru/document/420246589> (дата звернення 15.09.2021)
- Военная доктрина Союзного государства*. (2001). [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://docs.cntd.ru/document/456089527?marker=6560IO> (дата звернення 18.09.2021)
- Дикий, Е.А. (2016). *Гибридная война России: опыт Украины для стран Балтии*. Вильнюс.
- Договор о создании Союзного государства*. (1999). [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://soyuz.by/dogovor-o-sozdanii-soyuznogo-gosudarstva> (дата звернення 15.09.2021)
- Мезенцев призвал утвердить союзную Военную доктрину. (2021). *Риа новости*. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://ria.ru/20211104/doktrina-1757753056.html> (дата звернення 21.09.2021)
- Попович, Т. (2021). *Інтеграція чи втрата суверенітету: Білорусь ще більше заглиблюється у сферу російського впливу*. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3315740-integracia-ci-vtrata-suverenitetu-bilorus-se-bilse-zaglibluetsa-u-sferu-rosijskogo-vplivu.html> (дата звернення 15.09.2021)
- Прокоп, М. (2014). Російсько-білоруські відносини в контексті будівництва Союзної держави. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*, Міжнародні відносини, 14, 63–69.
- РФ направит в Белоруссию на учения «Запад-2021» около 2,5 тыс. военных. (2021). *Интерфакс*. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.interfax.ru/world/788172> (дата звернення 20.09.2021)
- РФ та Білорусь затвердили спільну Військову доктрину: чи загрожує така угода Україні. (2021). *Слово і діло*. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.slovoidilo.ua/2021/11/05/stattja-polityka/rf-ta-bilorus-zatverdily-spilnu-vijskovu-doktrynu-chy-zahrozhuye-taka-uhoda-ukrayini> (дата звернення 17.09.2021)
- Савченко, О.В., Ольшевський, В.Й. (2011). *Енциклопедія сучасної України*. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=12489 (дата звернення 15.10.2021)
- Совещание по вопросам военной безопасности. (2021). *Президент Республики Беларусь*. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://president.gov.by/ru/events/coveshchanie-po-voprosam-voennoy-bezopasnosti> (дата звернення 21.09.2021)
- Учения «Запад-2021»: Россия дистанцировалась от Лукашенко? (2021). *Deutsche Welle*. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.dw.com/ru/uchenija-zapad-2021-rossija-distancirovalas-ot-lukashenko/a-59182409> (дата звернення 11.10.2021)
- Федеральный закон*. (1997). О мобилизационной подготовке и мобилизации в Российской Федерации. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://docs.cntd.ru/document/9038722> (дата звернення 11.10.2021)

References

- Belarus y Rossyia provedut sovmestniie voenniie uchenyia [Belarus and Russia will provaid joint military exercises]. (2021). *Holos Ameryki*. Retrieved October 10, 2021 from <https://www.golosameriki.com/a/belarus-to-hold-joint-military-drills-with-russia/6333130.html> (in Russian)
- Dohovor o sozdanuu Soiuznogo hosudarstva* [Treaty on the Creation of the Union State of Russia and Belarus]. (1999). Retrieved September 19, 2021 from <https://soyuz.by/dogovor-o-sozdanii-soyuznogo-gosudarstva> (in Russian)
- Dyki, E.A. (2016). *Hybrydnaia voina Rossii: opyt Ukrainy dlia stran Baltiyi* [Russian Hybrid War: Ukraine's Experience for the Baltic States]. Vylnius. (in Russian)
- Federalnyi zakon* (1997). O moylyzatsyonnoi podhotovke i moylyzatsyy v Rossyiskoi Federatsyy [About mobilization preparation and mobilization in the Russian Federation]. Retrieved October 11, 2021 from <https://docs.cntd.ru/document/9038722> (in Russian)
- Mezentsev pryzval utverdyt soiuznuiu Voennuiu doktrynu [Mezentsev urged to approve the allied military doctrine]. (2021). *Rya novosty*. Retrieved September 21, 2021 from <https://ria.ru/20211104/>

[doktrina-1757753056.html](https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3315740-integracia-ci-vtrata-suverenitetu-bilorus-se-bilse-zaglibluetsa-u-sferu-rosijskogo-vplivu.html) (in Russian)

- Popovych, T. (2021). *Intehratsiia chy vtrata suverenitetu: Bilorus shche bilshe zahlybliuietsia u sferu rosiiskoho vplyvu* [Integration of what is at the expense of sovereignty: Belarus is getting more and more lost]. Retrieved September 15, 2021 from <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3315740-integracia-ci-vtrata-suverenitetu-bilorus-se-bilse-zaglibluetsa-u-sferu-rosijskogo-vplivu.html> (in Ukrainian)
- Prokop, M. (2014). Rosiisko-biloruski vidnosyny v konteksti budivnytstva Soiuznoi derzhavy. [Russian-Belarusian relations in the context of building the Union State]. *Naukovyi visnyk Skhidnoevropeiskoho natsionalnogo universytetu imeni Lesi Ukrainky, Mizhnarodni vidnosyny*, 14, 63-69. (in Ukrainian)
- RF napravyt v Belorussyiu na uchenyia «Zapad-2021» okolo 2,5 000 voennikh [The Russian Federation will send about 2.5 thousand troops to Belarus for the West-2021 exercises]. (2021). *Interfaks*. Retrieved September 20, 2021 from <https://www.interfax.ru/world/788172> (in Russian)
- RF ta Bilorus zatverdylu spilnu Viiskovu doktrynu: chy zahrozhuie taka uhoda Ukraini [Russia and Belarus have approved a joint military doctrine: does such an agreement threaten Ukraine]. (2021). *Slovo i dilo*. Retrieved September 17, 2021 from <https://www.slovoidilo.ua/2021/11/05/statija/polityka/uf-ta-bilorus-zatverdylu-spilnu-vijskovu-doktrynu-chy-zahrozhuie-taka-uhoda-ukrayini> (in Ukrainian)
- Savchenko, O.V. & Olshevskiy V.I. (2011). *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy* [Modern Ukrainian encyclopedia]. Retrieved October 15, 2021 from https://esu.com.ua/search_articles.php?id=12489 (in Ukrainian)
- Soveshchanye po voprosam voennoi bezopasnosti [Meeting on military security]. (2021). *Prezydent Respublyky Belarus*. Retrieved September 21, 2021 from <https://president.gov.by/ru/events/sovshchanye-po-voprosam-voennoy-bezopasnosti> (in Russian)
- Uchenyia «Zapad-2021»: Rossyia dystantsyrovalas ot Lukashenko? [Has Russia distanced itself from Lukashenko?]. (2021). *Deutsche Welle*. Retrieved October 11, 2021 from <https://www.dw.com/ru/uchenija-zapad-2021-rossija-distancirovalas-ot-lukashenko/a-59182409> (in Russian)
- Voennaia doktryna Rossyiskoi Federatsyy* [Military doctrine of the Russian Federation]. (2014). Retrieved September 15, 2021 from <https://docs.cntd.ru/document/420246589> (in Russian)
- Voennaia doktryna Soiuznogo hosudarstva*. (2001). [Military doctrine of the Union State of Russia and Belarus]. Retrieved September 18, 2021 from <https://docs.cntd.ru/document/456089527?marker=6560IO> (in Russian)

**EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY,
SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES**

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN [2618-1282](#) (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Михайло Михайлович Тимченко

Кандидат політичних наук, доцент
кафедри політології,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара,
пр. Гагаріна 72, Дніпро, 49010, Україна

E-mail: m.timchenko27@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1404-4261>

Mykhailo M. Timchenko

Candidate of Political Sciences, Associate Professor
of the Department of Political Science,
Oles Honchar Dnipro National University,
Gagarina ave., 72, Dnipro, 49000,
Ukraine

УДК 321

**ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ЕЛЕКТРОННОГО ГОЛОСУВАННЯ:
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА МОЖЛИВОСТІ
ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ**

Received 15 October 2021; revised 13 November 2021; accepted 18 November 2021

DOI: 10.15421/342129

Анотація

Статтю присвячено дослідженню особливостей функціонування системи електронного голосування в різних країнах світу. Виділення переваг та недоліків даного процесу, дозволило окреслити напрями управлінських кроків та рекомендації, щодо застосування даної системи в Україні. В жодній країні світу, ця система не є всеохоплюючою, але вона дозволяє значно знизити бюрократизацію виборчого процесу, підвищити рівень політичної участі та зробити процес голосування більш прозорим, незважаючи на ряд загроз, які є характерними для епохи цифрової трансформації. За умов реалізації успішних європейських кейсів в даній сфері, система електронного голосування може стати ефективною складовою виборчого процесу в Україні.

Ключові слова: *вибори, електронне голосування, цифрова інфраструктура, електоральна активність.*

**Features of the functioning of the electronic voting system:
foreign experience and possibilities of application in Ukraine**

Abstract

The article is devoted to the study of the features of the functioning of the electronic voting system in different countries of the world. Identification of the advantages and disadvantages of this process allowed to outline the directions of management steps and recommendations regarding the application of this system in Ukraine.

This system is not comprehensive in any country in the world, but it can significantly reduce the bureaucratization of the electoral process, increase the level of political participation and make the voting process more transparent, despite a number of threats that are characteristic of the era of digital transformation. These threats include: problems with the functioning of digital infrastructure, low level of digital literacy of the population, a high level of mistrust in voting on the Internet, problems in the formation of voter registers and the preservation of personal data, hacker attacks from the outside and a high level of costs at the initial stage of the system launch.

Estonia is the only country in the world where the electronic voting system is used in elections of all levels. This is due to the small size of the state and the high level of development of digital infrastructure.

In other countries, this system is most widely used at the local level of elections, referendums and voting by voters who are outside the country. This is relevant for Ukraine, since many of the country's citizens are abroad or have the status of internally displaced persons.

Despite the lack of a legislative framework, in the field of implementing electronic voting, there are elements of digital democracy in Ukraine (electronic petitions, participation budgets, online voting using Bank ID), which can become the basis for building an effective electronic voting system.

Subject to the implementation of successful European cases in this direction, the electronic voting system can become an effective component of the electoral process in Ukraine. The need to implement this project is also gaining particular relevance in the context of the ongoing COVID-19 pandemic. The possibility of launching a remote voting system will significantly reduce the risks posed by the global pandemic. Based on this, the construction of an electronic voting system in Ukraine requires the implementation of a number of projects that are of a technological, legal, educational and communicative nature.

Key words: elections, e-voting, digital infrastructure, electoral activity.

Особенности функционирования системы электронного голосования: зарубежный опыт и возможности применения в Украине

Аннотация

Статья посвящена исследованию особенностей функционирования системы электронного голосования в разных странах мира. Выявление преимуществ и недостатков данного процесса, позволило очертить направления управленческих шагов и рекомендации, касательно применения данной системы в Украине. Ни в одной стране мира, данная система не является всеохватывающей, но она позволяет значительно снизить бюрократизацию избирательного процесса, повысить уровень политического участия и сделать процесс голосования более прозрачным, несмотря на ряд угроз, которые характерны для эпохи цифровой трансформации. При условии реализации успешных европейских кейсов в данном направлении, система электронного голосования может стать эффективной составляющей избирательного процесса в Украине.

Ключевые слова: выборы, электронное голосование, цифровая инфраструктура, электоральная активность.

Постановка проблеми.

На сьогоднішній день ми можемо спостерігати стрімке поширення інформаційних технологій в усіх сферах людського життя та діяльності, осторонь не залишається і соціальна функція людини, яка відповідає за здійснення електорального вибору. Привабливість запровадження інституту електронного голосування полягає у тому, що даний тип голосування дозволяє значно спростити процедуру підрахунку голосів та зменшити ризики фальсифікації волевиявлення з боку третіх осіб. Але, як і будь-які інноваційні методики проведення виборів, процедура електронного голосування має свої переваги та недоліки.

Серед політологічного наукового середовища зустрічаються різні точки зору, щодо ефективності та безпечності запровадження даної методики.

Прихильники електронного голосування, роблять наголос на тому, що дана процедура дозволить:

- надати можливість виборцям, які з різних причин не можуть потрапити на виборчі дільниці, здійснити свій вибір таємно та без сторонньої допомоги;

- залучити до процесу голосування велику кількість виборців, яка раніше ігнорувала

участь у голосуванні, шляхом зниження бюрократизації даного процесу;

- знизити державні видатки на організацію та проведення виборів;

- здійснити оперативний та точний підрахунок голосів.

В свою чергу критики електронного голосування, стверджують про те, що запровадження даної процедури, особливо в країнах з нерозвинутою електронною інфраструктурою, несе дуже багато викликів та загроз, серед яких зазвичай виділяють:

- можливість втручання у виборчий процес третіх осіб, що викликано недоліками у системі захисту електронної інфраструктури;

- технічні проблеми у функціонуванні електронної інфраструктури, виправлення яких є більш складним процесом у порівнянні з традиційним підходом у проведенні виборів;

- у разі виявлення недоліків електронної системи проведення голосування, перерахунок голосів може стати дуже проблематичним, а в деяких випадках і взагалі неможливим.

Аналізуючи процеси становлення інституту електронного голосування, можна дійти до висновку, що ефективність та надійність даної процедури, суттєво залежить від рівня технічного розвитку конкретної країни. Але

не зважаючи на усі труднощі, все більше країн застосовує дану процедуру, здебільшого у комбінованому вигляді, коли у електорату є можливість здійснити свій вибір або традиційним шляхом, або шляхом електронного голосування.

Виходячи з цього, можна стверджувати, що електронне голосування являє собою наступну ланку у демократизації суспільних відносин, але даний процес ще потребує свого технічного та процедурного удосконалення. І саме розглянувши закордонний досвід впровадження даного інституту, можна зробити висновки щодо його доцільності та ефективності в рамках реалій української політичної системи.

Аналіз досліджень та публікацій.

Проведення наукового дослідження з даної проблематики, викликало необхідність опрацювання значної кількості як вітчизняних, так і зарубіжних джерел, які присвячено проблематиці запровадження інституту електронного голосування, законодавчих засад його функціонування, розгляду численних викликів та загроз його функціонуванню.

До зарубіжних досліджень у сфері електронного голосування можна віднести праці таких дослідників як М.Ліллестрьом, Р.Хартлі, К.Шеннон та ін.

В праці шведського дослідника М.Ліллестрьома «Переваги та ризики електронного голосування та онлайн-голосування», розглянуто особливості становлення інституту електронного голосування в таких країнах як Естонія, Швейцарія та Канада. Розглядаючи технічну складову даної процедури, автор робить висновок, що ці країни мають багатий досвід проведення електронних голосувань та займаються постійним вдосконаленням даного інструментарію. В якості найбільш яскравого прикладу вказується Естонія, яка на сьогоднішній день є єдиною країною світу, де електронне голосування застосовується на виборах усіх рівнів [Ліллестрьом 2020].

Що стосується вітчизняних досліджень з даної проблематики, то в даному контексті варто згадати таких вчених як Г.Граціотова [Граціотова 2020], С.Гриньов, К.Закоморна [Гриньов, Закоморна 2021], О.Токар-Остапен-

ко [Токар-Остапенко 2021] та ін.

Саме в праці Г.Граціотової піднімається питання про підвищення актуальності запровадження електронних виборів, враховуючи сучасні умови пандемії COVID-19. В даному контексті система електронних виборів, дозволяє не тільки підвищити рівень політичної активності та зробити процедуру волевиявлення більш зручною, але і зменшити ризики пов'язані з поширенням пандемії.

Авторка зазначає, що в умовах поширення пандемії, понад 50 держав змушені були відтермінувати голосування на більш пізній період. Парламентські вибори було перенесено в Сербії, Ефіопії та Шрі-Ланці, президентські вибори в Польщі та Болівії. Місцеві вибори було відкладено у Великій Британії та Румунії. Важливі референдуми було перенесено у РФ, Італії та Чилі. А у США виникли численні труднощі з проведенням праймеріз [Граціотова 2020].

Виходячи з цього, авторка доходить до висновку, що запровадження електронної системи голосування є нагальною потребою в умовах підвищеної епідемічної небезпеки. Але в умовах українських реалій, існує низька проблем внутрішнього (бюрократія, недосконалість вітчизняного досвіду, відтік спеціалістів) та зовнішнього (гібридна агресія з боку РФ, хакерські атаки), які можуть збити цю систему вразливою перед існуючими загрозами, що тільки підвищить суспільну недовіру до даного інституту. Для вирішення даних проблем пропонується проводити пілотні електронні голосування на окремих дільницях.

У аналітичному матеріалі О.В.Токар-Остапенко проаналізовано заходи які вже реалізовано Україною на шляху до впровадження електронного голосування, здійснено аналіз нормативно-правової бази, яка регулює даний процес та вироблено рекомендації щодо перспектив впровадження електронного голосування в Україні.

Зокрема робиться висновок про те, що систему електронного голосування доцільно впроваджувати тоді, коли 1) існуватиме чітке розуміння, що електронне голосування є найбільш прийнятним рішенням наявних про-

блем, 2) братиметься до уваги міжнародний досвід та перші кроки не здійснюватимуться у ізоляції, 3) існуватиме широка згода щодо її доцільності у ключових зацікавлених сторін, 4) буде виділено достатньо часу для технічної імплементації системи та її сприйняття суспільством, 5) у виборців буде довіра і впевненість у виборчій системі та виборчій адміністрації [Токар-Остапенко 2021].

Також варто підкреслити наявність значної кількості емпіричних досліджень з даної проблематики, які опубліковано у звітах органів державної влади, аналітичних центрів та неурядових організацій. Такими джерелами стали звіти ГО «Опора», Національного інституту стратегічних досліджень та сайтів органів влади які присвячені проблематиці децентралізації та підвищення рівня електронної демократії.

Мета статті.

Метою статті є дослідження зарубіжного досвіду впровадження електронного голосування та виділення найбільш успішних кейсів. Всебічне вивчення даного досвіду, дозволить окреслити рекомендацій, які можливо реалізувати в рамках українських електоральних процесів.

Виклад основного матеріалу.

За останнє десятиліття в українському політичному просторі відбуваються дискусії стосовно вдосконалення існуючої виборчої процедури та переведення її у електронну площину. Ми можемо спостерігати, що сфера застосування систем електронного голосування значно розширилась та почала охоплювати майже всі рівні політичної участі. В останній час, особливої популярності набули електронні петиції, звернення громадян, бюджети участі та відкриті онлайн-конкурси, що свідчить про розвиток демократії та підвищення громадянської активності у віртуальному просторі. Враховуючи стрімке поширення інформаційних технологій, інтернетизацію та діджиталізацію політичного життя, виникає потреба у зменшенні рівня бюрократизації та рівня державних видатків у процесі проведення виборів. Також важливим фактором стало поширення світової пандемії та пов'язані з нею ризики. Однією з таких альтернатив, є за-

провадження електронного голосування, яке покликано нівелювати дані проблеми.

У політологічній науковій літературі прийнято розрізняти дві форми електронного голосування, а саме:

- дистанційне голосування за допомогою мережі Інтернет (коли людина здійснює своє волевиявлення не виходячи з дому), інструментом даного типу голосування виступає персональний комп'ютер або смартфон;

- голосування на виборчій дільниці з використанням «електронної скриньки», яка дозволяє зчитувати позначку яку проставлено у виборчому бюлетені з подальшим зберіганням цих даних [Данько 2019: 65]. Саме використання електронної скриньки є найпоширенішою формою здійснення електронного голосування.

В контексті даної проблематики важливим є звернення до зарубіжного досвіду реалізації даної процедури.

Першою країною де було здійснено голосування за допомогою електронних скриньок були США. Це відбулось у 2000 році у штаті Орегон. Згодом механізм електронного голосування набув свого вдосконалення і активно застосовувався на виборах різних рівнів (місцевому та федеральному). Це призвело до прийняття у 2002 році спеціального федерального Закону, який отримав назву «Help America Vote Act». Метою цього закону було досягти відмови від паперових бюлетенів та різних «архаїчних» засобів голосування (важільних апаратів та перфокартових машин) [Данько 2019: 67].

Голосування з використанням електронних скриньок для підрахунку голосів було успішно апробовано на муніципальних виборах в Бразилії, які відбулись у 1996 р. Дану систему було успішно апробовано у 56 містах. Організація виборчої процедури не викликала жодних нарікань і згодом була успішно застосована на території усієї країни [Готун 2008: 52].

У Монголії та Киргизстані активного використання набула система, коли люди вручну проставляють позначку, а сканери які закріплені на виборчих скриньках, ці позначки розпізнають та передають ці дані до виборчих

комісії. З метою запобігання неточностей у роботі цих пристроїв, на половині дільниць проводиться перевірочний підрахунок голосів вручну [Лісовський 2021].

Основною перевагою електронних виборчих скриньок є те, що вони можуть працювати автономно, без підключення до електромереж. Це є актуальним для країн в яких процедура виборів ускладнюється логістичними труднощами. До таких країн можна віднести Філіппіни (де вся територія країни представляє собою понад сім тисяч острівних територій), Індію та Бразилію.

Досліджуючи негативний досвід проведення електронних голосувань, варто згадати такі країни як Фінляндія, Великобританія та Нідерланди.

У 2008 році у Фінляндії відбулося онлайн-голосування зі встановленими на виборчих дільницях електронними скриньками. По закінченню голосування відбувся збій, що унеможливив підрахунок значної частини голосів. Це викликало необхідність проводити повторне голосування на цих дільницях. В результаті чого, цей пілотний проект було визнано провальним.

Великобританія також здійснювала пілотний проект з впровадження електронного голосування. Протягом 2002-2007 рр. було проведено більше тридцяти онлайн-голосувань локального рівня. Але у 2005 році, було зроблено висновок, що система електронного голосування є занадто дорогою та не сприяє підвищенню електоральної активності [Данько 2019: 68].

Також в даному контексті, цікавим є досвід Нідерландів, які у 2008 році повернулися до традиційного паперового голосування. Причиною таких кроків стало те, що існувала небезпека принципу таємності голосування та спостерігалась велика залежність від сертифікованих агентств.

На наш погляд, недоліки того періоду впровадження електронного голосування, можна пояснити недостатньою розвиненістю електронної інфраструктури того часу. Як нам показує досвід Естонії, реалізація даної процедури може бути успішною на усіх рівнях проведення виборів. Саме на прикладі Есто-

нії, ми можемо бачити зростання кількості «онлайн-виборців» з 2% до 31% за десятирічний термін. Але останні дослідження свідчать про те, що в Естонії визначальним фактором участі в онлайн-голосуваннях є відстань. Люди частіше використовують онлайн-інструменти, коли проживають на відстані більше 30 хвилин до виборчої дільниці. Перевагу онлайн-голосуванню також надають громадяни Естонії, які проживають за кордоном, 90% усіх голосів надходить онлайн, з ігноруванням можливості проголосувати поштою або в будівлі посольства [Solvak 2016].

Що стосується дистанційного онлайн-голосування, то воно здебільшого використовується на референдумах та місцевих виборах. В якості прикладу можна навести Канаду, Францію та Швейцарію та ряд інших європейських країн.

Враховуючи те, що Швейцарія є абсолютним світовим лідером за періодичністю проведення місцевих референдумів (в середньому 4 рази на рік), то процедура онлайн-голосування пілотувалась у десяти кантонах, з метою підвищення комфорту даного процесу та зниження «втомлюваності» виборців від постійних плебісцитів.

Посилаючись на труднощі у забезпеченні безпеки даного процесу, у 2019 році пілотування цього проекту було зупинено. Але все одно, онлайн-голосування розглядається як важлива послуга для виборців, яка потребує свого постійного вдосконалення. [Лілестрьом 2020].

У Франції дистанційне онлайн-голосування дозволено тільки закордонним виборцям на виборах до законодавчих органів. Цей тип голосування не поширюється на вибори інших рівнів (президентські, місцеві, вибори до Європарламенту).

Подібна практика також застосовується у деяких регіонах Іспанії. У 2018 році, уряд Каталонії схвалив законопроект про застосування моделі онлайн-голосування, для громадян Каталонії які знаходяться за межами Іспанії. Але ця процедура поширювалась тільки на регіональний та муніципальний рівень. Згодом, уряд Каталонії повідомив про свій намір зробити цю систему всеохоплюючою.

Деякі штати США дозволяють військовослужбовцям та особам які знаходяться за кордоном, зробити свій вибір за допомогою Інтернету.

В Австралії, у штаті Південний Уельс, окрім вищезазначених категорій, таке право мають громадяни з інвалідністю, які проживають на відстані більше ніж 20 кілометрів від виборчої дільниці.

Особливістю процедури онлайн-голосування в Канаді є те, що ця система застосовується на муніципальному рівні в окремих муніципалітетах і саме муніципалітети розробляють власні системи та процедури її реалізації. Тобто не існує загальнодержавного стандарту проведення онлайн-голосувань.

Досліджуючи ці процеси, ми можемо зробити висновки про те, що багато країн займаються постійною розробкою та вдосконаленням інструментарію онлайн-голосування. Але можна спостерігати, що в жодній країні світу, ця процедура не стала всеохоплюючою та завжди виступає у поєднанні з традиційним типом голосування. Також можна зазначити що найбільш активного поширення вона набула саме на локальному рівні (місцеві вибори та референдуми). Навіть сьогодні ми можемо спостерігати численні дискусії щодо безпечності даного типу голосування, можливостей підвищення явки виборців за допомогою цього інструменту та численних питань щодо технічної складності його реалізації.

Окрім можливостей хакерських атак, загроз маніпуляції персональними даними виборців та технічною недосконалістю цифрової інфраструктури, важливим питанням є процедура реєстрації виборців, яка в кожній країні має свої особливості, на які варто звернути увагу.

В більшості країн ЄС, списки виборців формуються за допомогою реєстрів населення. В Австралії реєстрація виборців відбувається за допомогою онлайн-форми. У деяких африканських країнах, громадяни заповнюють паперовий бланк, який в подальшому відскановується. Однак жодна з цих систем не є досконалою та несе загрози фальсифікації, але все ж таки електронні реєстри мають більшу керованість, тому і отримали більш актив-

не застосування.

В деяких країнах створення реєстру виборців є досі актуальною проблемою і її вирішення сприяє появі нових підходів. В 45 країнах (здебільшого африканських) використовують сканування відбитків пальців та сітківки ока. В деяких країнах видають спеціальні посвідчення, які потім використовуються на виборчих дільницях (Гвінея, Конго, Ліберія)

Також важливою проблемою є неосвіченість у користуванні бюлетенями для електронних скриньок, що спотворює загальну картину голосування. Виходячи з цієї проблеми, в таких країнах як Індія, виборці активують спеціальну кнопку поряд з логотипом відповідної партії та кандидата [Чикишев 2020].

Отже ми можемо бачити, що кожна країна світу стикається з рядом проблем при запровадженні даного механізму. Але з розвитком інформаційно-комунікативних технологій, підвищується надійність цього інструменту, інформаційна грамотність населення, відбувається перехід значної кількості державно-політичних сфер у цифрову площину і Україна, як невід'ємна частина європейського та світового політико-економічного простору не може залишитися осторонь цих процесів.

Перший законопроект який мав би регулювати процедуру електронного голосування в Україні (№8656 «Про концепцію запровадження системи електронного голосування») було внесено до стін парламенту ще у 2011 році, але в тому ж році його було відкликано. Наступною спробою є поява законопроекту №10129 «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення виборчих прав громадян України шляхом запровадження на виборах голосування поштою та інтернет-голосування». Актуальність та нагальність таких кроків обумовлена тим, що мільйони людей знаходяться або за кордоном, або мають статус вимушено переміщених осіб. Але наприкінці серпня 2019 року, цей законопроект також було відкликано.

Як свідчать дослідження холдингу Factum Group, на кінець 2019 року, частка користувачів інтернету становила 71% (22,96 млн), 65% мають інтернет вдома. При цьому приблизно п'ята частина користувачів заходить в інтер-

нет зі смартфонів. Щодо інтернет-проникнення, то у великих містах воно становить 74%, в населених пунктах з населенням менше ніж 100 тис. жителів - від 53% до 70%, а в селах - від 53% до 58% [Каравасв 2020].

Але що стосується цифрової грамотності, то тут варто звернутися до досліджень, які було проведено засобами масової інформації і ці цифри увійшли до даних профільного міністерства. Тут ми можемо бачити що, 37,9% українців у віці 18-70 років мають цифрові навички, нижчі ніж базові, а 15,1% взагалі їх не мають. Таким чином, 53% населення України за методологією оцінки цифрових навичок, яка застосовується Європейською комісією, знаходяться нижче позначки «базовий рівень».

Не зважаючи на певні труднощі, за останні роки, в Україні здійснено ряд кроків, які можна вважати майбутнім фундаментом для появи системи електронного голосування, а саме:

- запровадження сучасних електронних методик ідентифікації особи (внутрішні паспорти у вигляді ID-карток, закордонні біометричні паспорти, Mobile ID, Bank ID та ін.). Ці методики можуть отримати своє використання і у процесі реєстрації виборців;

- активного використання набуває електронний цифровий підпис, який може стати підтвердженням вибору під час голосування;

- громадяни України мають змогу перевірити свою присутність у виборчих списках, за допомогою Державного реєстру виборців, який переведено у електронну площину;

- функціонал мобільного додатку «Дія», може бути розширений до можливості робити свій вибір у онлайн режимі [Токар-Остапенко 2021].

Отже, ми можемо спостерігати, що в Україні поступово з'являється фундамент для запровадження системи електронного голосування, але більшість дослідників наводять ряд застережень, серед яких можна виділити:

- відсутність необхідної технологічної інфраструктури, особливо у віддалених районах;

- високий ризик технічних збоїв, хакерських атак та оприлюднення особистих даних

виборців, особливо в умовах триваючого військового конфлікту;

- ненадійність існуючої системи цифрової ідентифікації;

- значний рівень суспільної недовіри до різного роду Інтернет-голосувань, який може значно посилитись при невдалому тестуванні даної системи.

Виходячи з цього, експерти Національного інституту стратегічних досліджень, вважають за необхідне, здійснення ряд управлінських кроків за чотирма напрямками, а саме: технологічному, правовому, освітньому та комунікативному.

Технологічний напрям передбачає розробку необхідного програмного забезпечення, залучення широкого кола стейкхолдерів до тестування програмного забезпечення та з'ясування рівня підготовленості цифрової інфраструктури до можливих викликів та загроз.

Правовий напрям полягає у підготовці законодавчої бази, яка повинна регулювати процес електронного голосування. Законодавча база повинна спиратися на стандарти Ради Європи, враховувати історичні, географічні та соціокультурні особливості України.

Що стосується освітнього напрямку, то тут передбачено підвищення рівня професіоналізму працівників виборчих комісій, подолання цифрового поділу українців та залучення широкого кола неурядових організацій до розробки навчальних матеріалів.

Комунікативний рівень включає в себе побудову ефективної системи зворотного зв'язку між усіма учасниками процесу, забезпечення загальнодоступності інформації та роз'яснення громадянам сутності та переваг електронного голосування [Токар-Остапенко 2021].

Отже, аналізуючи можливості запровадження системи електронного голосування в Україні, ми можемо виділити ряд проблем, які потребують свого поступового вирішення. До таких проблем можна віднести: відсутність законодавчого забезпечення даного процесу; низький рівень цифрової грамотності населення; низька захищеність цифрової інфраструктури; низький рівень довіри населення до різних цифрових нововведень.

Але незважаючи на це, ми можемо спостерігати появу нових цифрових інструментів політичної участі, розширення кількості користувачів Інтернету, підвищення рівня взаємодії між громадянським суспільством та органами влади у цифровій площині та численні роз'яснювальні кампанії з боку неурядових організацій.

Висновки.

Перехід до електронного голосування можна вважати вимогою часу та наступною ланкою у розбудові демократичного суспільства. Можна вважати, що в Україні створено відповідні умови для розбудови інституту електронного голосування, що уособлено у появі електронних петицій, онлайн-голосувань та інших елементів електронної демократії. Але в той же час ми можемо спостерігати відсутність законодавчого регулювання даної процедури, певні недоліки у функціонуванні цифрової інфраструктури та дещо низький рівень цифрової грамотності населення. Дані проблеми були наявними у багатьох країнах європейського континенту і їх вирішення залежить від ефективних управлінських заходів.

Аналізуючи закордонний досвід, ми можемо спостерігати що процедура електронно-

го голосування використовується у поєднанні з традиційним голосуванням і застосовується здебільшого на локальному рівні. Найвищі показники онлайн-участі у виборчих процесах демонструє тільки Естонія, що обумовлено потужним ІТ-сектором в цій країні. Але все одно точаться дискусії, щодо можливостей підвищення явки на виборах за допомогою даного інструменту. Тому і для України є важливим, щоб цей елемент не прийшов на заміну традиційній виборчій процедурі, а став її органічним доповненням. Це дозволить підвищити рівень політичної участі, зменшити ступінь бюрократизації виборчої процедури та зробить процес голосування більш простим і комфортним, для мільйонів наших громадян, які з ряду причин не можуть дістатися до виборчих дільниць. Але ніколи не треба забувати про загрози, які несе в собі цифрова ера.

Напрямами подальших досліджень можна окреслити наступні: особливості законодавчого регулювання електронного голосування; участь інститутів громадянського суспільства у підвищенні цифрової грамотності; загрози у сфері електронної політичної участі та боротьба з ними.

Бібліографічні посилання

- Solvak, M. (2016). *E-voting in Estonia: Technological Diffusion and Other Developments Over Ten Years (2005-2015)*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://skytte.ut.ee/sites/default/files/skytte/e-voting_in_estonia_vassil_solvak_a5_web.pdf (дата звернення 6.10.2021)
- Готун, А. (2008). Використання нових інформаційних технологій у виборчому процесі: світовий досвід і практика застосування в Україні. *Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Серія: Філософія. Політологія*, 89-90, 51-55.
- Граціотова, Г. (2020). Впровадження електронних виборів в Україні в умовах пандемії. Закордонний досвід. *Економіка: реалії часу. Науковий журнал*, 5(51), 14-20. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://economics.opu.ua/files/archive/2020/No5/14.pdf>. (дата звернення 06.10.2021)
- Гриньов, С. (2021). Електронне голосування: перспективи впровадження в Україні та зарубіжний досвід. *Юридичний науковий електронний журнал*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.lsej.org.ua/4_2021/25.pdf. (дата звернення 02.10.2021)
- Данько, Ю. (2019). Електронне голосування: можливості української рецепції. *Сучасне суспільство*, 1, 60-72.
- Караваєв, І. (2020). Вибори онлайн в Україні: реалії та перспективи. *Юридична газета*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/informaciyne-pravo-telekomunikacijy/vibori-onlayn-v-ukrayini-realiyi-ta-perspektivi.html> (дата звернення 02.10.2021)
- Ліллестр'юм, М. (2020). Переваги та ризики електронного голосування та онлайн-голосування. *Портал «Децентралізація»*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://decentralization.gov.ua/news/12905>. (дата звернення 27.09.2021)
- Лісовський, Ю. (2021). Q&A: все, що ви хотіли знати про електронне голосування. *Громадянська*

мережа ОПОРА. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.oporaua.org/news/video/about_election/23346-q-a-vse-shcho-vi-khotili-znati-pro-elektronne-golosuvannia (дата звернення 08.10.2021)

Токар-Остапенко, О.В. (2021). *Електронне голосування: перспективи впровадження в Україні*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-02/tokar-1.pdf> (дата звернення 21.09.2021)

Чикишев, Н. (2020). *Електронное голосование: технологии на выборах в разных странах* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://dev.by/news/inet-election> (дата звернення 2.10.2021)

References

Chikishev, N. (2020). *Elektronnoe golosovanie: tekhnologii na vyborah v raznyh stranah* [Electronic voting: technologies in elections in different countries]. Retrieved October 02, 2021 from <https://dev.by/news/inet-election> (in Ukrainian)

Dan'ko, Yu. (2019). Elektronne golosuvannia: mozhlivosti ukrains'koi recepcii [Electronic voting: possibilities of the Ukrainian reception]. *Suchasne suspil'stvo*, 1, 60-72. (in Ukrainian)

Gotun, A. (2008). Viktoristannya novih informacijnih tekhnologij u viborchomu procesi: svitovij dosvid i praktika zastosuvannia v Ukraїni [The use of new information technologies in the electoral process: world experience and practice in Ukraine]. *Visnik KNU imeni Tarasa Shevchenka. Seriya: Filosofiya. Politologiya*, 89-90, 51-55. (in Ukrainian)

Graciotova, G. (2020). Vprovadzheniya elektronnih viboriv v Ukraїni v umovah pandemii. Zakordonnij dosvid [Implementation of electronic elections in Ukraine in a pandemic. Foreign experience]. *Ekonomika: realii chasu. Naukovij zhurnal*, 5(51), 14-20. Retrieved October 06, 2021 from <https://economics.opu.ua/files/archive/2020/No5/14.pdf> (in Ukrainian)

Grin'ov, S. (2021). Elektronne golosuvannia: perspektivi vprovadzheniya v Ukraїni ta zarubizhnij dosvid [Electronic voting: prospects for implementation in Ukraine and foreign experience]. *Yuridichnij naukovij elektronnij zhurnal*. Retrieved October 02, 2021 from http://www.lsej.org.ua/4_2021/25.pdf (in Ukrainian)

Karavaev, I. (2020). Vibori onlajn v Ukraїni: realii ta perspektivi [Online elections in Ukraine: realities and prospects]. *Yuridichna gazeta*. Retrieved October 02, 2021 from <https://yur-gazeta.com/publications/practice/informaciyne-pravo-telekomunikaciyi/vibori-onlajn-v-ukrayini-realiyi-ta-perspektivi.html> (in Ukrainian)

Lillestr'om, M. (2020). Perevagi ta riziki elektronного golosuvannia ta onlajn-golosuvannia [Benefits and risks of electronic voting and online voting]. *Portal «Decentralizaciya»*. Retrieved September 27, 2021 from <https://decentralization.gov.ua/news/12905>

Lisovs'kij, YU. (2021). Q&A: vse, shcho vi hotili znati pro elektronne golosuvannia [Q&A: Everything you wanted to know about e-voting]. *Gromadyans'ka merezha OPORA*. Retrieved October 08, 2021 from https://www.oporaua.org/news/video/about_election/23346-q-a-vse-shcho-vi-khotili-znati-pro-elektronne-golosuvannia (in Ukrainian)

Solvak, M. (2016). *E-voting in Estonia: Technological Diffusion and Other Developments Over Ten Years (2005-2015)*. Retrieved October 10, 2021 from https://skytte.ut.ee/sites/default/files/skytte/e_voting_in_estonia_vassil_solvak_a5_web.pdf

Tokar-Ostapenko, O.V. (2021). *Elektronne golosuvannia: perspektivi vprovadzheniya v Ukraїni* [Electronic voting: prospects for implementation in Ukraine]. Retrieved September 21, 2021 from <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-02/tokar-1.pdf> (in Ukrainian)

**EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY,
SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES**

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN [2618-1282](#) (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Олександр Сергійович Токовенко

Доктор філософських наук, професор,
професор кафедри політології, декан факультету
суспільних наук і міжнародних відносин,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара,
пр. Гагаріна, 72, Дніпро, 49010, Україна

E-mail: tokovenko_os@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1721-2205>

УДК 323.39:165.19

**ПОЛІТИЧНА ІСТИНА ТА ІДЕАЛИ ЛІБЕРАЛЬНОГО МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ:
СОЦІАЛЬНО-ЕПІСТЕМІЧНИЙ КОНТЕКСТ**

Received 17 October 2021; revised 10 November 2021; accepted 26 November 2021

DOI: [10.15421/342130](https://doi.org/10.15421/342130)

Abstract

Стаття присвячена вивченню значення ненаукових способів набуття політичного знання з точки зору глобальної та локальної політичної правди. Мета дослідження – виявлення специфіки соціально-епістемічного контексту взаємозв'язку політичної істини та ідеалів ліберального мультикультуралізму. Охарактеризовано унікальність політико-епістемологічного підходу до аналізу етнічної політичної істини. Було підкреслено, що міркування про укоріненість епістемічних засад у соціальній реальності та свідомості мають аналіз як суспільних детермінант впорядкування знання та наукового інтересу. Проаналізовано причини розгортання емпіричних політологічних досліджень спрямоване на встановлення істини в описі політичних фактів та встановлення істини у зв'язку між окремими об'єктами політичного світу. Розкрито визначення соціальних чинників пізнання у вирішенні питання епістемічної обґрунтованості політичних положень буденних та побутових міркувань. З'ясовано, що механізми когнітивного вилучення стають основою для формування стійких епістемічних засад на рівні буденних соціальних практик ототожнення й ідентифікації. Розкрито, що соціально-епістемічні упередження визначають конкретні психологічні настанови, які можуть у подальшому зумовлювати політичну поведінку в міжетнічних відносинах. Доведено, що емотивні та соціальні засади епістемічного підґрунтя містять істотні соціальні упередження та ставлення до соціальної і політичної реальності на основі хибних тверджень, що веде до значних втрат і, навіть, злочинів. Встановлено, що закріплення хибних епістемічних настанов і вірувань (переконань) у певних нормах поведінки поширюється на всі практики суспільства, підходи і судження, які набувають загальнообов'язкового значення. Припущено, що державні та політичні установи або сприймають соціально-хибні вірування, або забезпечують їх корекцію. Встановлено, що обрання певних стратегій мислення та підтримка соціальних інституцій заохочується індивідуальними і колективними інтересами. Зроблено висновок, що загальнолюдська політична істина стоїть перед перспективою широкої культурної інклюзивності, відсторонення від цивілізаційної вибірковості та ієрархії етноцентричних цінностей.

Ключові слова: *політична істина, соціально-епістемічний контекст, лібералізм, мультикультуралізм, політична інклюзивність.*

Political Truth and Ideals of Liberal Multiculturalism: A Socio-Epistemic Context

Abstract

The article is devoted to the study of the significance of non-scientific ways of acquiring political knowledge from the point of view of global and local political truth. The aim of the study is to identify the specifics of the socio-epistemic context of the relationship between political truth and the ideals of liberal multiculturalism. The uniqueness of the political-epistemological approach to the analysis of ethnic political

truth is characterized. It was emphasized that considerations about the rootedness of epistemic principles in social reality and consciousness have an analysis as social determinants of the ordering of knowledge and scientific interest. The reasons are analyzed. The deployment of empirical political science research is aimed at establishing the truth in the description of political facts and establishing the truth in connection with individual objects of the political world. The definition of social factors of cognition in solving the question of epistemic validity of political positions of everyday and everyday considerations is revealed. It has been found that the mechanisms of cognitive withdrawal become the basis for the formation of stable epistemic principles at the level of everyday social practices of identification and identification. The revealed socio-epistemic prejudices determine specific psychological guidelines that may further determine political behavior in interethnic relations. It is proved that the emotional and social principles of the epistemic basis contain significant social prejudices and attitudes to social and political reality on the basis of false statements, which leads to significant losses and even crimes. It has been established that the enshrinement of erroneous epistemic guidelines and beliefs (beliefs) in certain norms of behavior extends to all practices of society, approaches and judgments, which become universally binding. It is assumed that state and political institutions either accept socially erroneous beliefs or ensure their correction. It is established that the choice of certain strategies of thinking and support of social institutions is encouraged by individual and collective interests. It is concluded that universal political truth faces the prospect of broad cultural inclusion, exclusion from the selectivity of civilization and the hierarchy of ethnocentric values.

Key words: *political truth, socio-epistemic context, liberalism, multiculturalism, political inclusiveness.*

Политическая истина и идеалы либерального мультикультурализма: социально-эпистемический контекст

Аннотация

Статья посвящена изучению значения ненаучных способов обретения политического знания с точки зрения глобальной и локальной политической правды. Цель исследования – выявление специфики социально-эпистемического контекста взаимосвязи политической истины и идеалов либерального мультикультурализма. Охарактеризованы уникальность политико-эпистемологического подхода к анализу этнической политической истины. Было подчеркнуто, что рассуждения об укоренении эпистемических устоев в социальной реальности и сознании имеют анализ как общественных детерминант упорядочения знания и научного интереса. Проанализированы причины разворачивания эмпирических политологических исследований направлено на установление истины в описании политических фактов и установление истины в связи между отдельными объектами политического мира. Раскрыты определения социальных факторов познания в решении вопроса эпистемической обоснованности политических положений будничных и бытовых соображений. Установлено, что механизмы когнитивного изъятия становятся основой для формирования устойчивых эпистемных основ на уровне будничных социальных практик отождествления и идентификации. Раскрыто, что социально-эпистемические предубеждения определяют конкретные психологические установки, которые могут в дальнейшем обуславливать политическое поведение в межэтнических отношениях. Доказано, что эмотивные и социальные основы эпистемической основы содержат существенные социальные предубеждения и отношения к социальной и политической реальности на основе ложных утверждений, что ведет к значительным потерям и даже преступлениям. Установлено, что закрепление ложных эпистемических установок и верований (убеждений) в определенных нормах поведения распространяется на все практики общества, подходы и суждения, приобретающие общеобязательное значение. Предполагается, что государственные и политические учреждения либо воспринимают социально-ложные верования, либо обеспечивают их коррекцию. Установлено, что избрание определенных стратегий мышления и поддержка социальных институций поощряется индивидуальными и коллективными интересами. Сделан вывод, что общечеловеческая политическая истина стоит перед перспективой широкой культурной инклюзивности, отстранения от цивилизационной избирательности и иерархии этноцентрических ценностей.

Ключевые слова: *политическая истина, социально-эпистемический контекст, либерализм, мультикультурализм, политическая инклюзивность.*

Постановка проблеми.

Значення ненаукових способів набуття політичного знання з точки зору локальної політичної правди набуває сталих форм у використанні окремих елементів політичної ораторики та театрального мистецтва. Вираз ідеологічних смислів у певній мистецькій формі надає політичній репрезентації особи або інституту більш сталого та переконливого характеру, оскільки застосовується не лише раціональна аргументація, але й вплив на відчуття та емотивні засади етномислення людини. В цьому питанні ліберальні та ліві політичні мислителі неодноразово зверталися до певних політичних форм і наративів, які представляють політичну реальність у певному ідеологічному світлі, формуючи особливе драматичне тло для мислення читача (глядача).

З урахуванням ідеологічних надбань ліберальної орієнтації, соціально-епістемічний контекст отримання валідного політичного знання в сучасних умовах набуває переконливості, яка має істотні амбіції для набуття статусу наукових положень і відповідей на важливі питання глобального суспільно-політичного розвитку. Однак, положення ненаукових «теорій» й політичних доктрин мають обмежене епістемне значення, оскільки ґрунтуються на авторській суб'єктивній точці зору, яка може не поділятися представниками інших політико-епістемічних течій. До таких течій належить, зокрема, еволюційна епістемологія, яка застосовується на предметному полі політичної науки.

Аналіз публікацій.

Розкриття епістемічного підґрунтя сучасної політичної теорії здійснюється на широкій міждисциплінарній основі. Зокрема, в одній з наших попередніх публікацій, ми розглядали трансцендентальний та еволюційний виміри політичної епістемології [Токовенко 2013], О.Зорич приділяє увагу епістемологічним межам імплікації математичної теорії ігор для аналізу політики [Зорич, 2012], М.Гарбадин аналізує поняття епістемі Мішеля Фуко та владні механізми її вияву у політичній науці [Гарбадин 2012], Ю.Малишена встановлює зміст поняття «наукова політика» як характе-

ристики соціальної епістемології С.Фуллера [Малишена 2017], Ю.Розенгарт зосереджує увагу на епістемологічних та лінгвокогнітивних аспектах спотворення інформації в політичному дискурсі [Розенгарт 2017]. Поряд з цим, існує необхідність розширеного тлумачення соціально-епістемічного контексту як однієї з провідних детермінант політичної істини в умовах сучасного ліберального мультикультуралізму.

Метою статті є виявлення специфіки соціально-епістемічного контексту взаємозв'язку політичної істини та ідеалів ліберального мультикультуралізму.

Основний зміст.

Унікальність політико-епістемологічного підходу до аналізу етнічно сфокусованої політичної істини полягає в тому, що висувається вимога до достовірного знання, яке є рівнозначною для всіх представників тієї, чи іншої етнічної групи в усіх умовах і типах розвитку політичної ситуації. Прагма-комунікативні мовленнєві «ходи» дозволяють бачити, як вважає Т. ван Дейк, певний «перехід» від інформації, що міститься в епізодичній моделі мовленнєвої поведінки, до більш загальної семантичної інформації про групи-меншини. Зазвичай вони використовуються, щоб підтримати, виправдати або пояснити затвердження (шляхом узагальнення або приведення прикладів). Особливий різновид прагма-комунікативних ходів можна розглядати як призначений для цілей самопрезентації. Як говорять; тут можливий контроль типу: «Щоб я не говорив, слухає не повинен думати про мене погано». До цього різновиду мовленнєвих ходів належать пом'якшення, ухилення і різні ходи, пов'язані з імпліцитно і непрямими мовними актами [Ван Дейк 2012].

Міркування про укоріненість епістемічних засад у соціальній реальності та свідомості мають на увазі аналіз як суспільних детермінант впорядкування знання та наукового інтересу, так і соціально-особистісних пріоритетів, які ґрунтуються навколо процесів прийняття оптимальних рішень [див. Губерський 2002]. Таким чином, політико-епістемологічне обґрунтування наукових і прикладних політичних дій визначається на основі широкого-

го масиву даних про соціально-епістемічний вибір у тій чи іншій поведінковій ситуації. Про це зазначають сучасні американські вчені. Вивчаючи логіку політичної дії на основі експерименту з епістемологією партикулярного (буденного) світу, Д.Бьюкенен досліджує політичну поведінку в межах організаційної зміни. Ним були проведені серії інтерв'ю, які тривали години та були записані на відповідний пристрій. У розвідці автор намагається розвинути розуміння організаційної політичної поведінки в контексті впровадження змін через конструктивістський погляд, який ґрунтується на інтерпретаціях актора-ініціатора. Епістемологічні засади вилучалися на основі біографій менеджерів, які розкривали однобічні сфокусовані історії [Buchanan 1999: 76].

Розгортання емпіричних політологічних досліджень спрямоване на встановлення істини в описі політичних фактів та встановлення істини у контексті смислового зв'язку між окремими об'єктами політичного світу. Водночас розкриття багатопольсної інтерпретації наукової політичної істини можливе лише за умови врахування якомога більшої кількості вимог суб'єктів пізнання та, одночасно, створення універсальної структури, яка дозволить диференціювати політичні знання, факти та аналітичні положення на основі спільної системи координат. В цьому контексті вирішальним є досягнення широкого наукового консенсусу щодо положень та інтерпретаційних схем. Зокрема, у концепції Бадса Петерсена розглядається політична епістемологія наукових політичних рішень. Стверджується, що науково обґрунтована реалізація політики може отримувати різні прояви. Зокрема такі, як практики оцінювання незалежних, або комісійних досліджень, застосування кількісного та якісного аналізу, статистичних методів або систем зовнішнього моніторингу.

Соціальні чинники політичного пізнання визначають участь у вирішенні питання епістемічної обґрунтованості політичних положень, буденних та побутових міркувань. Це означає необхідність звернення до проблеми соціальних «вірувань» людей та основних засад їх внутрішньої переконаності в тих чи інших твердженнях соціального змісту. Істин-

ність або хибність цих вірувань, залежить від загального рівня епістемної обґрунтованості політичної істини в суспільстві у цілому. У розробці А.Бюкенена вивчається співвідношення політичного лібералізму і соціальної епістемології. Дослідник стверджує про моральні ризики соціально-епістемічної залежності для суспільства. Хибні соціальні «вірування» (beliefs), які спричинені специфікою соціального середовища, можуть становити не лише моральний ризик. Вони загрожують чимось добробуту, вони можуть призвести до перманентного ризику. Зокрема, хибні «вірування» про «міжнародну єврейську змову», про внутрішню зверхність та імперську долю німецької нації та непогрішимість «фюрера», допомогли мотивувати німців підтримувати політику, яка мало не призвела до їх власної загибелі, до втрати багатьох мільйонів життів та руйнування й розділення їх країни [Buchanan 2004: 95].

Механізми когнітивного вилучення стають основою для формування стійких епістемних засад на рівні буденних соціальних практик ототожнення й ідентифікації. Моральні та прогнозовані ризики соціально-стимульованих хибних вірувань походять з системної природи когнітивних вилучень. Людина, яка потрапляє в расистське суспільство, зазвичай, не лише сприймає, абсорбує, поглинає сукупність хибних соціальних «вірувань» (beliefs) про природні характеристики, чорних, євреїв або інші етнорасові групи, але також вивчає епістемічні віхи (фрейми), які закріплюють ці хибні вірування, вважає А.Б'юкенен [Buchanan 2004: 96].

Соціально-епістемічні упередження визначають конкретні психологічні настанови, які можуть у подальшому зумовлювати політичну поведінку в міжетнічних відносинах. «Наприклад, діти, навчені, що чорні є інтелектуально нижчими, вважають очевидним (спостерігаючи очевидно інтелектуальну чорну особу), що конкретна особа повинна мати білу кров. У цих серйозних хибних «віруваннях» расисти (так само, як антисеміти, сексисти тощо), вивчають стратегії подолання когнітивного дисонансу та запровадження цих хибних вірувань в межах тих аргументів,

які не підтримують цю ідею. Ті члени суспільства, хто когнітивно та емотивно позбавлені соціально-індукованих хибних «вірувань», типово не є соціопатами, вони мають звичні моральні регулятиви, але їх дія систематично блокується [Buchanan, 2004: 97].

Емотивні та соціальні засади епістемічного підґрунтя містять істотні соціальні упередження та ставлення до соціальної і політичної реальності на основі хибних тверджень, що веде до значних соціальних втрат і навіть злочинів. Епістемічні засади політичної дії в рамках прийняття політичних рішень на буденному і емотивному рівні формують тло і сукупність альтернатив певного роду поведінкових чинників, які визначають кінцевий результат політичної дії. Як вказує А.Габардин, «мова починає перетворюватись із посередника в об'єкт пізнання, слово, як мотив останньої, набуває власної історії, буття та значення. Його специфіку в політичному вимірі простежуємо, по-перше, у формі наукового вираження знання, об'єктивно виваженого через власні механізми еволюційного розгортання; по-друге, слово стає інструментом проведення ціннісно-якісного забарвлення тексту, як у сенсі наукової діяльності, так й емпіричного вираження; по-третє, слово постає безпосередньо й у самозамкненій актуалізації певного смислового навантаження» [Габардин, 2012: 188].

Закріплення хибних епістемічних настанов і «вірувань» (переконань) у певних нормах поведінки поширюється на всі політичні практики суспільства, а також на підходи і судження, які набувають загальнообов'язкового значення. Держава, експерти та інші фахові інстанції політичного світу визначають соціально-епістемічні вірування на основі загальноприйнятих підходів і норм. У цьому плані звучується обсяг індивідуально-епістемічної свободи, яка є обмеженою соціальними нормами та стереотипами поведінки. Соціальні практики расизму, які засуджуються в сучасному світі, ще в недалекому минулому були цілком прийнятними. Крім того, на них будувалася державна політика і поширювалися ідеологічні настанови. Звідси соціально-епістемічні настанови і хибні «вірування» не

можуть бути скореговані протягом короткого часу. Як свідчить досвід нацистської Німеччини в поясненні А.Бьюкенона, соціальний процес, який продукує та закріплює певні види хибних вірувань, робить невідомими певні ліберальні цінності. Він називає епістемічною розбіжністю тенденцію відносити певних осіб до джерел певних вірувань. Наприклад, у Третьюму рейху важливою була різниця в соціальній належності не лише відповідно до урядових посадовців, але й, особливо, до науковців та медиків, а також до вчителів. Це розрізнення грало важливу роль у продукуванні, поширенні й підтриманні расистських вірувань та соціальних практик, які виражали їх та допомагали поширювати соціальний досвід, який вважався таким, що підтримує упережені вірування [Buchanan 2004: 97-98].

Поширення та підтримка хибних соціальних вірувань і настанов на сучасному етапі тісно пов'язані з конкретними політичними суб'єктами, роль яких важко оцінити. Державні та політичні установи або сприймають соціально-хибні вірування, або забезпечують їх корекцію. На індивідуальному рівні спроба дотримання політичних переконань, протилежних загально-прийнятим епістемічним настановам, виступає як форма соціального протесту. У цілому, сучасна людина не може забезпечити собі повну соціальну свободу та відмовитися від політико-епістемічної мотивації оточуючого соціального середовища. Вона не може не сприймати усталені підходи до пояснень соціальної реальності, готові висновки щодо причин і наслідків подій і явищ. Цьому також сприяє загальна структура політичного мислення, яка спирається на звичні практики умовиводів та пов'язаних з практиками мислення, закріпленими у філософській традиції. «Відповіддю на коливання та нестійкість, які спричиняють підпорядкування хибним уявленням є протилежна до Декарта спроба звільнити самих себе від епістемічного впливу суспільства. Якщо ми навіть можемо зробити це, то ціна буде надто високою, оскільки ми зможемо знати лише завдяки нашому власному досвіду», слушно стверджує А. Б'юкенен [Buchanan, 2004: 100].

Обрання певних стратегій мислення та

підтримка соціальних інституцій заохочується індивідуальними та колективними інтересами. Епістемічна свобода в політичній сфері також обмежена через домінування соціальних вимог та соціальної підтримки. На цій основі виникає певна соціально-епістемічна залежність індивіда від кола політичних умовиводів, зразків мислення та дій, які існують на загальносуспільному рівні. Єдиним чинником у хибних соціально-політичних настановах є формування ліберального середовища політичного мислення та обговорень. У таких умовах соціально-епістемічні уявлення можуть бути заперечені або відкинуті як хибні з позицій «ліберального розуму». Натомість наукова спільнота має зробити спробу визначити, які соціальні установи, зокнайменше, намагаються ініціювати, поширити та підтримати найбільш шкідливі хибні уявлення. Також А.Б'юкенен стверджує, що ті, хто бере до уваги моральні та прогнозовані ризики соціальної епістемічної залежності, мають підтримувати соціальні інституції, якщо вони досі існують. Необхідно вітати збільшення значення ліберальних інституцій у нашому суспільстві, якщо вони не можуть створити їх, або не бажують цього робити [Buchanan 2004: 100].

Крім можливого формування ліберально-епістемічного середовища важливою є розбудова мережі соціальних публічних експертів, які є носіями істинного та морально обґрунтованого соціального і політичного знання. Критерієм їх соціально-епістемічних настанов є етика і конвенційна встановленість істини на основі консенсусної згоди інших експертів та залучення наукових стандартів. Серед найбільш важливих соціальних інституцій, які виробляють справжні істинні вірування є соціальний розподіл праці та соціальна ідентифікація експертів, які є епістемічними авторитетами, індивідами і групами, до яких ставляться як до надійних джерел істинних «вірувань» (believes). Хоча, і першому, і в другому випадку ці інституції існують разом і вони не завжди є однаково необхідними [Buchanan, 2004: 103].

Детермінація політичної експертної спільноти соціально-хибними віруваннями в суспільстві є обмеженою лише за умови їх

функціонування у ліберально-інституційному демократичному середовищі. Авторитарні й перехідні політичні умови забезпечують постійне відтворення нових, хибних соціально-епістемічних настанов, що формують хибну послідовність і логіку мислення громадської думки й широкого загалу індивідів і груп.

Експлікацією прихованих смислів і практик політичного знання і пізнання в сучасний період став процес залучення до презентації політичних відомостей ненаукових засобів. Ці інституції можуть представляти певні судження, які не є конвенційними науковими, а виражають політичні погляди конкретних осіб, особливо журналістів, митців та окремих індивідів. Активність у репрезентації політичних смислів у ліберальному суспільстві зберігає за собою мистецтво зображення карикатур, які, не зважаючи на цифровізацію комунікаційного простору, здобувають широкий політичний резонанс, формують конфліктність у сфері політичних знань. У роботі Ларса Тондера «Свобода виразу в період війн карикатур», розглядаються наслідки свободи виразу політичної позиції на основі випадку публікації 12 зневажливих карикатур на пророка Мухаммеда. Вони були опубліковані у данській газеті у вересні 2005 року [Tønder 2011: 255]. У цьому ж соціально-епістемічному контексті слід згадати драматичні події 2013 року, пов'язані із французьким виданням «Шарлі Ебдо».

Дилема якомога повного і вільного представництва політичної реальності в ліберальному суспільстві і поваги до інтересів міноритарних груп є серйозним питанням для вільного розповсюдження політичного знання. З одного боку, політичні карикатуристи висловлюють свободу думки. Водночас вони зневажають релігію, конфесійні спільноти, що сприяє зростанню соціального напруження в суспільстві. Ця ситуація потребує арбітрального вирішення. Однак, правова система ліберального суспільства не може виконати це завдання. Вільні обговорення також не є властивістю релігійних та етнічних субкультур у випадках, коли існує однозначна загроза їх ідентичності. В цих умовах розкривається

радикальне протистояння різних рівнів політичного знання, в тому числі буденної та публічної презентації.

Неістинність (хибність) положень політичного знання, висловленого у мистецтві та засобах масової інформації, формує певне тло, яке перешкоджає поширенню об'єктивної когерентної політичної істини в публічних дискусіях. Отже, підлягає обговоренню, яким чином рамки ліберальної теорії визначають свободу виразу в термінах виразу між законом і соціальною шкодою. Ці обмеження мають значні епістемічні імплікації для того, яким чином ліберальні вимоги перебувають у контексті глибокого плюралізму. Мінлива структура дозволяє лібералізму визначати обмежену сукупність виразів як шкідливих і, таким чином, звідси виділяти різні досвіди у певних окремих групах, що відрізняються, стверджує Л.Тондер [Tønder, 2011: 257].

Спроби пояснення величезного розриву між буденним доксихним знанням та епістемним науковим знанням вимагають використання фундаментальних теорій у політиці, які містять потенціал розкриття раніше не задіяних смислів політичної поведінки та політичних норм. У цих міркуваннях сучасні автори відштовхуються від переосмислення базових ліберальних цінностей, які протягом тривалого періоду не підлягали сумніву та критичному аналізу. Зокрема, Л.Тондер робить спробу переробити ліберальну теорію вільного виразу «зсередини», додаючи їй не задіяні джерела ліберальної думки і надаючи в цих елементах, одночасно, критичну теорію та феноменологію [Tønder, 2011: 257].

Позиція щодо виразу політичного ставлення до певних положень та критики релігійно-етнічної ідентичності та збереження етнічних традицій, розкриває можливість довільної інтерпретації та самостійного встановлення політичної правди, яка має, швидше, доксихну, ніж епістемну природу. В умовах, коли заборона некоректних та нетолерантних проявів у мистецтві та засобах масової інформації не є можливою та оптимальною, залишається необхідність зменшення суспільного резонансу тих чи інших проявів міжетнічної нетерпимості. Радикальний конфлікт смислів

і символічних інтересів у мультикультурному суспільстві визначається як інституційною інфраструктурою, яка передбачає вільний вираз думок, так і мережею експертного аналізу, який дає оцінку тим чи іншим соціально-етнічним висловлюванням та етноорієнтованим мистецьким проявам. Звідси сучасне демократичне суспільство потребує демаркації буденних доксихних смислів та епістемних смислів політичної репрезентації. Оскільки ліберали досить чітко звертали увагу на різноманіття мусульманських обмежень, їх відповіді на карикатури можуть застосовуватися скоріше, ніж полегшені у сенсі більш пізніх інтеракцій» [Tønder, 2011: 258].

Значним аспектом, який потребує уваги в межах доксихного та епістемного протистояння в політичних смислах, є рівень політичної свідомості індивідів, які здатні сприйняти ті, чи інші події в межах свого політико-культурного ареалу. Звідси радикальність настроїв у конфлікті щодо карикатур на пророка Моххамеда залежить від належності суспільства до певної цивілізації, а також кількості етноконфесійних радикалів, які в ньому наявні. Ці статистичні виміри толерантності та неепістемного соціально-політичного знання сприяють усвідомленню того, що низький рівень істинності або епістемності політичних суджень може радикалізувати суспільне протистояння, спонукати індивідів та групи до невірних суджень і неприйнятних політичних дій. Це значно збільшує масштаб «локальних» медіа-скандалів з появою карикатур у Данії і Франції. Ця ситуація розкриває нестійкість громадянського миру в сучасному ліберальному мультикультурному суспільстві. «Певна шкода від карикатур, таким чином, може залишатися ... оскільки вони викликають паніку, приниження та дефамацию, які послаблюють можливість громадян зважувати свідчення (аргументи), що змагаються, або пригнічувати можливість опиратися судженням інших. Існування такого роду шкоди залишається прийнятним за умови виникають з хибних уявлень індивідів, або з вірувань, що деякі дії є гірші для сприйняття, ніж їх наслідки» [Tønder, 2011: 260].

Висновки.

Отже, етнічними імплікаціями загальної політичної істини слід вважати етноментальну упередженість та стереотипи мовленнєвих прагматичних прийомів, які створюють упередженість суб'єкта мислення та обмежують число альтернатив у виборі комунікативної поведінки. Разом з тим, етнічний досвід й етнічні архетипи формують певні знаннєві структури, які є об'єднуючими відносно прагма-комунікативних та когнітивних практик. Звідси загальнолюдська політична істина стоїть перед перспективою широкої культурної інклюзивності, відсторонення від цивілізацій-

ної вибірковості та ієрархії етноцентричних цінностей. Просування істинності настанов етнічної проблематики в умовах ліберального мультикультуралізму свідчить про те, що розбіжності між людськими спільнотами дають матеріал для активного пошуку підґрунтя для єднання в межах глобального ліберального мисленнєвого експерименту. Перспективою подальшого вивчення проблеми, порушеної в даній статті, є розкриття політико-епістемічного потенціалу сучасного неоконсерватизму як доктрини та політико-управлінської стратегії.

Бібліографічні посилання

- Buchanan, A. (2004). Political Liberalism and Social Epistemology. *Philosophy & Public Affairs* 32,2 (Spring), 95-130.
- Buchanan, D. (1999). The logic of political action: an experiment with the epistemology of the particular. *British Journal of Management*, 10 (Special conference edition), 73-88.
- Tønder, L. (2011). Freedom of expression in an age of cartoon wars. *Contemporary Political Theory*, 10(2), 255-272.
- Ван Дейк, Т.А. (1989). *Когнитивные и речевые стратегии выражения этнических предубеждений* (фрагмент). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://psyberlink.flogiston.ru/internet/bits/vandijk1.htm> (дата звернення 25.08.2021)
- Гарбадин, А.М. (2012). Поняття епістемі Мішеля Фуко та владні механізми її вияву у політичній науці. *Соціогуманітарні проблеми людини*, 6, 185-192.
- Губерський, Л.В. (2002). *Культура. Ідеологія. Особистість: методолого-світоглядний аналіз*. Київ. нац. ун-т ім.Т.Шевченка, Ін-т соціол. НАН України, Ін-т вищ. освіти АПНУ. К.: Знання України.
- Зорич, О.О. (2012). Епістемологічні межі імплікації математичної теорії ігор для аналізу політики. *Магістеріум. Політичні студії*, 46, 14-18.
- Малишена, Ю.О. (2017). «Наукова політика» як характеристика соціальної епістемології С.Фуллера. *Гілея: науковий вісник*, 118, 173-178.
- Розенгарт, Ю.В. (2017). Епістемологічні та лінгвокогнітивні аспекти спотворення інформації в політичному дискурсі. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Перекладознавство та міжкультурна комунікація*, 4, 203-206.
- Токовенко, О.С. (2013). Політична епістемологія: трансцендентальний та еволюційний виміри. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*, 5, 69-72.

References

- Buchanan, A. (2004). Political Liberalism and Social Epistemology. *Philosophy & Public Affairs*, 32(2) (Spring), 95-130.
- Buchanan, D. (1999). The logic of political action: an experiment with the epistemology of the particular. *British Journal of Management*, 10(Special conference edition), 73-88.
- Harbady, A.M. (2012). Poniattia epistemy Mishelia Fuko ta vladni mekhanizmy yii vyiyavu u politychnii nauksi [The concept of Michel Foucault's episteme and power mechanisms of its manifestation in political science]. *Sotsiоhumanitarni problemy liudyny*, 6, 185-192. (in Ukrainian)
- Huberskyi, L.V. (2002). *Kultura. Ideolohiia. Osobystist: metodoloho-svitohliadnyi analiz* [Culture. Ideology. Personality: methodological and ideological analysis]. Kyiv. nats. un-t im.T.Shevchenka, In-t sotsiol. NAN Ukrainy, In-t vyshch. osvity APNU. K.: Znannia Ukrainy. (in Ukrainian)
- Malysheva, Yu.O. (2017). «Naukova polityka» yak kharakterystyka sotsialnoi epistemolohii S. Fullera [«Scientific policy» as a characteristic of S. Fuller]. *Hileia: naukovyi visnyk*, 118, 173-178. (in Ukrainian)

- Rozenhart, Yu.V. (2017). Epistemolohichni ta linhvokohnityvni aspekty spotvorennia informatsii v politychnomu dyskursi [Epistemological and linguocognitive aspects of information distortion in political discourse]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Perekladoznavstvo ta mizhkulturna komunikatsiia*, 4, 203-206. (in Ukrainian)
- Tokovenko, O.S. (2013). Politychna epistemolohiia: transtsendentalnyi ta evoliutsiinyi vymiry [Political epistemology: transcendental and evolutionary dimensions]. *Filosofia i politolohiia v konteksti suchasnoi kultury*, 5, 69-72. (in Ukrainian)
- Tønder, L. (2011). Freedom of expression in an age of cartoon wars. *Contemporary Political Theory*, 10(2), 255-272.
- Van Deyk, T.A. (1989). *Kognitivnyie i rechevyie strategii vyrazheniya etnicheskikh predubezhdeniy (fragment)* [Cognitive and speech strategies for expressing ethnic prejudices]. Retrieved August 25, 2021 from <http://psyberlink.flogiston.ru/internet/bits/vandijk1.htm> (in Russian)
- Zorych, O.O. (2012). Epistemolohichni mezhi implikatsii matematychnoi teorii ihor dla analizu polityky Mahisterium. [Epistemological limits of implication of mathematical game theory for policy analysis]. *Politychni studii*, 46, 14-18. (in Ukrainian)

**EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY,
SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES**

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN [2618-1282](#) (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Олексій Анатолійович Третяк

Доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політології,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара,
пр. Гагаріна, 72, Дніпро, 49010, Україна

Oleksii Anatoliiovych Tretyak

Doctor of Political Sciences, Professor,
Head of the Department of Political Science,
Oles Honchar Dnipro National University,
72 Gagarina Ave., Dnipro, 49010,
Ukraine

E-mail: alexsir25@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2536-0611>

УДК 32:165.4

**ЕПІСТЕМИЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ СУЧАСНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ТЕОРІЇ:
МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ВИМІРИ**

Received 05 October 2021; revised 30 October 2021; accepted 18 November 2021

DOI: [10.15421/342131](https://doi.org/10.15421/342131)

Анотація

Стаття присвячена вивченню розгляд зміни парадигм у сучасній політичній теорії також базується на епістемних засадах. Мета дослідження – встановлення епістемічних детермінант сучасної політичної теорії в контексті міждисциплінарних вимірів наукового пізнання. Охарактеризовано розвиток теорії політичного менеджменту на основі уявлень про ієрархію як невід’ємну складову активного та дієвого управління. Було підкреслено, що політична епістемність як істинність для політичної теорії набуває свого сталого змісту. Проаналізовано формалізовані методи як виклики зміни методології політичної науки, які, можуть змінити епістемічні вимоги до результатів теоретичних та прикладних досліджень. Розкрито значення математичного моделювання, яке застосовується на предметному полі теорії ігор. З’ясовано, що представлення формалізованих наукових результатів означає точність у втіленні визначення політичних фактів. Розкрито, що для нової базової політичної теорії істотним є розкриття потенціалу узгодженості нових знань та висновків з попереднім дослідним та прагматичним досвідом політичної науки. Доведено, що головним питанням для епістемічних детермінант політичної теорії є встановлення евристичного потенціалу дослідження політичної дійсності. Встановлено, що приклад правознавчої епістемної стратегії відображає можливість ототожнення законодавчих нормативів та позицій загальнозначущої суспільної істини. Припущено, що специфіка епістемічних детермінант політичної теорії концентруються на відповідності основним магістральним напрямкам пізнавальної діяльності. Встановлено, що ідентифікація знання як істинного (пов’язаного з епістемічним контекстом) підвищує загальний авторитет дослідження. Зроблено висновок, що політичне пізнання веде пошук своєї власної предметності, ціннісних засад, інтересів та пріоритетів суб’єктів пізнання.

Ключові слова: *політична теорія, епістемні детермінанти, міждисциплінарні виміри, мультипарадигмальність, політична істина, політична наука.*

Contemporary political theory epistemic determinants: interdisciplinary dimensions

Abstract

The article is devoted to the study consideration of paradigm shift in modern political theory is also based on epistemic principles. The purpose of the study is to establish the epistemic determinants of modern political theory in the context of interdisciplinary dimensions of scientific knowledge. The development of the theory of political management on the basis of ideas about hierarchy as an integral part of active and effective management is characterized. It was emphasized that political epistemicity as a truth for political theory acquires its permanent meaning. Formalized methods as challenges of changing the methodology of political science, which can change the epistemic requirements for the results of theoretical and applied research, are analyzed. The value of mathematical modeling, which is based on the subject field of game theory, is revealed. It has been found that the presentation of formalized scientific results means accuracy in the implementation of the definition of political facts. It is revealed that for the new basic political theory it is essential to reveal the potential of coordination of new knowledge and conclusions with the previous research and pragmatic

experience of political science. It is proved that the main question for the epistemic determinants of political theory is to establish the heuristic potential of the study of political reality. It is assumed that the specifics of the epistemic determinants of political theory are concentrated on compliance with the main directions of cognitive activity. It has been found that identifying knowledge as true (related to the epistemic context) increases the overall credibility of the study. It is concluded that political cognition is searching for its own objectivity, values, interests and priorities of the subjects of cognition.

Key words: *political theory, epistemic determinants, interdisciplinary dimensions, multiparadigm, political truth, political science.*

Эпистемические детерминанты современной политической теории:

междисциплинарные измерения

Аннотация

Статья посвящена изучению рассмотрения изменения парадигм в современной политической теории также базируется на эпистемных началах. Цель исследования – установление эпистемических детерминант современной политической теории в контексте междисциплинарных измерений научного познания. Охарактеризовано развитие теории политического менеджмента на основе представлений об иерархии как неотъемлемой составляющей активного и действенного управления. Было подчеркнуто, что политическая эпистемность как истинность для политической теории приобретает свой постоянный смысл. Проанализированы формализованные методик как вызовы изменения методологии политической науки, которые могут изменить эпистемические требования к результатам теоретических и прикладных исследований. Раскрыто значение математического моделирования, которое основано на предметном поле теории игр. Установлено, что представление формализованных научных результатов означает точность в воплощении определения политических фактов. Раскрыто, что для новой базовой политической теории важно раскрытие потенциала согласованности новых знаний и выводов с предыдущим опытным и прагматичным опытом политической науки. Доказано, что главным вопросом для эпистемических детерминантов политической теории является установление эвристического потенциала исследования политической действительности. Установлено, что пример правоведческой эпистемной стратегии отражает возможность отождествления законодательных нормативов и позиции общезначимой общественной истины. Сделано предположение, что специфика эпистемических детерминант политической теории концентрируются на соответствии основным магистральным направлениям познавательной деятельности. Установлено, что идентификация знания как истинного (связанного с эпистемическим контекстом) повышает общий авторитет исследования. Сделан вывод, что политическое познание ведет поиск своей собственной предметности, ценностных устоев, интересов и приоритетов субъектов познания.

Ключевые слова: *политическая теория, эпистемные детерминанты, междисциплинарные измерения, мультипарадигмальная, политическая истина, политическая наука.*

Постановка проблеми.

Розгляд зміни парадигм у сучасній політичній теорії значною мірою базується на епістемних засадах. У цьому плані політична істина є безсторонньою та такою, що перебуває за межами фракційних і політико-ідеологічних уподобань [див. Лісовий 1997]. Прикладом зміни епістемного сприйняття політико-інституційної структури слід вважати перехід від ієрархізованої структури політичного управління до мережної. Протягом розвитку теорії політичного менеджменту ієрархія вважалася невід'ємною складовою активного та дієвого управління. Водночас зі зміною епістемних пріоритетів обґрунтування мережної структу-

ри управління набуло більш значних перспектив. Тобто епістемність в політичній теорії близька за змістом до поняття актуальності та затребуваності науковою спільнотою й політичним загалом. Водночас політична епістемність як істинність для політичної теорії набуває свого власного змісту, оскільки поступово з'являються свої факти і змінюється політична дійсність, яка має встановити основу для нової політичної парадигми. Як вказує зарубіжний науковець, «ці зміни, як правило, викликані зміною підтверджень (validations) які, в свою чергу, опосередковані інституційним середовищем (наприклад, визнання статусних повноважень розподіляють в мережах органу).

Таким чином, розуміння установ можуть бути проаналізовані, як діалектично пов'язані один з одним» [Glaeser 2007].

Аналіз публікацій.

Обговорення епістемічних чинників формування сучасної політичної теорії відбувається в рамках між предметних дискусій. Зокрема, в одній з публікацій С.Кримського розглядалися архетипи української культури [Кримський 1996], О.Панич приділяє увагу історії скептицизму в британо-американській епістемології [Панич 2007], В.Петрушенко аналізує епістемологію як філософську теорія знання [Петрушенко 2000], І.Поліщук встановлює зміст української ментальності у контексті процесу державотворення [Поліщук 1998], Ю.Половинчак розглядає синтезоване знання як відображення суспільних процесів [Половинчак 2012]. Поряд з цим, актуалізується потреба з'ясування змісту епістемічних детермінант розвитку сучасної політичної теорії на основі міждисциплінарних контекстів наукових досліджень.

Мета дослідження – встановлення епістемічних детермінант сучасної політичної теорії в контексті міждисциплінарних вимірів наукового пізнання.

Основний зміст.

Формування теоретичного бачення сучасної політичної істини, серед іншого, забезпечується застосуванням методологій, які прагнуть досягти істотного та визначеного наукового результату. Формалізовані методики виступають тим викликом в політичній науці, який, з одного боку, може змінити епістемічні вимоги до результатів теоретичних та прикладних досліджень, а з іншого боку, пропонує перспективу обрахування ключових стратегічних особливостей політичної діяльності та політичної участі. Найбільш перспективним в цьому плані засобом виступає математичне моделювання, яке засновується на предметному полі теорії ігор. На думку вітчизняного дослідника О.Зорича, у контексті застосування концепту гри, «теоретичні напрацювання цих та інших авторів стали складовою теорії ігор – математичної теорії аналізу стратегічної поведінки. Стратегічною визнано будь-яку поведінку, спрямовану на досягнення певних

цілей з огляду на раціональні основи причинно-наслідкових операцій. Гру ідентифіковано як математичну формалізацію конкретної ситуації та водночас маркер можливих стратегій дії учасників інтеракції, чиї інтереси і є детермінантами гри як такої. Вихідний аналітичний постулат математичної теорії ігор, таким чином, зведено до сентенції: хід та результат гри – це не тільки припустимі, а й необхідні величини, що підлягають обрахуванню» [Зорич 2013: 15-16].

Епістемність сучасної політичної теорії визначається тими науковими результатами, які можна заявити не лише для політологічної наукової спільноти, але й для широкого наукового та соціального загалу. В цьому зв'язку, представлення формалізованих наукових результатів означає точність у втіленні визначення політичних фактів і, загалом, відображення політичної дійсності. Широке застосування методів формалізації та математичного моделювання в аналізі політичної дійсності все ще передбачає ґрунтовний рівень концептуальної розробки. У цьому контексті набувають значення питання епістемічних меж досліджень, тобто, можливостей знаходження вірогідного наукового знання на основі застосування визначених методологій і методик. У зв'язку з цим, актуальним є питання позиції учасників політичних ігор та інтерпретація вираженого результату на кожному етапі політичних дій. У зв'язку з цим, можна стверджувати, що епістемність використання методів формалізації залишається темою, відкритою для дискусій. «Епістемологічні межі математичної теорії ігор позначені принциповими неузгодженостями стосовно їх імплікації для аналізу політичних явищ, проте вони не мають характеру вичерпності щодо концепту гри як такого і не означають, що політика не містить передумов і запитів до гри як пояснювального відносно себе засобу», вважає О.Зорич [Зорич 2013: 16].

Реалізація масштабних стратегій в реалізації стратегій формалізації політичної теорії визначає прогнозування перспективи реалізації нових теоретичних налаштувань у владно-інституційному контексті політичної науки [див.: Прокоф'єв 1992]. Звідси, актуальним є

питання епістемічної перебудови політичних теорій на основі широкого й масового використання нових методологій та оцінка практичних наслідків застосування цих методик. Системне застосування категорій гри до аналізу політичних явищ, яке б, однак, не було зведено до формалізованих математичних операцій, не лише відкриває можливість отримання продуктивних, евристично потужних наукових результатів, а й дає змогу виробити особливий тип їх аналізу – гейм-аналіз, розробка якого є однією з пізнавальних перспектив подальшого дослідження в цьому напрямі [Зорич 2013: 18].

Сучасні вітчизняні вчені подекуди намагаються пропагувати ідеї застосування інструментарію точних наук у предметному полі політичної теорії. Аргументація прибічників методів формалізації зводиться до необхідності більш чіткого й точного представлення результатів політологічних досліджень у числовому вимірі. Водночас існують також заклики до нової ідентичності змісту політичного у наукових розробках. В зв'язку з цим, існує необхідність розробки нових критеріїв істинності політичного знання у контексті пошуку граничного числового відображення політичної реальності. У цьому плані епістемність політичної теорії повинна бути присутньою в будь-якій гіпотезі. При цьому, необхідно визначити, наскільки чітким та вірогідним буде нове політичне знання, оскільки, кожний етап обчислювання та обрахування є лише свідченням часткового осягнення політичної реальності, яке потребує подальшого узагальнення. Тому актуальним є питання мети обчислювання та формалізації політичної реальності. О. Зорич встановлює епістемологічні межі такої діяльності і стверджує, що у царині політичної теорії особливої гостроти набуває проблема суті політики, що спонукає передовсім до перегляду усталених поглядів на форми політичного життя та пошуку інноваційних рішень у його інтерпретаційному полі. Для відповіді на такий виклик часу відбувається формування у широкому просторі різноманітних концептуалізацій політичного з варіативними способами аналізу соціальних феноменів. Одна з провідних тенденцій у цьому напрямі – використан-

ня в аналізі політики інструментарію точних наук, зокрема формалізованих методів рецепції політичної реальності [Зорич 2012].

Також, у контексті застосування формальних методів обчислювання, як нової базової політичної теорії істотним є розкриття потенціалу узгодженості нових знань та висновків з попереднім дослідним та прагматичним досвідом політичної науки. Тобто нова епістемність повинна дотримуватися внутрішніх протиріч політологічної дисципліни, особливо в умовах, коли існують інші тлумачення певних підходів до вивчення політичної реальності. Також головним питанням є встановлення евристичного потенціалу дослідження політичної дійсності. Епістемічні засади формалізованих політичних теорій мають у вигляді імплікацій визначати перспективи подальшого наукового пошуку та межі застосування вказаної теорії. «Тож гри як знаку людського нарративу, довільності, що часто не має прямого зв'язку з реальним світом, було протиставлено стратегічне трактування гри у світлі раціональності й неунікненності раціонального вибору. У такий спосіб здійснено істотний гносеологічний та аксіологічний поворот від розуміння гри як способу зняття, забуття світу з його викликами та проблемами до обґрунтування можливостей їх розв'язання», справедливо вказує О. Зорич [Зорич 2012].

У контексті розгляду політичної істини особливого значення набувають галузеві епістемічні орієнтири, на основі яких забезпечуються способи та підходи до знання з предметних позицій дослідників. Приклад правознавчої епістемної стратегії відображає можливість ототожнення законодавчих нормативів та позицій загальнозначущої суспільної істини. К. Коваль, розглядаючи об'єкт і предмет онтогносеологічних теорій права, стверджує, що з позиції гносеологічної моделі права, «єдність історичного і логічного повинна відображати змістовність правових параметрів найпростішої, елементарної категорії пізнавального явища, в якій відображувалися б найбільш розвинені, істотно-значущі властивості досліджуваного правового феномену» [Коваль 2011: 31].

Зацікавленість багатьох дисциплінарних

та предметних елементів сучасних наук про суспільство у епістемологічному обґрунтуванні своїх положень викликано потребою пов'язати нове знання, яке здобувається у прикладних та теоретичних розробках, з існуючою дослідною традицією. Ідентифікація знання як істинного (пов'язаного з епістемічним контекстом) підвищує загальний авторитет дослідження, його теоретичну культуру та можливості прогресу у зміні наукових парадигм та їх обґрунтування у сучасній конкретній політичній реальності. Саме рівень епістемічних орієнтирів дозволяє пов'язати ключові поняття та розвинути нові нормативні структури. В цьому контексті історія кожної наукової теорії і дисципліни виступає певним структуроутворюючим вектором, який визначає напрям нарощування подальших дослідних зусиль. С.Кудін вказує в епістемологічному аспекті, що «прогрес підкорявся трьом загальним началам-принципам: генетичному зв'язку історичних явищ; їх повільній зміні; одномірності взаємовпливу. Історія виступала як певна магістраль, якою відбувався прогресивний рух; право складало предмет науки; обсяг науки визначався зв'язком «право-нація» [Кудін 2012: 14].

Епістемічні орієнтири подальших дослідних зусиль сучасного дисциплінарного, наукового знання визначають підходи до особливої наукової культури та, яка визначає генерування нових знань. Згідно з С.Ганабою, потрібно вести мову про навчання мислення у контексті педагогічної діяльності. Мислення, як процес здобуття знання потребує не лише когнітивно-психологічних, але і філософсько-наукових обґрунтувань, дидактичні засади сучасної політичної о світі, як у розвинених країнах, так і перехідних державах мають консервативну природу, орієнтовану на засвоєння статичної політичної інформації, в той час, як формування аналітиків і експертів вимагає виховання творчості та креативності, які здатні забезпечити наукову новизну не на основі відтворення старої інформації, а на основі її переформування і пошуку нових політичних смислів. С.Ганаба у контексті дослідження навчання мисленню розкриває значення Метью Ліпмана. Він став автором «рефлексивної» моде-

лі освіти, у якій фокус навчальної діяльності спрямовується не на засвоєння певної інформації, а на осмислення внутрішніх сенсів та характеристик предметів та явищ, які досліджуються. Мислення, на думку дослідника, є особливим феноменом, що набувається в процесі пізнання та є відкритим для вдосконалення [Ганаба 2013: 6].

Специфіка політичної реальності полягає у її динамічній природі, що визначає потребу у зміні парадигм здобуття політичного знання, постійної нової операціоналізації політичних понять, оновлення підходів до наукового пошуку. Вказана специфіка передбачає гнучкі підходи до епістемічних орієнтирів політичних теорій. У зв'язку з цим, політичні теорії мають перетворитися не на інструмент опису, а на інструмент пошуку нових смислів, що передбачає набуття і засвоєння епістемічних орієнтирів суміжних наукових дисциплін, серед яких правознавство, теорія штучного інтелекту тощо. Водночас всередині природничих дисциплін має відбутися перехід на рівень динамічної трансляції знань, який стане підґрунтям для фундаментальних теоретичних проривів в осягненні політичної реальності та її цілеспрямованому перетворенні.

Наявність інноваційного підходу у використанні психологічних орієнтирів політичного пізнання дозволяє стверджувати про можливість подальшого накопичення політичного знання нової якості, яке буде реалізовувати потенційний і критичний потенціал наукової спільноти. Наукова новизна у контексті політичної істини набуває нових рис, які надають можливість знаходження нових структур політичного та зосередження нових причинно-наслідкових зв'язків у політичному світі. Це означає потребу у критичному нестандартному та нестереотипному політичному мисленні. «Таким чином, розвиток критичного мислення має на меті перехід від навчання орієнтованого переважно на запам'ятовування певної суми знань на самостійне усвідомлене осмислення їх. Воно є релевантним у реаліях перманентно динамічної епохи, оскільки заперечує будь-які авторитети та є анти догматичним. Критичне мислення не зводиться до певного алгоритму та не просякнуте стереотипами та стандарта-

ми. Воно уникає усталених шаблонів та стереотипів», вважає український фахівець з проблем філософії М.Ліпмана [Ганаба 2013: 7].

Поняття та значення політичної істини для процесів формування інтегрованої політичної теорії залежить від ідентифікації значення і пояснювальних можливостей соціальної епістемології. Соціально-епістемологічний вимір пізнання акцентує увагу на проблемах впливу соціальних чинників на процес переходу від незнання до знання. Такими соціальними імперативами можуть бути соціальна дійсність та поляризовані інтереси та пріоритети розвитку даного суспільства, а також умови, які визначають процес пізнання на індивідуальному і груповому рівнях. У минулому пріоритети дослідної діяльності визначалися, передусім, на основі більш ранніх традицій філософського пізнання, які на початку XIX століття отримали систематизацію та переосмислення в рамках першої хвилі позитивізму. Саме тому соціальні чинники набули самостійного значення для визначення епістемічних орієнтирів політичної теорії. В той час, як безпосередні гносеологічні чинники втратили своє детермінаційне значення. Як вважає Б.Матюшко, розглядаючи філософію науки Є.В. де Роберті, виділяє три типи філософських, за його термінологією, запозиченою у Конта, метафізичних вчень. До них належать матеріалізм, ідеалізм і сенсуалізм як найважливіші спроби гіпотетичного пояснення світу, яке з плином часу доходить до своєї неспроможності, а в майбутньому має поступитися місцем повноцінній філософії науки» [Матюшко 2013: 22].

Формування стійких та вірогідних уявлень щодо наукової істини, яка передбачає значні зусилля щодо впорядкування термінологічного дискурсу, сучасна політична наука активно запозичує методологічні засади інших суспільних наук. Поняттєво-категорійний апарат політичних наук щільно пов'язаний з явищами політичного світу. Водночас основним і головним критерієм співвіднесення демаркації наукових і ненаукових політичних понять є присутність перших у наукових розробках та обговореннях. В сучасній Україні та інших постсоціалістичних країнах відбувається інтенсивна американізація термінологічного апарату

і це спричиняє певні проблемні у контексті міркувань про політичну істину. Базові засади політичних систем західного світу неповною мірою відповідають вітчизняним реаліям, що веде до істотних похибок вже на початку дослідження. Це стосується таких понять, як демократія, політична участь, лідерство еліти, політичний менеджмент та інші. Розгляд і розробка відповідності нових політичних понять наявній політичній дійсності потребує подальших цілеспрямованих дій. Істотним цілеспрямованим напрямом протиріч у термінології є їх природничо-наукова спрямованість, яка, в деяких випадках, однобічно тлумачить окремі політичні явища та процеси, намагається квантифікувати елементи політичної дійсності, які вимагають якісного підходу. В зв'язку з цим, досягнення інтегрованої теоретико-прикладної або академічно-практичної політичної істини є досить проблематичними. «Проблеми наукової мови споріднені із проблемами мови як такої. Співвідношення наукової мови і мови як такої можна розглядати в декількох аспектах: а) наукова мова як стильовий різновид літературної мови; б) наукова мова як метамова, створена на базі природної мови мови-об'єкта. Можливі варіанти джерельної», аргументовано стверджує О.Садов'як [Садов'як 2010: 169].

Епістемічні настанови сучасних політичних теорій також перебувають під тиском видозмін, які характеризують соціальну ідентичність людини в умовах процесів формування інформаційного суспільства. Звідси, епістемічні настанови політичного пізнання нерідко набувають вузькоспеціалізованого характеру, який стосується процедур набуття трансляції та збереження знань в експертній спільноті на буденному рівні також в межах політичних процесів. Така трансформація епістемічних пріоритетів, яка в умовах класичної філософії науки була спрямована на досягнення природничо орієнтованих, вірогідного та стійкого аксіоматичного знання, перебуває в умовах загального зниження авторитету і змісту наукового пізнання в суспільстві. Цю інфляцію авторитету наукового знання спричиняє як інформаційна природа, яка дозволяє володіти значними обсягами швидко досяжного знан-

ня, навіть пересічними індивідами, так і постмодерним характером розвитку суспільства і свідомості. Сучасні, постмодерністським чином орієнтовані дослідники науки прагнуть довести, що вона (наука) нічим принципово не відрізняється за своїм статусом від мистецтва, міфу, релігії як один з рівноправних компонентів культури. З цієї точки зору наука – тільки одна з можливих перспектив життєвого світу людини (один з можливих віртуальних світів): хтось хоче жити в перспективі науки, інший – мистецтва; більш того, один учений віддає перевагу рамкам однієї наукової парадигми, тоді як інший сповідає альтернативну точку зору. Це стає можливим, оскільки всі ці перспективи рівноцінні» [Кунденко, Старикова 2011: 52].

В обговоренні епістемічних пріоритетів сучасної політичної теорії значне місце посідає проблема зв'язку між теорією та практикою, а також істинністю теоретичного і прикладного політичного знання. Можливості застосування набутих знань про політичну сферу для її перетворення виступають однією з рушійних сил науково-дослідної активності в політичних науках. Міркування всезагальної публічної корисності, або функціональності окремих розділів наукового знання поступаються місцем прагматичним настановам ринкової доцільності та можливості функціонування в проектах, які мають визначну грантову підтримку. У зв'язку з цим, конкретика цілей політико-теоретичних досліджень до певної міри корегується з визначеними конструкційними пріоритетами перетворювальних прикладних розробок. Сучасна політична теорія не може існувати поза межами магістрального осягнення політичних процесів. Наприклад, це стосується поглибленого вивчення природи сучасної демократії та її еволюції, що визначає спрямованість прикладних досліджень на розкриття аспектів і пріоритетів політичної участі. Водночас слід розуміти, що подібна однобічність не вичерпує і не дає повного відображення політичної реальності і тому не може вважатися епістемічно обґрунтованим. Крім того, реальність «конструктивістського втручання» і перетворення політичної сфери здійснюється за підтримки або з метою ініці-

ювання реакції певних соціальних груп, політичних інститутів і політичних сил. Це також не може свідчити про універсальність епістемічних пріоритетів сучасної політичної теорії і політичних прикладних розробок.

Специфіка епістемічних детермінант політичної теорії й нормативні пріоритети наукового мислення концентруються на відповідності основним магістральним напрямкам пізнавальної діяльності. Ними, як вже зазначалося, відзначаються стандарти природничих наук, які виступають за всезагальну квантифікацію явищ та предметів реального світу. Для політичних теорій це означає необхідність пошуку всезагальних закономірностей, реалізації масштабних економічно обґрунтованих дослідних проєктів в межах парадигм наукових революцій та провідних популярних ідей наукового пошуку. Водночас власний зміст «політичного» потребує концентрації політичних теорій не на пріоритетах інших наукових дисциплін, а на визначенні нового актуального змісту політики, вдосконаленні понятійно-категорійного апарату та політичної наукової мови. Це, серед іншого, спрямовує шлях політичного пізнання на визначення ціннісно-нейтральної політичної істини за наявності цілком усвідомлених власних епістемічних пріоритетів політичного пізнання. Політична наука може узгоджувати свої конкретні дослідні пріоритети з тенденціями загального наукового знання та міждисциплінарного синтезу без загрози втратити власну ідентичність та перетворитися на один з галузевих елементів всезагальної наукової культури. Згідно з Я.Кунденко та Г.Стариковою «фізичні теорії А.Ейнштейна і Г.Гейзенберга запропонували не лише нові методи дослідження світу і принципово нове бачення Всесвіту. Згодом їх методологія розповсюдилася не тільки на природничі, але й на гуманітарні науки – термін «квантовий» отримує неабияку популярність серед психологів і соціологів, мистецтвознавців та лінгвістів. Тож сучасні трансформації наукової методології є продовженням звичної традиції» [Кунденко, Старикова 2011: 52].

Розглянуті внутрішні протиріччя та наявність багатоманіття у варіантах розвитку загальнонаукового та загально-філософсько-

го пізнання утворюють середовище вибору для кожного суб'єкта політичного наукового пізнання. Ідентифікація політичної істини в межах різноманіття підходів до її тлумачення, а також протиріч у оцінках наукової об'єктивності, релятивізм пізнавальних процесів, не повинні позбавляти політичну теорію опори на власні предметні засади та пріоритети у досягненні істини. Цими пріоритетами мають стати демаркація політичного від неполітичного, процеси вибору політичних альтернатив, можливості забезпечення компромісної згоди в умовах представництва різних поглядів на політичну ситуацію. При цьому загальний розвиток інформаційного суспільства має бути використаний для забезпечення емпіричного наповнення та всебічного підтвердження політичних теорій. Також потребує своєї розробки загальна метатеорія політики в інформаційному суспільстві, в якому істина не виступає кінцевим пунктом пізнавальних зусиль, оскільки суб'єкти пізнання перетворюються на ретрансляторів інформації. В цьому аспекті слід враховувати, що формування інформаційного суспільства є динамічним процесом, який досі

не завершився.

Висновки.

Таким чином, політична теорія сучасності постає перед низкою викликів, які походять з різноманіття методологічних підходів до тлумачень загальнонаукових і загально-філософських засад істини. Політичне пізнання перебуває в середовищі мультипарадигмальності та міждисциплінарного синтезу, яке характеризується галузевим підходом до багатьох політичних явищ. У зв'язку з цим, політичне пізнання веде пошук своєї власної предметності, ціннісних засад, інтересів та пріоритетів суб'єктів пізнання. Водночас сучасна епістемічна ситуація надає можливості демаркації політичного і неполітичного, фахового і нефахового розгляду політичних явищ, градації суб'єктів політичного пізнання. Актуальність розкриття змісту академічної політичної істини підвищується через необхідність цільової орієнтації різноспрямованих зусиль щодо пізнання політичного світу. Перспективою подальшого розгляду проблеми, порушеної в даній статті, є виявлення епістемічних засад сучасного прикладного політичного аналізу.

Бібліографічні посилання

- Glaeser, A. (2007). *Political epistemology*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://home.uchicago.edu/~aglaeser/page8.html> (дата звернення 18.07.2021)
- Ганаба, С. (2013). «Навчати мисленню»: епістемологічний проект Метью Ліпмана. *Вісник Інституту розвитку дитини. Сер.: Філософія, педагогіка, психологія*, 29, 5-11.
- Зорич, О. (2013). Концепт гри як теоретичний засіб аналізу політики. *Гілея: науковий вісник*, 73, 336-337.
- Зорич, О.О. (2012). *Епістемологічні межі імплікації математичної теорії ігор для аналізу політики*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Magisterium_p_2012_46_5.pdf (дата звернення 18.07.2021)
- Коваль, К.П. (2011). Об'єкт, предмет, категорії, поняття, дефініції, парадигми як основоположні епістемологічні категоріальні цінності онтогносеологічних моделей права. *Адвокат*, 2(125), 31-33.
- Кримський, С.Б. (1996). Архетипи української культури. *Феномен української культури: Методологічні засади осмислення*. В.Шинкарук, Б.Бистрицький (відп. ред.). К.: Фенікс, 91-112.
- Кудін, С.В. (2012). Епістемологічні аспекти порівняльної історії права у працях М.Ф.Владимирського-Буданова. *Вісник Академії адвокатури України*, 3, 13-20.
- Кунденко, Я.Н., Старикова, Г.Г. (2011). Трансформація методів епістемологічних досліджень у процесі становлення інформаційного суспільства. *Вісник Національного авіаційного університету. Сер.: Філософія. Культурологія*, 1 49-54.
- Лісовий, В.С. (1997). *Культура – ідеологія – політика*. К.: Вид-во ім. Олени Теліги.
- Матюшко, Б.К. (2013). Історія філософії науки Є.В. де Роберті: біля витоків еволюційної епістемології. *Філософські обрії*, 30, 22-31.
- Панич, О.О. (2007). *Розвідки з історії скептицизму в британо-американській епістемології*: монографія. Донецьк: ДонНУ.
- Петрушенко, В.Л. (2000). *Епістемологія як філософська теорія знання*. Л.: Вид-во ДУ»ЛП».
- Поліщук, І.О. (1998). *Українська ментальність у контексті процесу державотворення*: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02. Університет внутрішніх справ. Х.

- Половинчак, Ю. (2012). Синтезоване знання як відображення суспільних процесів. *Бібліотечний вісник*, 4, 51-52.
- Прокофьев, Ф.И., Гугнин, А.М. (1992). *Социум: сущность, развитие, прогнозирование. Новые подходы.* (Материалы к лекциям). Д.
- Садов'як, О.Д. (2010). Коран у контексті епістемології мови. *Вісник Національного авіаційного університету. Сер.: Філософія. Культурологія*, 1, 168-171.

References

- Glaeser, A. (2007). *Political epistemology*. Retrieved July 18, 2021 from <http://home.uchicago.edu/~aglaeser/page8.html>
- Hanaba, S. (2013). «Navchaty myslenniu»: epistemolohichnyi proekt Metiu Lipmana [«Teaching Thinking»: Matthew Lipman's Epistemological Project]. *Visnyk Instytutu rozvytku dytyny. Ser.: Filozofia, pedahohika, psykholohiia*, 29, 5-11. (in Ukrainian)
- Koval, K.P. (2011). Obiekt, predmet, katehorii, poniattia, defynitsii, paradyhmy yak osnovopolozhni epistemolohichni katehorialni tsinnosti ontohnoseolohichnykh modelei prava [Object, subject, categories, concepts, definitions, paradigms as fundamental epistemological categorical values of ontognoseological models of law]. *Advokat*, 2(125), 31-33. (in Ukrainian)
- Krymskyi, S.B. (1996). Arkhetypy ukrainskoi kultury, in: *Fenomen ukrainskoi kultury: Metodolohichni zasady osmyslennia* [Archetypes of Ukrainian culture. The phenomenon of Ukrainian culture: Methodological principles of understanding]. V.Shynkaruk, B.Bystrytskyi (vidp. red.). K.: Feniks, 91-112. (in Ukrainian)
- Kudin, S.V. (2012). Epistemolohichni aspekty porivnialnoi istorii prava u pratsiakh M.F.Vladymyrskoho-Budanova. [Epistemological aspects of the comparative history of law in the works of MF Vladimyrsky-Budanov]. *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy*, 3, 13-20. (in Ukrainian)
- Kundenko, Ya.N. & Starykova, H.H. (2011). Transformatsiia metodiv epistemolohichnykh doslidzhen u protsesi stanovlennia informatsiinoho suspilstva [Transformation of methods of epistemological research in the process of formation of the information society]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Ser.: Filozofia. Kulturolohiia*, 1, 49-54. (in Ukrainian)
- Lisovyi, V.S. (1997). *Kultura – ideolohiia – polityka* [Culture - ideology – politics] K.: Vyd-vo im. Oleny Telihiy. (in Ukrainian).
- Matiushko, B.K. (2013). Istoriia filozofii nauky Ye.V. de Roberti: bilia vytyokiv evoliutsiinoi epistemolohii [History of the philosophy of science EV where Roberti: at the origins of evolutionary epistemology]. *Filozofski obrii*, 30, 22-31. (in Ukrainian)
- Panych, O.O. (2007). *Rozvidky z istorii skeptyzmu v brytano-amerykanskii epistemolohii: monohrafiia* [Explorations on the history of skepticism in British-American epistemology] Donetsk: DonNU. (in Ukrainian)
- Petrushenko, V.L. (2000). *Epistemolohiia yak filozofska teoriia znannia* [Epistemology as a philosophical theory of knowledge]. Derzhavnyi un-t «Lvivska politekhnikha». L.: Vyd-vo Derzh. un-tu «Lvivska politekhnikha». (in Ukrainian)
- Polishchuk, I.O. (1998). *Ukrainska mentalnist u konteksti protsesu derzhavotvorennia* [Ukrainian mentality in the context of the process of state formation]: avtoref. dys... kand. polit. nauk: 23.00.02. Universytet vnutrishnikh sprav. Kh. (in Ukrainian)
- Polovynchak, Yu. (2012). Syntezovane znannia yak vidobrazhennia suspilnykh protsesiv [Synthesized knowledge as a reflection of social processes]. *Bibliotechnyi visnyk*, 4, 51-52. (in Ukrainian)
- Prokofev, F.Y. & Huhryn, A.M. (1992). *Sotsyum: sushchnost, razvytye, prohnozyrovanye. Nove podkhody.* (Materyaly k lektsiyam). [Society: essence, development, forecasting. New approaches]. D. (in Ukrainian)
- Sadoviak, O.D. (2010). Koran u konteksti epistemolohii movy [The Koran in the context of the epistemology of language]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Ser.: Filozofia. Kulturolohiia*, 1, 168-171. (in Ukrainian)
- Zorych, O. (2013). Kontsept hry yak teoretychnyi zasib analizu polityky [The concept of the game as a theoretical tool for policy analysis]. *Hileia: naukovyi visnyk*, 73, 336-337. (in Ukrainian)
- Zorych, O.O. (2012). *Epistemolohichni mezhi implikatsii matematychnoi teorii ihor dlia analizu polityky* [Epistemological limits of implication of mathematical game theory for policy analysis]. Retrieved July 18, 2021 from http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Magisterium_p_2012_46_5.pdf (in Ukrainian)

Зміст / Content

Філософія

Астапова-Вязьміна О.І.

Семіотика гендерних стереотипів (візуальний аналіз реклами на ТВ)

Astarova-Vyazmina O.I.

Semiotics of gender stereotypes (visual analysis of advertising's TV).....3-10

Бажанський Д.Р.

Концепція особистості в теорії біхевіористичного менеджменту

Bazhanskyi D.R.

Self-Concept in Behavioral Management Theory.....11-18

Павленко І.В.

Мовні ігри як контекст метафізики

Pavlenko I.V.

The Language Games as a Context of Metaphysics.....19-25

Pavlova T., Pavlov R., Khmarskyi V.

Moral Emotions Phenomenon with Positive Valence as a Social Behavior Incentive

Павлова Т.С., Павлов Р.А., Хмарський В.

Феномен моральних емоцій з позитивною валентністю як стимул соціальної поведінки.....26-36

Соціальні науки

Кузьмін В., Стадник А.

Соціальний екскурс кар'єрних вподобань українців

Kuzmin V., Stadnyk A.

Social Excursion for Career Preferences of Ukrainians.....37-45

Політичні науки

Іванова-Биканова В.Є.

Політичний перформанс у контексті репрезентації політичних альтернатив

Ivanova-Bukanova V.Ye.

Political performance in the context of the representation of political alternatives.....46-53

Кондратова М.В.

Сталий розвиток у політичному порядку денному: тенденції просування

Kondratova M.V.

Sustainable development on the political agenda: trends of the promotion.....54-60

Костиця І.О., Міщенко А.Б.

Україна в орбіті геополітичних інтересів Європейського Союзу

Kostyura I., Mishchenko A.

Ukraine is in the orbit of geopolitical interests of the European Union.....61-72

Кремена В.І.

Особливості сучасного рекрутингу українських політичних партій: на прикладі місцевих виборів 2015, 2020 років

Kremena V.I.

Features of modern recruitment of Ukrainian political parties: on the example of local elections in 2015, 2020.....73-80

Мироненко В.В.

Ракетно-ядерні програми у еволюції західної наукової думки

Myronenko V.V.

Nuclear missile programs in the evolution of Western scientific thought.....81-87

Омельченко С.В.

Інституційні основи політичної стабільності: безпековий вимір

Omelchenko S.V.

Institutional foundations of political stability: the security dimension.....88-94

Петров П.Г.

Технології формування демократичного іміджу України у внутрішньому та зовнішньому середовищі: політичне реформування

Petrov P.H.

Technologies for the formation of a democratic image of Ukraine in the internal and

external environment: political reform.....95-105

Твердохліб Ю.М.

Білорусь як ключовий інструмент забезпечення гібридної стратегії Російської Федерації у війні проти України та у протистоянні з ЄС і НАТО

Tverdokhlib Yu.

Belarus as a key tool for the implementation of the Russian Federation's hybrid strategy in the war against

Ukraine and in its confrontation against EU and NATO.....106-114

Тимченко М.М.

Особливості функціонування системи електронного голосування: зарубіжний досвід та можливості впровадження в Україні

Timchenko M.M.

Features of the functioning of the electronic voting system: foreign experience and

possibilities of application in Ukraine.....115-123

Токовенко О.О.

Політична істина та ідеали ліберального мультикультуралізму: соціально-епістемічний контекст

Tokovenko O.S.

Political Truth and Ideals of Liberal Multiculturalism: A Socio-Epistemic Context.....124-132

Третяк О.А.

Епістемічні детермінанти сучасної політичної теорії: міждисциплінарні виміри

Tretyak O.A.

Contemporary political theory epistemic determinants: interdisciplinary dimensions.....133-141

Наукове видання

«Вісник Дніпропетровського університету. Серія: філософія, соціологія, політологія»
заснований у 1993 р.

У 2008 р. змінив назву на
«Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences»
«Епістемологічні дослідження у філософії, соціальних і політичних науках»

ISSN 2618-1274 (print) ISSN 2618-1282 (online)
Свідоцтво про держреєстрацію Серія КВ № 23203-13043ПР від 22.03.2018
Українською, англійською, російською мовами

Журнал внесений у Перелік наукових фахових видань України з політичних наук
(накази МОН України № 1604 від 22 грудня 2016 р., зі змінами від 24.05.2018 № 527)
Журнал внесений у категорію «Б» Переліку наукових фахових видань України з філософії,
соціології, політології (наказ МОН України № 1643 від 28 грудня 2019 р.).

Видається 2 рази на рік

Місцезнаходження редакції:

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
пр. Гагаріна, 72, Дніпро, 49010.
Телефон (056) 374- 98-66, 374-98-71
E-mail: epistems@ukr.net

Редактори

Літературний редактор: к.філол.н., доц. Суїма І.П.
Оригінал-макет: Михайлюк О.О. Дизайн обкладинки: Квітка Д.С.

Підписано до друку 24.12.2021. Формат 60x84 1/8. Папір офсетний. Друк цифровий.
Ум. друк. арк. 18,5. Тираж 50 пр. Зам. No 350

Видавництво і друкарня «Ліра»
вул. Наукова, 5,
м. Дніпро, Україна
lira100@ukr.net
+38 (067) 561-57-05, +38 (056) 731-96-57

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
Серія ДК №188 від 19.09.2000 р.